

philosophy.naiu.kiev.ua

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА

Науковий журнал

2(28)'2024

**Журнал індексується в таких базах даних
і пошукових системах:**

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International;
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar;
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2024**

Філософські та методологічні проблеми права

2
(28)
2024

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: R30-02449, рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 11 січня 2024 року № 26 • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України від 2 липня 2020 року № 886) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 26 листопада 2024 року (протокол № 24)

Filosofs'ki ta metodologični problemi prava

Редакційна колегія:

Костицький М. (головний редактор)	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Бабаніна В.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Бараш Є.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Вознюк А.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Джужа О.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Дротянко Л.	доктор філософських наук, професор, ДНП «Державний університет "Київський авіаційний інститут"», Україна
Кушакова-Костицька Н.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Мазур Т.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Меленко С.	доктор юридичних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна
Мотлях О.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Сербин Р.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Софінська І.	доктор юридичних наук, професор, Національний університет «Львівська політехніка», Україна
Співак М.	доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Антіпова О.	кандидат філософських наук, старший дослідник, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Кравець В.	кандидат юридичних наук, доцент, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Полудьонна Н.	кандидат психологічних наук, доцент, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Юсупов В.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Варга Ч.	доктор юридичних наук, професор, Католицький університет імені Петра Пажмані, Угорщина
Паства-Войцеховська Б.	доктор філософії, доцент, Гданський університет, Республіка Польща
Хомчинські П.	доктор філософії, доцент, Лодзинський університет, Республіка Польща

Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю, службову інформацію, та дотримання принципів академічної доброчесності несуть особисто автори

Філософські та методологічні проблеми права : наук. журн. / [редкол.: М. В. Костицький Х0 (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. – № 2 (28). – 127 с.

Адреса редакції:

пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

© Національна академія внутрішніх справ, 2024

philosophy.naiou.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF LAW

Scientific magazine

2(28)'2024

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International;
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar;
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2024**

Philosophical and Methodological Problems of Law

2
(28)
2024

Filosofs'ki ta metodologični problemi prava

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2011 • Founder – National Academy of Internal Affairs • Media identifier in the Register of Media Entities R30-02449, Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting of 11 January 2024 No. 26 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 886, dated July 2nd, 2020) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 24, dated November 26th, 2024)

Editorial board:

Kostytskiy M. (<i>Editor in Chief</i>)	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Babanina V.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Barash Ye.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Vozniuk A.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Dzhuzha O.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Drotianko L.	Doctor of Philosophy, Professor, State Non-Profit Enterprise «State University "Kyiv Aviation Institute"», Ukraine
Kushakova-Kostytska N.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Mazur T.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Melenko S.	Doctor of Law, Professor, Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich, Ukraine
Motliakh O.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Serbyn R.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Sofinska I.	Doctor of Law, Professor, Lviv Polytechnic National University, Ukraine
Spivak M.	Doctor of Political Science, PhD in Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Yusupov V.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Antipova O.	PhD in Philosophy, Senior Researcher, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Kravets V.	PhD in Law, Associate Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Poludonna N.	PhD in Psychology, Associate Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Varha Ch.	Doctor of Law, Professor, Peter Pažmani Catholic University, Hungary
Pastva-Voitsekhovska B.	Doctor of Philosophy, Associate Professor, University of Gdańsk, Republic of Poland
Khomchynski P.	Doctor of Philosophy, Associate Professor, University of Lodz, Republic of Poland

---

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Philosophical and Methodological Problems of Law : scientific magazine / [editorial board: M. Kostytskiy (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2024. – No. 2 (28). – 127 p.

Editors office address:
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
Phone: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

ШАКУН В., КОВАЛІВ О. Економіко-правове проявлення декларованої власності українського народу на основне національне багатство	7
БРОВКО Н., СИМАНОВА С. Філософське розуміння евтаназії: позбавлення життя чи реалізація права на смерть	24
ВОВК В. Правоохоронна діяльність, глобалізація і суспільна мораль у контексті масової культури (на прикладі сучасних європейських серіалів про правоохоронців. Частина 3)	32
КУШАКОВА-КОСТИЦЬКА Н., ОГАНОВ А. Міжнародно-правові підходи до охорони культурної спадщини	39
КОРЖ-КАЄВА Т. Механізм адміністративно-правового регулювання волонтерської діяльності в Україні	48
МАЛОЖОН О. Конституційно-правова відповідальність органів державної влади в Україні	61
ВАНДЖУРАК Р. Пропаганда як форма впливу на розсуд суб'єктів правозастосування під час здійснення ними дискреційних повноважень	70
ВОЛКОВИЧ О. Практичні аспекти реалізації міжнародного принципу гласності в цивільному процесі під час війни	80
ЛІГУН А. Деякі критерії відмежування колабораційної діяльності від суміжних діянь	91
ЛЮБЧЕНКО Т. Об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 399 Кримінального кодексу України	99
ШЕРШЕЛЬ О. Обмеження прав і свобод людини за формою	106

НАУКОВІ ШКОЛИ

АЛЕКСАНДРЕНКО О., ЖЕНУНТІЙ В. Гідний внесок професора В. П. Бахіна в підготовку та атестацію юридичних кадрів вищої кваліфікації України	116
ДО УВАГИ АВТОРІВ!	124

CONTENT

SHAKUN V., KOVALIV O. Economic and Legal Manifestation of the Declared Ownership of the Ukrainian People to the Main National Wealth.....	7
BROVKO N., SIMAKOVA S. Philosophical Understanding of Euthanasia: Deprivation of Life or Realization of the Right to Death	24
VOVK V. Law Enforcement Activity, Globalization and Social Morality in Frameworks of Mass Culture (on the Example of Modern European TV-Shows on Law-Enforcements. Part 3)	32
KUSHAKOVA-KOSTYTYSKA N., OGANOV A. International Legal Approaches to the Protection of Cultural Heritage	39
KORZH-IKAIEVA T. Mechanism of Administrative and Legal Regulation of Volunteering Activities in Ukraine	48
MALOZHON O. Constitutional and Legal Responsibility of State Authorities in Ukraine	61
VANDZHURAK R. Propaganda as a form of Influence on the Judgment of Law Enforcement Subjects in the Exercise of their Discretionary Powers	70
VOLKOVYCH O. Practical Aspects Regarding the Implementation of the International Principle of Volume in Civil Proceedings during War	80
LIHUN A. Some Criteria for Distinguishing Collaborative Activities from Related Activities	91
LIUBCHENKO T. Object of the Criminal Offense Provided for by Art. 399 of the Criminal Code of Ukraine	99
SHERSHEL O. Limitation of Human Rights and Freedoms by Forms.....	106

SCIENTIFIC SCHOOLS

ALEKSANDRENKO O., ZHENUNTII V. Worthy Contribution of Professor V. P. Bakhin to the Training and Certification of Highly Qualified Legal Personnel of Ukraine.....	116
ATTENTION AUTHORS!.....	124

DOI: 10.33270/02242802.7
УДК 332.2:332.05:330

ШАКУН Василь*

доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, головний науковий співробітник відділу публічно-правових досліджень Інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАН України
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1757-8453>;

КОВАЛІВ Олександр

доктор економічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник Інституту агроекології і природокористування Національної академії аграрних наук України
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4908-7963>

Економіко-правове проявлення декларованої власності українського народу на основне національне багатство

Анотація. Через брак науково обґрунтованої та законодавчо внормованої економіко-правової системи практичного проявлення декларованих конституційних прав власності Українського народу на землю та її природні ресурси як на природні об'єкти, які де-юре є основним національним багатством, й офіційного рішення (тлумачення) Конституційного Суду України щодо норм цього права, на практиці функціонують відомчо-монопольні корупційно-олігархічні схеми привласнення капіталу нації. Метою роботи є системний аналіз і синтез сутності декларованого права власності Українського народу на землю як на основне національного багатство і чинних дотичних законів України, які мають антиконституційний відтінок, та моделювання алгоритму можливого безболісного врегулювання наявних проблем. Уперше було обґрунтовано як доконаний факт те, що всі громадяни України, які мають єдине громадянство, стали де-юре і де-факто співзасновниками незалежної суверенної держави й виключними співвласниками основного національного багатства, що знаходиться в геопросторі України в межах міжнародно визнаного державного кордону. Встановлено, що найсуттєвішим парадоксом «державотворення» унітарної та неподільної держави стало руйнівне запровадження прокомуністичною більшістю Верховної Ради України трьох форм власності на землю: «державну», «приватну» й надуману «колективну» – шляхом прийняття 30 січня 1992 року Закону України «Про форми власності на землю». Доведено, що започатковану так звану земельно-аграрну реформу на базі «колективної власності на землю» свідомо не запроваджують органи державної влади в чинне конституційне поле України, проте Верховна Рада України прийняла на цій основі 2020 року Закон України «про обіг земель сільськогосподарського призначення». Було виявлено підміну «закономотворцями» в ст. 79 Земельного кодексу України та ст. 373 Цивільного кодексу України конституційної норми щодо права «користування» природними об'єктами права власності народу, тобто «поширення». Обґрунтовані в статті шляхи врегулювання наявних антиконституційних проблем мають практичну цінність, оскільки пов'язані з перемогою української «конституційної земельної правди» на «внутрішньому фронті» і призначені для реалізації, без очікування на закінчення війни, законодавчої ініціативи Президента України, народних депутатів та Уряду України.

Ключові слова: Декларація про державний суверенітет України; конституційне земельне право; кримінологія; земельна реформа; користування; когнітивна земельна економіка; корупція; національне багатство.

Історія статті:

Отримано: 30.07.2024
Переглянуто: 20.08.2024
Прийнято: 10.09.2024

Рекомендоване посилання:

Шакун В., Ковалів О. Економіко-правове проявлення декларованої власності українського народу на основне національне багатство. *Філософські та методологічні проблеми права. 2024. № 2 (28).* С. 7–23. doi: 10.33270/02242802.7.

* Відповідальний автор

© Шакун В., Ковалів О., 2024

Вступ

Героїчна боротьба українського народу за вільну й гідну життєдіяльність серед цивілізованих народів світу на рідній українській землі є не лише святим обов'язком нації, а й непорушним її правом.

Здобуваючи перемогу над зовнішнім ворогом, який у кровопролитній війні проти України загарбує нашу землю (рф уже окупувала Крим і частину території сходу та півдня України), убиває українців і знищує природний, економічний, науково-технічний та історико-культурний капітал нації, тож виникає потреба проявлення правдивих нових знань й адекватних дій щодо реалізації конституційного права на наше національне багатство, причому не тільки де-юре, керуючись Основним Законом України¹, а й де-факто, зокрема з позиції міжнародної кримінології та об'єктивних вимог сьогодення.

Аксіомою є й те, що доказова база в міжнародних судах ґрунтується також на достовірній інформації про приналежність єдиному власнику – українському народу землі та її природних ресурсів як природних об'єктів загальнонаціональної власності (у міжнародно визнаних кордонах 1991 року), що конституційно є основним національним багатством і головним капіталом нації. Для цього нам потрібно мати відповідний облік і реєстрацію таких конституційно декларованих об'єктів та суб'єктів такого права власності – у спеціальній загальнонаціональній установі.

На жаль, такого конституційно вмотивованого обліку й реєстрації в нас немає. Натомість у гібридний спосіб продовжуються багаторічна полеміка і невизначеність серед наукової та педагогічної еліти, а отже, і їхніх учнів, які нуртують в органах державної влади (законодавча, виконавча і судова), стосовно новітнього права об'єктності «національного багатства України» і суб'єктності таких прав «українського народу», яким є всі громадяни України – усіх національностей, які мають лише єдине громадянство. Базові знання для інтерпретаційної діяльності в незалежній державі, зокрема парламентарів і судів, включно з Конституційним Судом України, щодо тлумачення чинних конституційних норм ґрунтувалися переважно на засадах теоретичних і практичних постулатах радянської правової системи, які здебільшого керувалися ідеями та принципами цієї системи. Така хвороба притаманна всім пострадянським народам, у яких чимало спільного в менталітеті, і насамперед у колективістській психології.

Складається враження, що «новоспечені» науковці й педагоги в незалежній Україні не гартували свої знання як системні в їх поняттєво-юридичному розумінні та вираженні про об'єктивні властивості, закономірності виникнення, розвитку й функціонування новітньої Української держави та прав як конституційної сутності, важливості державотворення, з огляду на кожне «покоління прав». Проте, захопившись відчуттям переважання «юридичних знань», які «глобалісти» відносять до прав «третього покоління», що отримали назву солідарних (*право на мир, право на безпечне навколишнє середовище, право на участь у користуванні спільним культурним спадком людства, право на інформацію та на гуманітарну допомогу тощо*) як таких, що пов'язані з надособистісним статусом і правами людини, нехтуючи конституційними правами незалежних державних спільнот, не влаштувавши порядок у «власному домі», беруться диктувати іншим народам свою зухвалу «солідарну» зверхність, фактично експансію (загарбницьку політику), як це явно робить «наступниця» Радянського Союзу – через рф.

Слід акцентувати на тому, що на початку 90-х років минулого століття були спроби реалізувати в законодавчій спосіб механізми правового режиму функціонування права власності народу України на національне багатство, яке було унікально закріплено 16 липня 1990 року в Декларації про державний суверенітет Української РСР, а саме: *«Народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України»*.

Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони (скорочено – «земля та її природні ресурси», а стисло «земля» – авт.), весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян»².

Це означає, що в межах кордону України – до ядра Землі і до Космосу (X-Y-Z) – весь геопростір України є своєрідною «Національною земельною коморою України», де виключне право на володіння, користування і розпорядження основним національним багатством у «коморі» належить лише українському народу (народу України). Аналогічно кожна держава має свій геопростір (свою «національну комору») – на Земній кулі.

¹ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.

² Декларація про державний суверенітет України : міжнар. док. від 16 лип. 1990 р. № 55-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.

Власність і непорушність кордонів також вказує на те, що земля та її природні ресурси як природні об'єкти не можуть бути предметом купівлі-продажу й не підлягають відчуженню будь-ким, на користь будь-кого і в будь-який спосіб, оскільки діє конституційне право, де кожний громадянин має право лише користуватися природними об'єктами як чужою (ціле-спільною) власністю – на платних засадах за встановленими регламентами (правилами), а не «володіння» і не «розпорядження» ними (ч. 2. ст. 13 Конституції України)¹.

На жаль, у чинних нормах Конституції України (1996) не знаходимо норм щодо власності Українського народу на «національне багатство» в частині об'єктів економічного й науково-технічного потенціалу, що створений на території України. Першоосновою створення такого «потенціалу» є людський капітал держави (всіх громадян), що вважається невід'ємною складовою національного багатства і який (народ) перманентно генерує нових громадян (дітонародження) в нормальних умовах розвитку, примножуючи його. Проте на практиці часто стається навпаки – стрімко погіршується демографічний стан. Громадяни (люди) зазнали також значних фізичних і моральних втрат, передусім молодь працездатного віку через війну, масштабну евакуацію та міграцію населення. Тому розв'язання цієї проблематики потребує окремого осмислення, аналізу й синтезу та науково обґрунтованого прогностичного законотворчого і нормативного підходу, включно із внесенням відповідних змін та доповнень до наявних законів, починаючи з Основного Закону України.

Найсуттєвішим парадоксом «державотворення» унітарної та неподільної країни, яку остаточно зцементовано Всеукраїнським референдумом щодо проголошення незалежності України (1 грудня 1991 року), стало запровадження 30 січня 1992 року (за принципом «розділяй і володарюй») трьох форм власності на землю (державна, колективна і приватна)², де на базі «розколективізації» і паювання земель колективної власності продовжуються до цього часу «колгоспні земельні процеси» – аж до запровадження 2020 року на такій основі «обігу (ринку) земель сільсько-господарського призначення».

Попри те, що відповідальним національно свідомим політикам вдалося 1996 року повторно задекларувати в Конституції України (без колективної власності на землю) і функціонально

розширити унікальний алгоритм конституційних імперативів (норм) стосовно землі та її природних ресурсів як природних об'єктів (стисло «земля») права власності українського народу – усіх громадян України (ч. 1 ст. 13 Конституції України), де землю визнано основним національним багатством, що знаходиться під особливою охороною держави (ч. 1 ст. 14 Конституції України)³, представники органів влади впродовж чверті століття не спромоглися (немає відповідального національного інтересу) вноормувати для практичного впровадження таку сутність – уже «конституційного земельного прагматизму» в реальне життя.

У нашому розумінні ці статті (13 і 14) Конституції України декларують дві власності «на землю», що закріплено в Цивільному⁴ і Земельному⁵ кодексах України, а саме:

– земля та її природні ресурси (стисло «земля»), які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є природними об'єктами права власності українського народу – основним національним багатством, що знаходиться під особливою охороною держави (*глави 23 і 27 Цивільного кодексу України, розділ другий Земельного кодексу України*);

– право власності на земельні ділянки (на межі, або «на землю») набувається і реалізується громадянами, юридичними особами й державою як на об'єкти цивільного права (*глава 27 Цивільного кодексу України, розділ третій Земельного кодексу України*).

Це означає, що ринковий обіг (набуття і реалізація) може здійснюватися лише на земельні ділянки (межі) як на об'єкти цивільних прав.

Проте інформаційний простір і голови людей наповнюють недостовірною інформацією про те, що в Україні нібито можливо в законний спосіб продавати землю та її природні ресурси, які фактично є об'єктами права власності українського народу, або ж про «недопущення» цього явища.

Насправді наявні в Україні корупційні проблеми й негаразди, що пов'язані зі сферою природокористування та земельних відносин, які охоплюють майже всі галузі життєдіяльності, виникають переважно через тотальне залишення поза увагою наукової та педагогічної еліти, а отже, законодавчих органів державної влади, вимог повноцінної інституалізації конституційних

³ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

⁴ Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

⁵ Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>.

¹ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

² Про форми власності на землю : Закон України від 30 січ. 1992 р. № 2073-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2073-12>.

норм щодо права власності українського народу на природні об'єкти – основне національне багатство, що де-юре знаходиться під особливою охороною держави, а де-факто їх навіть не взято – на відповідний баланс нації.

Вимушені констатувати факти наявності й інших численних розбіжностей між справжніми правочинами, декларованих норм Конституції України та вже чинним законодавством, які слід якнайшвидше узгодити в контексті вимог державної антикорупційної політики в Україні.

Держава також повинна забезпечити юридичне оформлення через закони й нормативно-правові акти декларованого права власності та господарювання (ч. 2 ст. 13 Конституції України), зокрема звичаєві права землеволодіння, які не захищені законом, визнаючи наявність різних моделей і систем землекористування селянськими господарствами за місцем проживання (Onishchenko, Tarakhonuch, & Bohinich, 2021).

Індикатором відсутності в українській владній «еліті» національного економіко-правового інтересу, а не особистої вигоди, зокрема з усунення зазначених антиконституційних наслідків, і водночас барометром рівня культурного розвитку, який поки що не притаманний молодому українському суспільству, є «неприродне коливання інфляційних процесів, коли процентні ставки різко зростають» (Böhm-Bawerk, 1890).

Поряд із системним зростанням інфляції в Україні, джерелом якої є також самочинне порушення земельних імперативів (з 1992 року – Декларації про державний суверенітет України, а з 1996 року – Конституції України), унаслідок чого відбулося заволодіння «чужою власністю» – власністю українського народу, провідні науковці слушно характеризували щорічний стан землета природокористування й охорони довкілля, рівень життєдіяльності людини-громадянина як негативний. Обґрунтовують різноманітні чинники, проте оминають головну причину – «безкарність».

Щоб не піддаватися деструктивним антиконституційним впливам відомих «авторитетів», переважно в правничій сфері, і щоб у правовий спосіб виправити наявний ганебний стан, знешкодити корупційні схеми й безпомилково та безболісно реалізувати в Україні конституційно вмотивовану законотворчу діяльність стосовно землі та її природних ресурсів як основного багатства нації, яке конституційно належить всім громадянам України, ми сподівалися одержати від Конституційного Суду України офіційне справедливе тлумачення чинних земельних норм Основного Закону України (ст. 13 і 14) у системному взаємозв'язку з іншими нормами першого розділу Конституції України. На жаль, цей процес, який розпочато ще 19 грудня 2019 року, триває за незрозумілим регламентом дотепер.

У державі зумисно вчиняли деструктивні земельні трюки, зокрема з накладанням фіктивного мораторію впродовж понад 20 років

через відсутність справжньої земельної реформи в аграрній сфері. Натомість у всій державі самочинно відбулися серйозні структурні зміни в землекористуванні. Посилувалися беззаконня та рейдерство, тіньовий обіг родючих земель за різноманітними схемами привласнення чужих прав, переважно на розпайовані угіддя. Значна частина орендованих земельних паїв опинилася в експортоорієнтованих агрохолдингах, які використовують від 100 до 600 тис. га землі, і в різноманітних підприємницьких структурах, зокрема з іноземним капіталом, які скупчили корпоративні права на власність й орендну земельних паїв у базових підприємств і фермерських господарств поза усвідомленням цього процесу первинними орендодавцями – колишніми колгоспниками (їхніми спадкоємцями) як власниками земельних паїв тощо.

З'ясовано, що в більшості країн перехід до великомасштабного експортно орієнтованого сільського господарства призвів до істотного підвищення цін на продовольство й до відсутності місцевої продовольчої безпеки, аж до примусового виселення сільських господарів, що своєю чергою активізувало міграцію із сільської місцевості в місто (Kuznietsova, Onyshchenko, & Kot, 2020).

У такому середовищі й за таких умов Верховна Рада України 2020 року прийняла в остаточному варіанті закон про так званий «ринок (обіг) земель сільськогосподарського призначення» як нібито об'єктів цивільних прав¹, який введено в дію з 1 липня 2021 року (на цій основі припинено надуманий «мораторій»). Також у кінці цього року було прийнято в першому читанні односторонній законопроект «Про економічний паспорт», що передбачає створення Фонду майбутніх поколінь, де учасниками Фонду визнають лише діти, що народилися в Україні після 1 січня 2019 року².

Продовжуючи антиконституційну корумповано-кримінальну діяльність стосовно економіко-правових засад «землі» як основного національного багатства й головного капіталу нації, в Україні настає антиконституційний «ХАОС». Така діяльність посилює деградацію країни в майбутньому. Про такі процеси та шляхи їх подолання в межах «Звершення земельної реформ: нова парадигма» (Kovaliv, 2016) на засадах когнітивної земельної економіки (КЗЕ) (Kovaliv, 2021), а не просто «завершення» того, що є антиконституційним, ми

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31 берез. 2020 р. № 552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#top>.

² Про економічний паспорт: проект Закону України від 6 груд. 2021 р. № 6394. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73372.

неодноразово акцентували впродовж 2019–2023 років, зокрема на щорічних міжнародних науково-практичних конференціях «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі», які відбувалися в Національній академії внутрішніх справ.

Відповідно до сутності законів когнітивної земельної економіки (КЗЕ-законів), що узгоджуються із законами живої та неживої природи й суспільства, які цілковито відповідають вимогам чинних земельних норм Конституції України, українське суспільство зможе визначати, цінувати, планувати і формувати власний розвиток з вибухоподібним стрибком у майбутнє з критичної точки біфуркації, як «старт розвитку тут і зараз», або ж продовжуватиме антиконституційну корумповано-кримінальну діяльність.

Ми переконані, що детермінантою становлення суверенної та незалежної, демократичної, соціальної, правової, унітарної держави де-факто як республіки в межах цілісного й недоторканного кордону має здійснюватися за принципом «Позитивної часової преференції» (Kovaliv, 2021), не очікуючи закінчення війни, шляхом повноцінної імплементації чинних конституційних норм щодо права виключної власності Українського народу на землю та її природні ресурси як на природні об'єкти, що є основним національним багатством. Адже «немає землі – немає людей – немає держави...».

Метою роботи є когнітивний системний аналіз і синтез декларованого права власності Українського народу на землю та її природні ресурси як на основне національного багатство і прийнятих дотичних до нього законів України, моделюючи алгоритм можливого безболісного врегулювання наявних проблем і викликів, пов'язаних із процесом земле- та природокористування, через науково обґрунтовані нові механізми проявлення правових й економіко-соціальних засад унікальних земельних норм чинної Конституції України.

Матеріали та методи

Для втілення економіко-правового принципу незалежного існування, зростання та розвитку країни застосовують поняття «позитивна часова преференція» або «висока часова преференція», яка окреслює те, що споживач цінує споживання «тут і зараз» – вище, ніж споживання в майбутньому. Концепція часової преференції сформульована та розвинута Ейгеном фон Бем-Баверком, представником Австрійської економічної школи, у роботі «Капітал і процент» (Böhm-Bawerk, 1890) і є засадничою для осмислення і пошуку шляхів розвитку будь-якого суспільства, зокрема й нашого – на сучасному етапі становлення і розвитку.

Стосовно цього принципу «тут і зараз», на наш погляд, в Україні спрацьовує відомий історичний феномен циклічного згадування будь-

яких давніх істин, зокрема «нове – це забуте старе», тому цей феномен відповідає українським «земельним реаліям». Динамічно він став актуальним для нашої країни вже разом з набуттям державою незалежності 1991 року, згодом – 2014 року з анексією АР Крим і частини Донецької та Луганської, а також загострився, а 2022 року з початком широкомасштабної війни і тепер доленосно виявився. Актуальність його постійно зростає і продовжуватиме наблизитися до історично критичної кульмінації як проблеми суспільства – проблеми справедливості, зокрема щодо питання «власність на землю та її природні ресурси» як до головної бази (субстанції) економіко-правового прагматизму державотворення.

Тому інформаційну основу нашого дослідження становлять: Конституція України, вітчизняні та міжнародні законодавчі й нормативно-правові акти у сфері права, суспільних відносин, економіки природокористування, земельних відносин; матеріали і звіти Державної служби статистики України, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру; архіви Інституту правотворчості та науково-правової експертизи НАН України; наявні матеріали і висновки власних наукових досліджень та практичного досвіду.

Питання земельної реформи та врегулювання земельних відносин в Україні звужено переважно до аграрних. Тому більшість наукових праць стосовно наявного розуміння вітчизняними дослідниками «земельного питання» сфокусовано на врегулюванні правових й економічних відносин з позиції насамперед бізнесових інтересів в аграрному секторі економіки.

Оскільки наша держава взяла курс на ЄС і НАТО, надзвичайно актуальними темами стали наукові дослідження прав людини й розвитку сільських територій. У низці фундаментальних праць учені з'ясовують й узагальнюють основні положення документів з прав людини в земельних правовідносинах, особливо щодо Декларації ООН про права селян та інших осіб, які працюють у сільській місцевості (Shakun, Heiets, & Borodina, 2022).

Розглядаючи шляхи подальшого використання «землі» в Україні в контексті узгодження інституційних меж на шляху євроінтеграції, питання землі переважно фокусуються на аграрному ресурсі в сільському господарстві й на сільському розвитку й ототожнюються зі Спільною аграрною політикою (САП) ЄС. У цьому ракурсі В. Качурінер (2021) слушно зауважує, що факт передання в оновленій САП компетенції з конкретизації аграрної політики на рівень країн-членів надає Україні шанс на ефективну євроінтеграцію. На наше переконання, національна аграрна політика надалі має змінюватися не лише у фокусі запровадження завдань САП ЄС, а й розвинути власні засади.

Вбачається (Popova, & Pankratova, 2023), що засади, які використовують у САП ЄС і Національних стратегічних планах країн – членів ЄС, стануть для України кроком уперед у контексті узгодження інституційних меж аграрного та сільського розвитку на шляху євроінтеграції. Безперечно, не маючи під час війни і в ранній повоєнний період достатніх ані фінансових, ані інституційних можливостей, Україна зможе дозволити собі не такий масштабний розвиток і підтримку сільського господарства та сільської місцевості, який існує в ЄС. Водночас раціональними є очікування щодо фінансової допомоги та некомерційних інвестицій з боку партнерів, якщо Україна буде реалізувати не лише зелений курс відбудови й цивілізаційні цінності, забезпечуючи світову потребу в агропродовольстві, а й, виконуючи історичну місію збереження і становлення сталої та сильної духовної держави української нації – на власній землі, буде творити серед вільних народів світу оновлену систему людської життєдіяльності, яка зразково функціонуватиме за законами природи й суспільства в чистому довіллі за здорового репродуктивного (відновлюваного) дітонародження.

Водночас інноваційний підхід САП ЄС до національного стратегічного планування, на що претендує Україна, з розробленням і реалізацією країнами-членами своїх НСП з 2023 року, окремі дослідники зазнають критики. Вони зазначають, що обмежуються можливості маневру країн – членів ЄС, водночас виявляється національний контекст, у якому діє САП, що визначає різне використання доступних інструментів для досягнення аналогічних завдань; стратегічні заяви подеколи не відповідають набору заходів політики, визначеному в бюджетних асигнуваннях; деякі заходи виявляються дискримінаційнішими, ніж інші (Cagliari et al., 2023). Основною метою оцінювання є все-таки підзвітність державних видатків, натомість важливим є забезпечення ефективності аграрного й сільського розвитку (Cagliari, Licciardo, & Legnini, 2021).

Досліджуючи європейський досвід реструктуризації економіки після Другої світової війни та програми відновлення Європи, відомої як «План Маршалла», Ірина Підоричева стверджує, що відновлення України має розпочатися зі структурної трансформації та переходу від аграрно-сировинної економіки до індустріально-інноваційного типу, що досягається шляхом створення сучасної високотехнологічної цифрової індустрії, а також з вирішення питання надання Україні фінансової підтримки, оскільки це є умовою забезпечення стійкості післявоєнного економічного зростання. Україна має забезпечити прозорість використання міжнародної допомоги, викоринити корупцію та нецільове використання коштів. Слушно акцентують на першорядному значенні сильної та непохитної позиції національ-

ної еліти, захист нею національних інтересів і прав Української держави на інноваційний розвиток членства в ЄС (Pidorycheva, 2022). На жаль, не зауважено про потребу проявлення де-факто власності українського народу на основне національне багатство як дієвого чинника викоринення корупції на внутрішньому «фронті» в Україні.

Важливою є вимога до гарантування з боку держави права на доступ до правосуддя та права на землю селян (господарів) й інших людей, які працюють у сільській місцевості. Адже брак ефективних механізмів для запобігання та компенсації будь-яких дій з регулювання і захисту цивільних відносин у громадянському суспільстві спрямовує або призводить до порушення прав людини, несанкціоноване позбавлення землі та природних ресурсів, позбавлення засобів до існування та будь-яка форма примусового переміщення (Petryshyn, Kuznietsova, & Kot, 2020; Kuznietsova, Petryshyn, & Pylypenko, 2021).

У сучасній літературі (наукових матеріалах) стосовно економіко-правового природокористування на засадах когнітивної земельної економіки з позиції проявлення конституційних прав виключної (абсолютної) власності українського народу на землю та її природні ресурси як на природні об'єкти і головний капітал нації майже немає публікацій в агросфері (Kovaliv, 2024).

В. Носік (2022) акцентує на тому, що «восьмирічна російсько-українська війна породжує нові виклики для українського народу як власника землі і для держави як конституційного суб'єкта з охорони землі та її природних ресурсів, оборони і захисту національного суверенітету в межах її території. Ці виклики пов'язані з пошуком відповідей на питання, які в довоєнний період розбудови української державності в правовій доктрині, законотворчості і законотворенні, у суспільній і професійній свідомості та правосвідомості сприймалися як філософські, науково-теоретичні, абстрактні, політичні, декларативні поняття, які, на думку вчених-юристів, економістів, практиків, політиків, не мають практичного значення, а відтак не знаходили свого законодавчого вираження і практичного застосування». Він обґрунтував, що вже на сучасному етапі потребу в розробленні та впровадженні в законодавство України нової юридичної моделі земельного ладу в Україні відповідно до чинних земельних норм Конституції України.

За таких умов основне національне багатство поки що абстраговано «знаходиться під особливою охороною держави». Актуальною стає потреба системного аналізу й наукового пізнання та осмислення провідними українськими вченими і практиками, зокрема юристами й економістами, уже здобутих нових знань (науково-практичних результатів наявних досліджень і публікацій) фундаментальних положень та принципів когнітивної земельної економіки, які було відкрито

вперше співавтором статті (Kovaliv, 2021). Вбачається, що лише на такій базі знань можливе формування загальнонаціонального простору збалансованої економіко-правової системи сталого природокористування (господарювання), оскільки функціонуватимуть закони когнітивної земельної економіки (КЗЕ-закони), які ґрунтуються на законах живої і неживої природи й суспільства та чинних земельних нормах Конституції України.

Особливого комплексного й системного законотворчого, нормативно-правового та господарського моделювання і конструювання на такій основі потребують регуляторні земельні відносини й природокористування як однозначні правила поведінки всіх учасників стосовно збереження, охорони і відтворення животворних ґрунтів, водних та лісових ресурсів, фауни, флори й мікробіоти, що функціонують в агро- і лісоєкосистемах, які становлять вагому частку основного національного багатства, є базовим ресурсом агросфери та основним генератором основного непозиченого капіталу нації, що вкрай важливо для Української держави та її громадян як співвласників таких природних об'єктів.

Проте основна маса українців жертвують власними правами, понад чверть століття очікуючи від гібридно функціонуючих органів державної влади реформ і переваг під час вибору благ як «позитивної часової преференції», особливо на початку кожного етапу вибору кандидатів у президенти України й народі депутати України.

На превеликий жаль, чимало вчених і педагогів та їхні учні послуговуються прорадянськими антиконституційними знаннями. Тому очевидно, що перемога в смертоносній війні пришвидшить очищення насамперед наукового і педагогічного простору (виведення «на чисту воду») від гібридних знань «про землю» як таких, що начебто «конституційно узгоджені» не лише в українському суспільному, а й у світовому вимірах.

До невідкладного виходу з такого становища, забезпечуючи збалансований суспільно-економічний розвиток й обороноздатність України загалом, закликають настанови Віцепрезидента НАН України, академіка НАН України В. Горбуліна, які обґрунтовано в його монографії «Як перемогти росію у війні майбутнього» (Horbulin, 2020), де вимагається від українських громадян, учених і фахівців «...для України, яка зіткнулася з непримиренним ворогом української нації»... «...вихід один-єдиний – сміливо взяти на себе функцію архітектора свого часу та докласти для реалізації такого кроку всі можливі зусилля» (Horbulin, 2020) – рішучих кроків у впровадженні результатів наукових досліджень і не лише. Це означає: «тут і зараз», що безпосередньо також стосується і мети цього дослідження.

Методологічною основою нашого дослідження обрано діалектичну єдність та суперечливість генетичних і телеологічних засад пізнання соціально-правових явищ і понять з позицій їх

причиново-наслідкового зв'язку та взаємозалежності, історичного розвитку й функціонування; їх ціннісно-цільова структура та соціально-економічне призначення. Для виконання поставлених завдань використовували такі методи досліджень: монографічний (опрацювання наукових публікацій і статей на шпальтах загальнонаціональної преси, які активно обговорювали в громадянському середовищі, матеріали нормативних документів, статистичних даних); абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків); аналізу й синтезу (обґрунтування методології системного дослідження) тощо.

Результати й обговорення

В Українській РСР, як і в колишньому Радянському Союзі, земля була націоналізована, її єдиним власником вважали державу. Радянська планова економіка, як і вся неприродно створена соціалістична система, наприкінці ХХ століття закономірно почала зазнавати краху.

Рятуючись, ЦК КПРС на квітневому пленумі 23 квітня 1985 року заявив про «перебудову». Причому не йшлося про зміну економічних основ соціалізму й політичного ладу, не піддавали сумніву й соціалістичні орієнтири «радянського суспільства», однак лише про необхідність пришвидшити темпи просування соціалістичним шляхом на основі ефективного використання досягнень науково-технічного прогресу, активізації «людського фактору» та зміни порядку планування.

Однак процес звільнення народів від тоталітарної ідеології та переходу від більшовицьких планових соціально-економічних відносин до ліберальніших зупинити було неможливо. Надії започаткувати реформи, трансформувати суспільно-економічне ставлення до людини та змінити форми власності на землю могли справдитися лише після набуття республіками самостійності.

На той час у світовому просторі не було готових рецептів для трансформації суспільно-економічних відносин ядерної посткомуністичної держави, зокрема стосовно переходу від комуноколгоспної системи до ринкових земельних відносин. Вектор тяжіння до різновидів імперської Росії залишався незмінним, провладні політики й спеціалісти орієнтувалися переважно на «Століпінську земельну реформу» і на реформи Царського уряду щодо розкріпачення селян. Проте під новітнім тиском свідоміших і демократично налаштованих людей окремі політики прислухалися до змін у Східній Європі, а прокомуністична більшість у Парламенті Української РСР була змушена ухвалювати деякі рішення з реформ, які фактично не мали нічого спільного з бажаними й можливими до реалізації науково обґрунтованими концепціями та програмами національного спрямування.

Земельні питання як основа державотворення та соціально-економічного й екологічного розвитку залишалися найактуальнішими. Тому закономірним було прийняття Основ законодавства союзу РСР і союзних республік про землю від 28 лютого 1990 року¹, які мали регулювати земельні відносини в нових умовах «перебудови».

Потужну роль відіграла Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року². Логічним продовженням її, хоча з поправками й уточненнями деяких положень, які уповільнювали стрімкий перехід до правової, демократичної і національної держави з повноцінним політичним, економічним, соціальним та духовним розвитком народу України, став Закон «Про економічну самостійність Української РСР», прийнятий 3 серпня 1990 року³.

У незворотному процесі ослаблення союзного центру Верховна Рада УРСР 24 жовтня 1990 року внесла зміни й доповнення до Конституції УРСР³, згідно з якими на території республіки забезпечувалося верховенство законів Української РСР, пунктом 9 цього Закону було припинено дію глави 2 «Економічна система», у якій регулювалися земельні відносини, – до прийняття нової Конституції Української РСР.

Тому в Земельному кодексі Української РСР від 18 грудня 1990 року в статті 1 «Земля в Українській РСР – власність народу України» у двох її частинах зазначено: «Відповідно до Декларації про державний суверенітет України земля є власністю її народу. Кожен громадянин Української РСР має право на земельну ділянку, порядок і умови надання якої регулюються цим Кодексом та іншими актами законодавства Української РСР»⁴.

Як розвиток Декларації про державний суверенітет України було прийнято Закон УРСР «Про власність» від 7 лютого 1991 року⁵, у якому йшлося, що: «Українська держава є суверенною в регулюванні всіх відносин власності на своїй території».

Закон про власність спрямований на реалізацію Декларації про державний суверенітет України.

Метою цього Закону є забезпечення вільного економічного самовизначення громадян, використання природного, економічного, науково-

технічного та культурного потенціалів республіки для підвищення рівня життя її народу».

У першому розділі «Загальні положення» статті 1 «Національне багатство України – власність її народу» чітко й однозначно визначено: «1. Національне багатство України: земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, основні засоби виробництва у промисловості, будівництві, сільському господарстві, транспорті, зв'язку, житловий фонд, будівлі та споруди, фінансові ресурси, наукові досягнення, створена завдяки зусиллям народу України частка в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, національні, культурні та історичні цінності, в тому числі й ті, що знаходяться за її межами, є власністю народу України. 2. Національне багатство України забезпечує право кожного громадянина на одержання частки із суспільних фондів споживання, на соціальний захист, зокрема, у разі непрацездатності та безробіття, а також право працюючого на особисту участь в управлінні народним господарством».

Другий розділ «Право виключної власності народу України» було присвячено саме такому праву, де його об'єктом визначено: «Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони є об'єктами права виключної власності народу України».

Інші розділи врегульовували майнові відносини індивідуальної, колективної, державної та інтелектуальної власності, а також відносини інших суб'єктів права власності, майно яких знаходиться на території Української РСР, і «Захист прав власності», у якому стосовно «землі» фігурував лише об'єкт власності на «земельну ділянку» як на об'єкт цивільних прав.

На жаль, цей Закон України «Про власність» із внесеними певними змінами й доповненнями (до 2006 року), не знайшовши відображення в Конституції України (1996 року) – у частині логічних правочинів стосовно «національного багатства», крім декларованих прав щодо землі та її природних ресурсів як об'єктів права власності українського народу – основного національного багатства та стосовно набуття і реалізації громадянами, юридичними особами й державою права власності на землю (земельну ділянку) як на об'єкти цивільних прав (ст. 13 і 14 Конституції України). Він втратив свою чинність на підставі Закону № 997-V від 27 квітня 2007 року⁶.

¹ Основи законодательства Союза ССР и Союзных республик о земле от 28 февр. 1990 г. № 1251-I. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/usr3494.pdf>.

² Про економічну самостійність Української РСР : Закон Української РСР від 3 серп. 1990 р. № 142-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/142-12>.

³ Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон України від 24 жовт. 1990 р. № 404-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/404-12>.

⁴ Земельний кодекс Української РСР : Закон Української РСР від 18 груд. 1990 р. № 562-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 10. С. 99.

⁵ Про власність : Закон України від 7 лют. 1991 р. № 697-XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/697-12>.

⁶ Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України : Закон України від 27 квіт. 2007 р. № 997-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-16#Text>.

Після закономірного провалу ГКЧП і проголошення 24 серпня 1991 року незалежності України 1 грудня 1991 року на території України відбувся Всеукраїнський (загальнонаціональний) референдум щодо проголошення незалежності України з єдиним питанням: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?», який містив такий текст:

«Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

– продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,

– виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,

– здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує

н е з а л е ж н і с т ь У к р а ї н и т а створення самостійної української держави – УКРАЇНИ.

Територія України є неподільною і недоторканою».

Оскільки цього числа (1 грудня 1991 року) 90,32 % громадян України (всіх національностей) проголосували «За», з моменту, коли волевиявлення народу набрало чинності, ми вважаємо, що український народ став де-юре і де-факто засновником незалежної суверенної держави й виключним власником «землі та її природних ресурсів» як природних об'єктів у межах геопростору України – міжнародно визнаних кордонах 1991 року.

Територія України також утвердилася неподільною і недоторканою суверенною правовою державою (республікою), у якій право громадян України на «владу» і на «землю» проявилось де-юре і де-факто, адже земля, її надра, повітряний простір, водні й інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України (УРСР), природні ресурси її континентальної шельфу та виключної (морської) економічної зони (скорочено «земля та її природні ресурси», а стисло «земля» – авт.) становили основу національного багатства і цілковито узгоджувалися з міжнародно визнаним державним кордоном України, зокрема РРФСР 5 грудня 1991 року. Слід вважати делімітацію і демаркацію державного кордону між РРФСР і Україною як правонаступницею УРСР в наявних (тотожних) кордонах, що були між республіками, – чинними і такими, які цілковито узгоджувалися з тими координатами поворотних точок на спільному кордоні, в параметрах яких РРФСР першою прийняла Декларацію про державний суверенітет РРФСР (12 червня 1990 року), не маючи жодних претензій до інших республік, зокрема Української РСР (згодом – як незалежної та суверенної України).

На такій основі ми доводимо вперше, що з моменту прийняття Декларації про державний суверенітет України, а передусім після грудневого референдуму вимагалось першочергово легалізувати юридично проявлену виключну власність — де-факто шляхом внутрішнього (камерального) документального підтвердження такої делімітації та демаркації державного кордону, здійснивши поіменну реєстрацію всіх громадян України як засновників держави і як співвласників землі та її природних ресурсів (природних об'єктів – основного національного багатства), а також провівши облік і взявши на повноцінний баланс власника (громадян України) природні об'єкти (ресурси) всіх категорій землі тощо.

Для цього необхідно було створити відповідну позавідомчу Національну земельну установу України як загальнонаціональний інститут на кшталт Національного банку України. Водночас мала б функціонувати багатогранна позавідомча Національна геоінформаційна система (у надійно захищеному оцифрованому геопросторі України – Національної земельної комори України). В її основі мали працювати (в автоматичному режимі) кадастрові (із фіксацією природних об'єктів, їхніх економіко-правових, екологічних, функціонально-господарських та інших властивостей), реєстраційні (земельних ділянок – меж простору й пов'язаних з ними об'єктів нерухомості (будівлі, споруди) як об'єктів цивільних прав та обов'язків, а також інші загальнонаціональні системи.

Однак такого фундаментального комплексу як основи державотворення і бази функціонування системи когнітивної конституційно вмотивованої земельної економіки не створено досі.

Щоб перешкодити українцям реалізувати декларовані наміри «про землю», було спочатку звужено земельні перетворення в Україні до аграрних, а після схвалення Всеукраїнським референдумом Акта проголошення незалежності прокомуністична більшість Верховної Ради України, ускладнюючи рух молодіжної Української держави як неподільної і недоторканої – до утворення її суверенітету, зловмисно розчленувала 30 січня 1992 року виключну власність українського народу на землю на три форми власності: державну, приватну і надуману «колективну», якої немає в жодній цивілізованій країні світу, шляхом прийняттям зазначеного вище Закону України «Про форми власності на землю».

Перевершивши сталінську колективізацію, де землю надавали тільки в користування, учергове ввели в оману український народ лозунгом «Землю селянам!», гарантували колгоспникам те, що тепер вони як начебто єдині «колективні» власники майже всієї родючої землі України стануть багатими. І лише вони, приймаючи свої «більшовицькі» рішення, будуть вирішувати, кого відпускати «на волю», а кого

«ні...» – із тих, хто захоче самостійно господарювати на власній землі. З цього й почалася нова підступна антинародна колективізація, унаслідок якої було створено державу в державі.

Зауважимо, що цей трюк відіграв фатальну роль, а надумана колективна власність на землю проіснувала в антиконституційний спосіб до 1996 року, законодавчо – до 2004-го, а практично в окремих місцях існує й донині.

На такій основі Верховна Рада України 13 березня 1992 року внесла зміни до Земельного кодексу Української РСР від 18 грудня 1990 року, прийнявши його в новій редакції (від 13 березня 1992 року)¹. Було замінене першу статтю, вилучено навіть згадку про те, що «*відповідно до Декларації про державний суверенітет України земля є власністю її народу*» і, оскільки ще не було нової Конституції України, виписала її (статтю) як «панацею»: «*Земельні відносини в Україні регулюються цим Кодексом та іншими актами законодавства України і Республіки Крим, що видаються відповідно до нього*».

Порушуючи міжнародний правопорядок і не відпускаючи «на волю» Україну, РФ продовжувала в гібридний спосіб за участю «п'ятої колони» проімперський тиск (політичний, психологічний, економічний, правовий та інші) – аж до безпосереднього фізичного знищення непокірних і безгрозів'я...

1992 року посилювалися процеси знецінення грошей, згодом настала руйнівна гіперінфляція (до 10 000 % 1993 року), яка спалювала оборотні кошти підприємств, заощадження населення тощо.

Гальмуючи прийняття нової Конституції України з метою завершення повсюдної колективізації земель, восени 1994 року відбулися нібито з власної волі чинного глави держави Леоніда Кравчука позачергові вибори нового Президента України. У процесі виборчої кампанії заспокоювали активні верстви населення, зокрема й селян, тим, що після перемоги нового глави держави буде пришвидшено земельну реформу в країні на користь людей. Фактично заморожуючи конфлікт, було залучено голоси виборців й обрано нового Президента України Леоніда Кучму, який першочергово видав указ «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10 листопада 1994 року № 666².

¹ Земельний кодекс України: Закон України від 13 берез. 1992 р. № 2196-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2196-12>.

² Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва: Указ Президента України від 10 листоп. 1994 р. № 666/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/666/94#Text>.

Офіційною метою цього Указу визначено створення умов для «рівноправного» розвитку різних форм власності та господарювання на землі, вільного їх вибору пайовиками, посилення стимулювання праці та забезпечення на цій основі збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Проте, досягаючи головної мети щодо пришвидшення передання земель у колективну власність й ослаблення напруження змагань між селянами та органами державної влади за набуття права приватної власності на землю, вектори боротьби було переведено на селян-колгоспників, якими було легше маніпулювати. Адже лише в разі одержання землі в колективну власність вони як пайовики «приймали» рішення про реформування своїх господарств за методом «більшовизму» (*коли «більшість» вирішує, а «меншість» позбавлена будь-яких прав у цій сфері*). Ця пастка супроводжувалася, на перший погляд, правильним лозунгом як центральним аргументом цього Указу: «Земля повинна належати тим, хто її обробляє!», а також твердженням про те, що право на земельну частку (пай) може бути об'єктом купівлі-продажу, дарування, міни, успадкування, застави.

Однак через політичне й бюрократичне протистояння така «реформа» проходила мляво, здебільшого зводилася лише до передання землі в колективну власність. Землі запасу й резерву виділяли переважно найгіршої якості в малодоступних місцях. Не було жодних передумов до масового створення нових ефективних приватних селянських (фермерських) господарств, наприклад, таких, які існують у Франції чи Німеччині.

Щоб завершити цю «чорну справу», не випускаючи на «волю» свідоміших селян і скориставшись підписаним 8 червня 1995 року Конституційним договором між парламентом і президентом про пролонгацію прийняття Конституції України – ще на рік, було видано черговий Указ Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 8 серпня 1995 року № 720/95³. Цим самим було пришвидшено колективізацію руками збіднілих селян. А головне – земля так і не стала належати тим, хто її обробляє.

Проте, прагнучи утвердити економічно сильну, суверенну й незалежну, демократичну, соціальну, правову, унітарну державу в межах цілісного і недоторканного кордону України, українська національна еліта 28 червня 1996 року все ж таки в Конституції України повторно

³ Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям: Указ Президента України від 8 серп. 1995 р. № 720/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/720/95>.

задекларувала (ст. 13 і 14) модифікований алгоритм найвищого конституційно права – виключної (абсолютної) власності українського народу – на землю та її природні ресурси (надра, ґрунти, ліси, повітря, водні, енергетичні та інші ресурси) як на природні об'єкти (*стисло «земля»*) – основне національне багатство, що знаходиться (*має знаходитися – авт.*) під особливою охороною держави. Оскільки «залізна завіса» впала, Конституція України вдало підтвердила право громадян України на «владу» і на «землю» – за умов «єдиного громадянства» (ст. 4 Конституції України).

В інших частинах цих конституційних статей, що також діють у взаємозв'язку з іншими чинними нормами Основного Закону, передусім його першого розділу, унормовано основоположні засади формування та реалізації правовідносин з позиції національних інтересів громадян України. На жаль, започаткована 1992 року так звану земельно-аграрну реформу на базі «колективної власності» свідомо не вводили в чинне конституційне поле, її активно продовжували органи влади, вона триває досі.

У такому середовищі, ігноруючи чинні норми Конституції України, було прийнято новий Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 року № 1529/99¹, відповідно до якого планували пришвидшити організаційні заходи з реформування колективних сільськогосподарських підприємств на засадах приватної власності на землю та майно протягом грудня 1999-го – квітня 2000-го року. Цей Указ учергове зумовив неабияке пожвавлення в суспільстві та надію селян на «краще майбутнє».

У процесі «прискорення» на початку 2001 року було заявлено, що на базі 11,3 тис. реформованих колективних сільськогосподарських підприємств було створено понад 16 тис. нових різних агроформувань. Крім того, налічувалося близько 43 тис. фермерських господарств, які використовували 4,3 млн га земель, і понад 4 млн особистих селянських господарств (понад 6 млн га).

Водночас почався активний рух (непублічного скуповування) «новими господарями» орендованих земельних і майнових паїв, що блокувало ініціативних і активних молодих українців, які бажали створити власні малі й середні селянські (фермерські) господарства та різноманітні виробничі, переробні й обслуговувальні підприємства «на селі». Одночасно пожвавлювалася потреба, з одного боку, легалізувати цей процес

¹ Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 3 груд. 1999 р. № 1529/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1529/99#Text>.

на конкурентній основі у відкритий рівноправний спосіб, вимагаючи від органів державної влади створити умови дешевого довгострокового кредитування для «простих селян» і забезпечити «захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, соціальну спрямованість економіки», відповідно до вимог ч. 4 ст. 13 Конституції України, а з другого боку – діяли відомчий бюрократизм, корупція і «кругова порука».

Щоб зняти таке протистояння, Верховна Рада України, прикриваючись вимогами ст. 13 і 14 Конституції України, прийняла Закон «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)» від 18 січня 2001 року², яким заборонила (наклала мораторій) власникам земельних часток (паїв) укладати угоди щодо купівлі-продажу, дарування земельної частки (паю) або іншим способом відчужувати зазначені частки, крім передачі їх у спадщину та в разі викупі земельних ділянок для державних і громадських потреб, – до врегулювання Земельним кодексом порядку реалізації прав громадян і юридичних осіб на пай.

У шаленому протиборстві й наполегливості відповідних лобістів вдалося народним депутатам за безпосередньої координації Президента України Леоніда Кучми прийняти 25 жовтня 2001 року новий Земельний кодекс України³, у якому в бутафорний спосіб зазначено, що він ґрунтується нібито на Конституції України. У Кодексі зазначено лише окремі правочини Основного Закону, згрупувавши їх у першій статті: «*Стаття 1. «Земля – основне національне багатство».*

1. *Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (ч. 1 ст. 14 КУ – авт.).*

2. *Право власності на землю гарантується (перше речення ч. 2 ст. 14 КУ – авт.).*

3. *Використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (у ч. 7 ст. 41 КУ самовільно додано слова «на землю» і виключено слова «гідності» – авт.).*

Однак у «новому Кодексі» зовсім не згадується про імперативні чинники ст. 13 Конституції України, які засадничо декларують права виключної власності українського народу на землю та її природні ресурси як на природні об'єкти, що становить основу для визначення «основне національне багатство», які однозначно

² Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю): Закон України від 18 січ. 2001 р. № 2242-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2242-14>.

³ Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

підтвержені Всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 року.

Декларовану норму «земля» підсвідомо продовжили ототожнювати з «аграрним ресурсом» (полем, ґрунтом), її використовують на рівні з «надрами», «водами», «повітрям», «лісами» (земля та інші природні ресурси). У цьому ракурсі прийнято окремі кодекси «про надра», «про воду», «про ліси».

Зауважимо, що всупереч чинним конституційним імперативам як нормам прямої дії переважна більшість наукової, педагогічної та владної «еліти» вже в незалежній де-юре Україні також продовжує на цій базі застосовувати дотепер таке саме трактування норми «земля», послуговуючись конституцією РФ (ст. 9)¹, у якій використано саме норму: «земля та інші природні ресурси».

Тому вважаємо, що відповідальна наукова спільнота в Україні в галузі правознавства зобов'язана керуватися у своїх працях чинною конституційною нормою «земля», де імперативний чинник «її» є ключовим також стосовно «надр, ґрунтів, лісів, атмосферного повітря, водних та інших ресурсів». Така конструкція «її надра», «її повітря», «її вода» (ч. 1. ст. 13 Конституції України) вказує на приналежність їх до «землі», яка є основним національного багатством (ч. 1. ст. 14), що знаходиться під особливою охороною держави і є головним природним (земельним) капіталом нації.

Інакше ні «надра», ні «атмосферне повітря», ні «водні та інші природні ресурси» не могли б нормуватися «основним національним багатством». Водночас зосереджуємо увагу на наявних «сферах» життєдіяльності в просторі «землі» (геопросторі), зокрема: педосфера, біосфера, агросфера, гідросфера та інші, які функціонують завдяки незамінним життєтворчим природним ресурсам як базовим і таким, що разом із сонячною енергією, мікроорганізмами й іншими складовими генерують життєдайність.

Логічним є й конституційний алгоритм набуття і реалізації права власності (громадянами, юридичними особами, зокрема підприємствами державної та комунальної власності) на земельні ділянки (межі) як на об'єкти цивільних прав (ч. 2, ст. 14 Конституції України)² – на землях усіх категорій, що не лише надає можливість синхронно оформляти в їхніх межах законне право на користування відповідними природними об'єктами (ресурсами та простором) як чужою власністю – за цільовим функціональним призначенням, відпо-

відно до бажаного закону (вимога ч. 2 ст. 13 Конституції України), але й одночасно проявляти однозначні імперативи відповідальності (напрями, умови, вимоги, обов'язки) перед українським народом (усіма громадянами України) – абсолютним власником землі та її природних ресурсів як об'єктів основного національного багатства.

Саме такі головні вимоги обов'язку й відповідальності економіко-правової доміанти імперативно декларує частина третя ст. 13 Основного Закону: «Власність (українського народу – авт.) не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству»³. На цій декларованій основі органи державної влади (законодавча, виконавча, судова) і місцевого самоврядування зобов'язані від імені українського народу здійснювати повноцінний захист прав усіх громадян України як повноправного власника основного національного багатства, а також кожному зокрема як правослухняному господарю забезпечувати цільове використання й охорону всіх природних об'єктів – з позиції загальнонаціональних інтересів.

Натомість антиукраїнська більшість (п'ята колона), передусім у Верховній Раді України, не приймаючи з 28 червня 1996 року й до сьогодні необхідний конституційно вмотивований закон «Про користування природними об'єктами права власності українського народу», застосувала пошулерськи в Земельному (ст. 79) та Цивільному (ст. 373)³ кодексах України антиконституційні норми «поширення», підмінивши сутність конституційного права «користування» (ч. 2 ст. 13 Конституції України), що дало змогу різним кланам ставитися до «землі та її природних ресурсів» як до «власних» об'єктів цивільних прав і буцімто до звичайного ринкового товару – у такий підступний спосіб:

– ст. 79 Земельного кодексу України: «Земельна ділянка як об'єкт права власності»

2. Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (ґрунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб.

3. Право власності на земельну ділянку розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд».

– ст. 373 Цивільного кодексу України: «Земля (земельна ділянка) як об'єкт права власності»

3. Право власності на земельну ділянку поширюється на поверхневий (ґрунтовий) шар у

¹ Конституция Российской Федерации : Закон РФ от 12 дек. 1993 г. URL: <https://st.golosinfo.org/2014/02/constitution.pdf>.

² Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.

³ Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>.

межах цієї ділянки, на водні об'єкти, ліси, багаторічні насадження, які на ній знаходяться, а також на простір, що є над і під поверхнею ділянки, висотою та глибиною, які необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

5. Власник земельної ділянки може використовувати на свій розсуд все, що знаходиться над і під поверхнею цієї ділянки, якщо інше не встановлено законом та якщо це не порушує прав інших осіб».

Отже, закупоривши цей підступний трюк «якщо інше не встановлено законом та якщо це не порушує прав інших осіб», до цього часу (з 28 червня 1996 року) вищі ешелони державної влади, порушуючи права інших осіб – усіх громадян України (українського народу), не забезпечили прямі вимоги чинних норм Конституції України, зокрема не розробили й не ухвалили на вимогу ч. 2 ст. 13 Основного Закону, декларований ключовий імперативний Закон України «Про право користування природними об'єктами права власності Українського народу».

Не забезпечено й реалізацію (імплементацию) в практичну життєдіяльність також декларованого Основним Законом дієвого економіко-правового імперативу: «Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання (в процесі природокористування – авт.), соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти (громадяни, юридичні особи та держава – авт.) права власності (на земельні ділянки – авт.) рівні перед законом» (ч. 4 ст. 13 Конституції України). Отже, органи державної влади (законодавча, виконавча і судова) зобов'язані створити (забезпечити) законодавчо вмотивовані механізми збалансованого природокористування, передусім у сільській місцевості, як однозначного функціоналу ведення раціонального господарювання в агроландшафтах України, використовуючи природні ресурси як природні об'єкти чужої власності – основне національне багатство, що де-юре знаходиться під особливою охороною держави.

У цьому зв'язку ми об'ґрунтували, що надважливою передумовою ліквідації централізованих корупційних схем є не лише повноцінна передача на місця всіх повноважень, притаманних місцевому самоврядуванню (у межах і за межами населених пунктів), а й синхронне та одночасне посилення загальнонаціональних функцій щодо практичної реалізації конституційного права власності українського народу «на землю та її природні ресурси», забезпечуючи права й обов'язки кожному громадянину України незалежно від того, де він проживає і до якої громади належить. Адже основні функції стосовно цих двох взаємних складових державності та природокористування в Україні мають прозоро належати виключно до загальнонаціональних цінностей і не можуть будь-кому бути делеговані чи «децентралізовані».

Теоретично і методологічно доведена необхідність дії «тут і зараз» через повноправне законотворення, яке ґрунтуватиметься на здобутих знаннях, вказує на те, що Президент України зобов'язаний, не очікуючи закінчення війни, взяти під особистий контроль процес пришвидшення проявлення конституційного права – абсолютної власності українського народу на землю та її природні ресурси, яка є основним національним багатством, що знаходиться під особливою охороною держави, сприяючи невідкладній реалізації таких кроків:

1. Конституційний Суд України якнайшвидше видає остаточне рішення (тлумачення) про сутність чинних земельних норм Основного Закону (ст. 13 і 14) у системному зв'язку з іншими статтями Конституції, розгляд якого розпочато 19 грудня 2019 року.

2. Рада національної безпеки і оборони України, з огляду на рішення Конституційного Суду України, першочергово розглядає і приймає рішення «Про загальнонаціональні засади конституційних норм щодо землі та її природних ресурсів як природних об'єктів права власності українського народу – основного національного багатства України».

3. Верховна Рада України на виконання і в розвиток таких рішень Конституційного Суду України й РНБО невідкладно організовує підготовку відповідних законопроектів (у пакеті) і першочергово розглядає та приймає їх як закони України.

Для цього має працювати відповідна фахова група на професійній основі – за участю авторів, яка готуватиме пакетом остаточні варіанти (у розвиток прийнятих рішень Конституційного Суду України і РНБО) всіх необхідних законопроектів, а також відповідально й системно супроводжуватиме їх – до остаточного прийняття Парламентом України та підписання їх Президентом України.

Висновки

Уперше об'ґрунтовано, що за результатами Всеукраїнського референдуму щодо проголошення незалежності України, який відбувся 1 грудня 1991 року на території України, всі громадяни України (український народ) стали де-юре і де-факто співзасновниками незалежної суверенної держави й виключними співвласниками всього національного багатства, що знаходилося і знаходиться в геопросторі України – у межах міжнародно визнаного державного кордону (станом на 1 грудня 1991 року), який було задекларовано в Декларації про державний суверенітет Української РСР від 16 липня 1990 року, оскільки РРФСР першою (12 червня 1990 року) прийняла Декларацію про державний суверенітет РРФСР в наявному на той час кордоні з іншими республіками, зокрема з Українською РСР, і 5 грудня 1991 року визнала Україну незалежною в наявних кордонах.

З огляду на прийняту 1996 року Конституцію, Україна як республіка утвердилася неподільною і недоторканою державою, у якій земля, її надра, повітряний простір, водні й інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони (скорочено – «земля та її природні ресурси», а стисло – «земля») як основне національне багатство, повноправно проявилася (де-юре і де-факто) виключною власністю українського народу.

Доведено, що з моменту прийняття Декларації про державний суверенітет України, передусім після прийняття Конституції України, першочергово постала необхідність: створити відповідну поза-відомчу Національну земельну установу України як загальнонаціональний інститут «Національна земельна комора України» на кшталт Національного банку України. Водночас мала функціонувати багатогранна позавідомча Національна геоінформаційна система, в основі якої діють (в автоматичному режимі) кадастрові, реєстраційні та інші загальнонаціональні системи. Вимагалось провести поіменну реєстрацію всіх громадян України як засновників держави і як співвласників землі та її природних ресурсів (природних об'єктів – основного національного багатства); здійснити облік і взяти на повноцінний баланс власника (громадян України) всі категорії природних об'єктів (ресурсів), забезпечуючи роботу повноцінно функціонуючого Національного кадастру їх (природних ресурсів як природних об'єктів), зокрема Державного кадастру ґрунтів в агроландшафтах України; моніторингу і контролю.

На такій реєстраційній базі необхідно було законодавчо визнати й на практиці синхронно впровадити статус кожного громадянина України (разом – український народ), що є живим і має лише єдине громадянство (вимога ст. 4 Конституції України), – «співзасновником» держави Україна як республіки (вимога ст. 5 Конституції України) і повноправним «співвласником» землі та її природних ресурсів – основного національного багатства (перші частини ст. 13 і 14 Конституції України). На жаль, такого економіко-правового фундаментального комплексу заходів як основи державотворення і базису функціонування системи когнітивної конституційно вмотивованої земельної економіки не створено дотепер, тому таке довготривале ігнорування (бездіяльність) сприяло нібито «законній», проте «корупційній» антиконституційній діяльності, яка безкарно унеможливила правове регулювання та охорону земельних відносин і природокористування, зокрема в агросфері України.

Встановлено, що найсуттєвішим парадоксом «державотворення» унітарної та неподільної

держави стало руйнівне (усупереч волевиявленню народу України) запровадження прокомуністичною більшістю Верховної Ради України 30 січня 1992 року (за принципом «розділяй і володарюй») трьох форм власності на землю: державну, приватну і надуману «колективну», якої немає в жодній цивілізованій країні, шляхом прийняттям Закону України «Про форми власності на землю». На жаль, започатковану 1992 року «земельно-аграрну реформу» на базі «колективної власності на землю» свідомо не вводять з 28 червня 1996 року – до цього часу відповідальними органами державної влади в чинне правове поле Конституції України, оскільки в ст. 13 і 14 Конституції України повторно було задекларовано (без «колективної власності на землю») модифікований алгоритм виключної (абсолютної) власності українського народу – на землю та її природні ресурси як на природні об'єкти – основне національне багатство, що знаходиться під особливою охороною держави. Навпаки, зухвало продовжувалося встановлення правових режимів трансформації колективної власності на землю (земельні паї), і на такій основі Верховна Рада України прийняла 2020 року так званий Закон України «Про обіг (ринок) земель сільськогосподарського призначення» як нібито природних об'єктів цивільних прав.

З'ясовано, що «законотворці» для того, щоб «узаконити» надумане твердження про начебто відсутність абсолютної власності українського народу на землю та її природні ресурси як на природні об'єкти власності українського народу, і знеособити конституційну норму: «Земля є і основним національним багатством», замінили конституційну норму щодо права лише «користуватися» природними об'єктами права власності народу, як цього вимагає ч. 2 ст. 13 Конституції України (ст. 79 Земельного кодексу України та ст. 373 Цивільного кодексу України), не прийнявши з 1996 року конституційно вмотивованого Закону України «Про користування природними об'єктами права власності українського народу».

Серед першочергових кроків органів державної влади за безпосередньою участю Президента України – глави держави й гаранта конституційного правопорядку в країні має стати невідкладне системне введення в чинне конституційне поле України, ще до закінчення війни, здійснюваної дотепер «земельної реформи», що й стане реальною передумовою проявлення правових та економіко-соціальних засад чинних земельних норм Конституції України як норм прямої дії.

References

- [1] Böhm-Bawerk, Eugen von. (1890). *Capital and Interest: A Critical History of Economic Theory*. (William A. Smart, Trans). London: Macmillan.
- [2] Cagliero, R., Licciardo, F., & Legnini, M. (2021). The Evaluation Framework in the New CAP 2023-2027: A Reflection in the Light of Lessons Learned from Rural. *Development. Sustainability*, 13(10). doi: 10.3390/su13105528.
- [3] Cagliero, R., Vassallo, M., Pierangeli, F., Pupo D'Andrea, M.R., Monteleone, A., Camaione, B., & Tarangioli, S. (2023). The Common Agricultural Policy 2023–2027. How do member states implement the new delivery model? *Italian Review of Agricultural Economics*, 78(1), 49-66. doi: 10.36253/rea-14318.
- [4] Horbulin, V.P. (2020). *How to defeat Russia in the war of the future*. Bright Books.
- [5] Kachuriner, V. (2023). Legal regulation of the policy of the European Union in the field of agricultural production. *The modern paradigm of public and private law in conditions of sustainable development* (pp. 258-285). Riga, Latvia: Baltija Publishing. doi: 10.30525/978-9934-26-331-6-13.
- [6] Kovaliv, O.I. (2016). *Implementation of land reform in Ukraine: a new paradigm*. Kyiv: DIA.
- [7] Kovaliv, O.I. (2021). "Cognitive land economy" - the main key to land reform in Ukraine as a new paradigm. *Efficient economy*, 6. doi: 10.32702/2307-2105-2021.6.8.
- [8] Kovaliv, O.I. (2021). Implementation of land reform in Ukraine according to the cognitive principle of positive time preference. *Efficient economy*, 11. doi: 10.32702/2307-2105-2021.11.22.
- [9] Kovaliv, O.I. (2024). Discourse on the state of scientific research on issues of land relations regulation in the agricultural sector of Ukraine. *Balanced nature management*, 1, 12-22. doi: 10.33730/2310-4678.1.2024.302615.
- [10] Kuznietsova, N.S., Onyshchenko, N.M., & Kot, O.O. (2020). Legal aspects of opening the land market in Ukraine. *Environmental policy and law*, 50(3), 279-287. doi: 10.3233/EPL-200224.
- [11] Kuznietsova, N.S., Petryshyn, O.V., & Pylypenko, D.S. (2021). The Civil Code of Ukraine is a reliable regulator of civil relations in civil society. *Global Journal of Comparative Law*, 10(1-2), 5-15.
- [12] Nosik, V. (2022). Protection of land ownership as the main national wealth of the Ukrainian people: challenges of martial law and problems of overcoming them. *International legal assessment of Russian military aggression in Ukraine and protection of fundamental human rights: materials of International. science and practice conference* (pp. 79-83). Kyiv: Liudmyla.
- [13] Onishchenko, N.M., Tarakhonych, T.I., & Bohinich, O.L. (2021). State as a participant in private law relations. *Global Journal of Comparative Law*, 10(1-2), 47-60. doi: 10.1163/2211906X-10010005.
- [14] Petryshyn, O.V., Kuznietsova, N.S., & Kot, O.O. (2020). Transformation of approaches to the individual's right to information in the course of European integration. *Rivista di Studi Sulla Sostenibilita*, 1, 423-440.
- [15] Pidorycheva, I. (2022). Postwar recovery of Europe: experience and lessons for Ukraine. *Journal of European Economy*, 21(2), 170-187. doi: 10.35774/jee2022.02.170.
- [16] Popova, O., & Pankratova, L. (2023). Green architecture of the EU SAP: guidelines for development during the post-war reconstruction of Ukraine. *Ukraine economy*, 8, 78-96. doi: 10.15407/economyukr.2023.08.078.
- [17] Shakun, V.I., Heiets, V.M., & Borodina, O.M. (2022). Ensuring human rights in land legal relations: socio-economic and legal foundations. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 29(1), 59-69. doi: 10.37635/jnalsu.29(1).2022.59-69.

Список використаних джерел

- [1] Böhm-Bawerk Eugen von. *Capital and Interest: A Critical History of Economic Theory*. trans. William A. Smart. London : Macmillan, 1890. 267 p.
- [2] Cagliero R., Licciardo F., Legnini M. The Evaluation Framework in the New CAP 2023-2027: A Reflection in the Light of Lessons Learned from Rural. *De velopment. Sustainability*. 2021. No. 13 (10). doi: 10.3390/su13105528.
- [3] Cagliero R., Vassallo M., Pierangeli F., Pupo D'Andrea M. R., Monteleone A., Camaione B., Tarangioli S. The Common Agricultural Policy 2023–2027. How do member states implement the new delivery model? *Italian Review of Agricultural Economics*. 2023. Vol. 78. No. 1. P. 49–66. doi: 10.36253/rea-14318.
- [4] Горбулин В. П. Как победить Россию в войне будущего. Брайт Букс, 2020. 256 с.
- [5] Качурінер В. Правове регулювання політики Європейського Союзу у сфері сільськогосподарського виробництва. *Сучасна парадигма публічного та приватного права в умовах сталого розвитку* : кол. монографія. Рига, Латвія : Baltija Publishing, 2023. С. 258–285. doi: 10.30525/978-9934-26-331-6-13.
- [6] Ковалів О. І. Звершення земельної реформи в Україні: нова парадигма : монографія. Київ : ДІА, 2016. 416 с.

- [7] Ковалів О. І. «Когнітивна земельна економіка» – основний ключ до звершення земельної реформи в Україні як нової парадигми. *Ефективна економіка*. 2021. № 6. doi: 10.32702/2307-2105-2021.6.8.
- [8] Ковалів О. І. Звершення земельної реформи в Україні за когнітивним принципом позитивної часової преференції. *Ефективна економіка*. 2021. № 11. doi: 10.32702/2307-2105-2021.11.22.
- [9] Ковалів О. І. Дискурс стану наукових досліджень із питань врегулювання земельних відносин в агросфері України. *Збалансоване природокористування*. 2024. № 1. С. 12–22. doi: 10.33730/2310-4678.1.2024.302615.
- [10] Кузнецова Н. С., Онищенко Н. М., Кот О. О. Правові аспекти відкриття ринку землі в Україні. *Екологічна політика та право*. 2020. № 50 (3). С. 279–287. doi: 10.3233/EPL-200224.
- [11] Кузнецова Н. С., Петришин О. В., Пилипенко Д. С. Цивільний кодекс України – надійний регулятор цивільних відносин у громадянському суспільстві. *Глобальний журнал порівняльного правознавства*. 2021. № 10 (1-2). С. 5–15.
- [12] Носік В. Захист права власності на землю як основне національне багатство Українського народу: виклики воєнного стану та проблеми їх подолання. *Міжнародно-правова оцінка російської воєнної агресії в Україні та захист фундаментальних прав людини* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16 лип. 2022 р.). Київ : Людмила, 2022. С.79–83.
- [13] Онищенко Н. М., Тараконич Т. І., Богінч О. Л. Держава як учасник приватноправових відносин. *Глобальний журнал порівняльного правознавства*. 2021. № 10 (1-2). С. 47–60. doi: 10.1163/2211906X-10010005.
- [14] Петришин О. В., Кузнецова Н. С., Кот О. О. Трансформація підходів до права особи на інформацію в руслі євроінтеграції. *Rivista di Studi Sulla Sostenibilita*. 2020. № 1. С. 423–440.
- [15] Підоричева І. Післявоєнне відновлення Європи: досвід та уроки для України. *Журнал європейської економіки*. 2022. Вип. 21 (2). С. 170–187. doi: 10.35774/jee2022.02.170.
- [16] Попова О., Панкратова Л. Зелена архітектура САП ЄС: орієнтири для розбудови при повоєнному відновленні України. *Економіка України*. 2023. № 8. С. 78–96. doi: 10.15407/economyukr.2023.08.078.
- [17] Шакун В. І., Гейець В. М., Бородіна О. М. Забезпечення прав людини в земельних правовідносинах: соціально-економічні та правові основи. *Журнал Національної академії правових наук України*. 2022. Вип. 29. № 1. С. 59–69. doi: 10.37635/jnalsu.29(1).2022.59-69.
-

SHAKUN Vasyi

Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Chief Researcher of the Public Legal Research Department of the Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1757-8453>;

KOVALIV Oleksander

Doctor of Economic, Chief Researcher of the Institute of Agroecology and Environmental of the Management of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4908-7963>

Economic and Legal Manifestation of the Declared Ownership of the Ukrainian People to the Main National Wealth

Abstract. Due to the lack of a scientifically based and legally regulated economic and legal system of practical manifestation of the declared constitutional property rights of the Ukrainian people to the land and its natural resources as natural objects, which de jure are the main national wealth, as well as - the corresponding decision of the Constitutional Court of Ukraine regarding the official interpretation of the current norms of this law, in practice there are departmental-monopoly corruption-oligarchic schemes of appropriating the nation's capital. The purpose of the work is a systematic analysis and synthesis of the essence of the declared ownership right of the Ukrainian people to the land as the main national wealth and the adopted relevant Laws of Ukraine, which have an anti-constitutional flavor, and modeling of the algorithm for possible painless settlement of existing

problems. For the first time, it was substantiated as an established fact that all citizens of Ukraine, who have a single citizenship, became de jure and de facto co-founders of an independent sovereign state and exclusive co-owners of the main national wealth located throughout the geospace of Ukraine within the internationally recognized state border. It has been established that the most significant paradox of the "state formation" of a unitary and indivisible state was the destructive introduction by the pro-communist majority of the Verkhovna Rada of Ukraine of three forms of land ownership: "state", "private" and the imaginary "collective", which does not exist in any civilized country in the world, through the adoption of 30 of January 1992 of the Law of Ukraine "On Forms of Land Ownership". It has been proven that the so-called "land and agrarian reform" initiated on the basis of "collective ownership of land" is not deliberately introduced by the state authorities into the current constitutional field of Ukraine - until now, however, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the so-called Law on this basis in 2020 of Ukraine "on the circulation of agricultural land". It was discovered that the "legislators" changed articles 79 of the Civil Code and 373 of the Central Criminal Code of the constitutional norm regarding the right to "use" natural objects of the people's property rights, in other words "distribution". Reasoned ways of solving the existing anti-constitutional problems have important practical value, as they are related to the victory of the Ukrainian "constitutional land truth" on the "internal front" and are intended for the implementation, without waiting for the end of the war, of the legislative initiative of the President of Ukraine, people's deputies and the Government of Ukraine.

Keywords: Declaration on state sovereignty of Ukraine; constitutional land law; criminology; land reform; use; cognitive land economy; corruption; national wealth.

Філософське розуміння евтаназії: позбавлення життя чи реалізація права на смерть

БРОВКО Наталія*

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету м. Біла Церква, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3525-2817>;

СИМАНОВА Світлана

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету

м. Біла Церква, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8088-3258>

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена певною невизначеністю питань, пов'язаних з евтаназією як процесом, що полягає в умисному перериванні життя за згодою пацієнта. Метою дослідження є проведення всебічного аналізу феномену евтаназії в контексті реалізації права людини на смерть. Проаналізовано феномен евтаназії та виявлено в цьому гуманну складову з медичної позиції та з погляду прав людини. Автори стверджують, що трансформаційні перетворення та процеси європейської інтеграції зумовлюють зміни у свідомості, що актуалізує необхідність усвідомлення глибини прав людини, розпорядження не лише власністю, а й особистими правами, яким є право на життя. Усвідомлення права на смерть як природного права людини потребує реалізації комплексного підходу, що враховуватиме правові, етичні, релігійні, економічні, духовні питання, пов'язані з існуванням людини в соціальній державі, гуманне ставлення до людської особистості тощо. Використано досвід країн Євросоюзу в питанні легалізації та проведення евтаназії, проаналізовано законодавство європейських держав для формулювання авторського визначення поняття евтаназії. Здійснено спробу з'ясувати, чи є евтаназія гуманною; чи має людина право на смерть і чи може вона його реалізувати; чи може бути позбавлення життя законним і таким, що не несе відповідальності. Аргументовано, що евтаназія не може бути кваліфікована як убивство, оскільки вона є виключним правом людини самостійно розпоряджатися власним життям. Тому проаналізовано доцільність нормативного закріплення процедури евтаназії в Україні. Обґрунтовано необхідність закріплення права на смерть як способу реалізації права людини на життя. Доведено, що наявність такої правової норми в українському законодавстві не дозволить добровільній евтаназії стати обов'язковою та знизить відповідальність за цей акт. Під час підготовки статті автор використовував загальнонаукові та спеціально-юридичні методи й комплексний підхід. Викладений матеріал становить певну наукову новизну, оскільки феномен евтаназії залишається цілком не усвідомленим, дискусійним, не визначеним у законодавстві, що обумовлює потребу в здійсненні ґрунтовного аналізу у філософсько-правовій площині із застосуванням відповідної методології. Складність евтаназії актуалізує необхідність застосування комплексного аналізу, що зумовлено багатоаспектністю досліджуваного явища. Практична значущість дослідження полягає в тому, що автори визначили найдоцільніші методи й методологічні підходи, що дасть змогу закріпити право людини розпоряджатися своїм життям, закріпить гуманні основи законодавства та визначить подальший його розвиток, з огляду на зміни в суспільній свідомості.

Ключові слова: евтаназія; право на життя; право на гідну смерть; легалізація евтаназії; реалізація права на смерть.

Історія статті:

Отримано: 17.07.2024

Переглянуто: 22.08.2024

Прийнято: 18.09.2024

Рекомендоване посилання:

Бровко Н., Сімакова С. Філософське розуміння евтаназії: позбавлення життя чи реалізація права на смерть. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 2 (28). С. 24–31. doi: 10.33270/02242802.24.

* Відповідальний автор

© Бровко Н., Сімакова С., 2024

Вступ

Потреба у філософському аналізі евтаназії зумовлена змінами в правосвідомості та розумінням сутності прав людини, зокрема права на життя і права на смерть.

Попри можливості медицини продовжувати життя людини різними підтримувальними заходами навіть у разі смертельних хвороб, гідне соціальне існування людини іноді стає неможливим. Тому питання полегшення людських страждань, гуманного ставлення до людини, її життя, визнання можливості розпоряджатися власним життям шляхом реалізації права людини на смерть за допомогою процедури евтаназії є важливими питаннями, які потребують осмислення з позиції філософії. Оскільки остаточної позиції з приводу легалізації евтаназії в суспільстві ще не сформовано, вона належить до питань з категорії «бути чи не бути». Кожна держава й людина завжди будуть стояти перед вибором, який має бути гарантовано закріплений на державному рівні.

Завдання цієї статті полягає в приверненні уваги до визнання права людини на смерть, її гуманної складової та необхідності закріплення процедури евтаназії, використання догматичного та схоластичного підходів до її дослідження із залученням суміжних галузей знань.

Матеріали та методи

Для досягнення поставленої мети використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: діалектичний – для пошуку адекватних підходів до розв'язання теоретичних і правових проблем, що виникають під час правового регулювання процедури евтаназії; системний – для дослідження права людини на смерть як однієї зі складових права на життя; функціональний – для встановлення суб'єктів процедури евтаназії; аксіологічний – під час визначення змісту евтаназії як способу реалізації права людини на гідну смерть, для пошуку гуманістичної складової в процедурі евтаназії; порівняльно-правовий – для аналізу правових актів з питань проведення евтаназії та формулювання пропозицій з удосконалення національного законодавства; формально-логічний – для формулювання авторського визначення поняття евтаназії та процедури її легалізації в Україні на підставі аналізу європейського законодавства.

Результати й обговорення

Термін «евтаназія» є багатоаспектним, що зумовлено різними підходами до розуміння цього феномену в суспільстві. Українське суспільство неоднозначно ставиться до процедури евтаназії, не завжди з розумінням сприймає бажання людини припинити життя. Саме тому цей інститут в Україні не визначений жодними правовими

нормами, які регламентують цю процедуру. Питання застосування евтаназії є дискусійним не тільки в Україні, а й в інших країнах. Воно буде залишатися таким до формування в суспільстві повноцінного розуміння права людини розпоряджатися власним життям.

Розуміння феномену людини, культурна та соціально-політична орієнтованість на цінність людини, усвідомлення її особистості є характеристиками гуманізму (Humanism...). Гуманізм трактували як «духовність» в часи Античності, а в епоху Відродження він означав визнання людини центром всесвіту, що перегукувалося з антропоцентризмом. Гуманізм як вияв духовності втілено у філософії гуманізму, яка тлумачить цінність людини та визнає її право на само-реалізацію за допомогою розуму й раціонального мислення.

Розвиток психологічних концепцій сприяв становленню гуманістичної психології та поглядам на людину як на цілісність, яка має свободу волі й самоактуалізації. Привертає увагу одне з положень гуманістичної психології, сформульоване Дж. Бьюдженталем: «Людина має вибір – ми не пасивні спостерігачі нашого життя: ми творимо власну історію» (Bugental, 1964). У межах розвитку гуманістичної психології було висунуто чимало різних ідей та концепцій, однак зосередимо увагу на тій, що утверджує свободу волі й повноцінного існування людини.

Проблема свободи волі дотична до гуманізму, яка порушує питання про свободу людини у власних діях, праві вибору (Vovk, 2024). Філософ Відродження Е. Роттердамський акцентував на праві людини самостійно обирати шлях, на необхідності усвідомлених дій та вчинків, відповідальності за них. Його позицію поділяв С. Оріховський, стверджуючи, що людина наділена розумом і свободою волі (Kochler, 2004).

Тобто питання вільного вибору, дії за свободою волі та власним бажанням – це риси, притаманні людській особистості (Kyrychenko, 2021). Людина має право вибору. І це право є непорушним, оскільки є основою сутності розуміння прав людини як її можливостей, однією з яких і є її вибір.

Питання життя і смерті є одвічним, оскільки пов'язано з людською сутністю. Розуміння евтаназії як легкої та безболісної смерті запропонував Ф. Бекон, а отже, ця проблема здавна турбувала соціум. Евтаназію тлумачили як можливість умертвити когось із жалю, тобто як убивство з милосердя.

Коли говорять про евтаназію, найчастіше мають на увазі таку форму, як введення людині препаратів, які зумовлюють швидку, безболісну смерть. Це можна вважати убивством з милосердя, хоча термін «убивство», на нашу думку, недоречний, оскільки йдеться про волю і бажання людини піти із життя, хоча й за

допомогою сторонніх осіб, які вводять відповідний препарат. Водночас може йтися про самогубство, яке вчиняють під контролем лікаря, за згодою пацієнта, а також про евтаназію без допомоги лікаря, коли особа самостійно робить дії, що призводять до швидкої та безболісної смерті.

У разі пасивної евтаназії припиняють надання особі медичної допомоги, лікування для підтримання життя, що пришвидшує настання природної смерті. Така практика поширена в різних країнах (Kotyhoroshko, 2022).

Розуміння евтаназії різняться, і хоча законодавство України не передбачає таке діяння, його розглядають у контексті медицини. Фармацевтична енциклопедія визначає евтаназію як умисне позбавлення життя хворого з метою полегшення його страждань (Euthanasia...).

На думку Р. Хакстейбла, евтаназія – це діяння, вчинене лікарем з метою навмисно припинити життя невиліковно хворого на його прохання (Huxtable, 2009).

На нашу думку, евтаназія – це спосіб реалізації права людини на гідну смерть (юридична складова), що ґрунтується на свободі волі людини й охоплює її право на смерть, що спрямовано на припинення життя невиліковно хворого пацієнта з метою вберегти його від нестерпних страждань (гуманістична складова), на прохання хворого або його законних представників, у випадках, коли пацієнт не спроможний озвучити таке бажання самостійно, за умови, коли гідне соціальне існування людини неможливе.

Вважаємо, що евтаназію може бути застосовано тільки за наявності медичних показань про те, що повноцінне, гідне соціальне існування людини неможливе, тож необхідним є визнання права людини самостійно розпоряджатися власним життям.

Побутує думка, що евтаназія є альтернативою паліативної допомоги. Паліативна допомога – це цілісний підхід, спрямований на підвищення якості життя та полегшення страждань пацієнтів (та їх сімей), які постають перед захворюваннями, що обмежують їхнє життя, шляхом полегшення страждань та лікування окремих симптомів, надання фізичної, психосоціальної та духовної підтримки таким особам. Паліативна допомога можлива у випадках, коли симптоми можна контролювати й підтримувати життєдіяльність людини, не завдаючи їй фізичних страждань. Однак чимало пацієнтів, які перебувають у вегетативному стані або мають хронічні захворювання, не хочуть бути тягарем для членів своєї сім'ї чи не прагнуть підтримувати своє життя, втомившись від страждань (Huxtable, 2013). Паліативна допомога не допомагає цілком вилікувати пацієнта, його розуміння неминучої смерті й відчуття тягара для близьких неможливо нівелювати (Brovko, 2024).

Тому паліативна допомога хоч і забезпечує полегшення неприємних симптомів і болю та підтримку життєдіяльності особи, проте за своєю суттю є активним, співчутливим, творчим доглядом за тим, хто помирає, а отже, не може замінити процедуру евтаназії.

Чинне національне законодавство забороняє вчинення евтаназії. Психологічна картина українського правового менталітету доволі багатогранна. Йому притаманні ірраціональність, імпульсивність, ідеалізм, толерантність, прагнення до справедливості й тісний зв'язок з релігійними цінностями. Український менталітет не може бути поза простором правової культури, водночас він дистанціюється від неї і від її загальнолюдських цінностей (Kostytskiy, & Kushakova-Kostytska, 2022).

Норма щодо заборони евтаназії міститься в ст. 52 Закону України «Основи законодавства України Про охорону здоров'я»¹: «...Медичним працівникам забороняється здійснення евтаназії – навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань». Законодавство зобов'язує медичних працівників надавати допомогу, тож активні заходи з підтримання життя пацієнта припиняють лише тоді, коли стан людини визначають як незворотна смерть. За аналогією, цивільне законодавство «забороняє задовольняти прохання фізичної особи про припинення її життя»². Кримінальне законодавство не містить норми щодо позбавлення життя, вчиненого за бажанням особи, кваліфікуючи такі дії за ч. 1 ст. 115 КК України³ як убивство. Не враховує законодавець і мотиви позбавлення людини життя (почуття жалю, співчуття), тобто категорично заперечуючи таке діяння. Кваліфікуючи евтаназію як убивство, законодавець урівноважує два діяння: позбавлення життя шляхом евтаназії та умисне вбивство з мотивів помсти, ревнощів, неприязні, тобто між усвідомленим бажанням людини піти із життя та небажанням такого.

На наше переконання, «вбивство з милосердя» не слід кваліфікувати як злочин, оскільки таке посягання не містить суспільно небезпечних наслідків, адже евтаназія є реалізацією права кожної людини на смерть, отже, воно стосується виключно особистості та її інтересів, є результатом її волевиявлення та

¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2801-12>.

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

виключно її добровільним бажанням, виявом власної волі.

Навіть якщо еутаназію вчиняють на прохання особи (за наявності підтверженого факту нестерпних мук чи хвороби, яка виключає гідне людське існування), суб'єкт цієї дії не має ні умислу, ні мотиву, тож можна стверджувати про відсутність суб'єктивної сторони складу злочину, що не дає підстав вважати еутаназію злочином проти життя і здоров'я людини. Проведення еутаназії не є вольовою поведінкою суб'єкта, який її вчиняє, а отже, не викликає в нього усвідомлених спонукань до вчинення злочину.

Постає питання щодо гуманізації національного законодавства та визначення цінності людини для держави. Законодавець не передбачає можливості позбавлення людини від страждань. Такі норми, на нашу думку, суперечать вимогам моралі та соціальному призначенню держави.

Аналіз законодавства європейських країн з питань легалізації еутаназії засвідчує, що її визнали Бельгія, Голландія, Люксембург, Нідерланди, Швеція.

Доволі активні в цій позиції Нідерланди, які прийняли «Review Procedures for the Termination of Life on Request and Assisted Suicide and Amendment of the Criminal Code and the Burial and Cremation Act»¹, дозволивши проведення еутаназії громадянам з віку 16 років, аргументуючи цей крок прагненням полегшити муки й страждання невиліковно хворих. З цієї позиції нідерландське законодавство є доволі гуманним.

Бельгійське законодавство визначає еутаназію як дію, здійснювану третьою особою, яка свідомо припиняє життя іншої людини на її власне прохання², але передбачає механізм контролю за її реалізацією Спеціально створеним органом. Королівство Люксембург також легалізувало еутаназію, дозволивши людині реалізувати право на смерть, однак дозволяє її проведення за умови узгодження з двома лікарями й комісією експертів³.

Законодавство Швейцарії дозволяє допомагати невиліковно хворому перервати життя шляхом вчинення самогубства. Тут діють спеціальні організації, які на платних засадах надають послуги щодо самогубства шляхом виготовлення спеціальних препаратів для

припинення життєдіяльності людини, уведення яких в організм людина здійснює самостійно. Верховний суд Швейцарії встановив, що «люди повинні знати про дії, які вони можуть зробити, і слід належно враховувати їх ситуацію. Якщо вони будуть впевнені, що хочуть померти, і, звичайно, не під впливом іншої людини або групи осіб, таке бажання має бути задоволене» (Mills, 2018). Федеральний конституційний суд Німеччини також визнав право на смерть за власним бажанням невід'ємним правом людини, вказавши, що заборона еутаназії порушує права тяжкохворих (Stets).

У Литві як країні ЄС інститут еутаназії не унормований, а законодавча база не гарантує право особи на вільне вираження власної волі в питанні життя і смерті, майбутнього лікування, включаючи відмову від реанімації, не регулює припинення лікування, яке не має сенсу для пацієнта (Luneckaite, & Riklikiene, 2022).

Різне тлумачення суті еутаназії пов'язане з різним розумінням поняття гідного існування людини. Право на смерть є невід'ємною частиною і засобом реалізації права на життя. Підтвердженням гуманності законодавства та гуманного ставлення до людини має стати закріплення в законодавстві права на смерть як обдуманого й свідомого волевиявлення, вираження свободи волі людини. Саме еутаназія здатна забезпечити реалізацію принципу гуманізму – одного з основоположних принципів права, тому право на еутаназію – це право не заради всіх, а для конкретної групи осіб, які через певні обставини потребують її (Luneckaite, & Riklikiene, 2022).

Наша думка співзвучна з позицією G. Kimsma щодо того, що смерть внаслідок відмови від лікування, аби послабити біль і страждання, що охоплює паліативну допомогу, слід вважати нормальною медичною практикою за умови прохання про це хворого (Kimsma, 2010), тобто йдеться про свободу волі людини та права розпоряджатися своїм фізичним життям. Однак таку процедуру має здійснювати відповідний фахівець – ліцензований танатолог (Brazier, 1996).

Повага до автономії пацієнта активно утверджується в Європі. Стаття 8 Європейської конвенції з прав людини забезпечує захист права на повагу приватного та сімейного життя. Цю статтю потлумачив Європейський суд з прав людини як таку, що надає право на відмову в лікуванні дієздатному дорослому пацієнту (Wicks, 2007).

Гуманізація законодавства та формування прав людини четвертого покоління ставить перед спільнотою питання про повагу й усвідомлене розуміння сутності людини, її життя та гідного існування, що є метою будь-якої правової демократичної держави. Низка міжнародних нормативів підтверджують це та гарантують недоторканність людського життя, однак не

¹ Review Procedures for the Termination of Life on Request and Assisted Suicide and Amendment of the Criminal Code and the Burial and Cremation Act 1998–1999. URL: <https://www.ieb-eib.org/ancien-site/pdf/loi-euthanasie-pays-bas-en-eng.pdf>.

² The Belgian Act on Euthanasia of May 2002 (Belgium). URL: <http://www.ethical-perspectives.be/viewpic.php?TABLE=EP&ID=59>.

³ The Law on euthanasia and assisted suicide 2009 (Luxembourg). URL: <http://www.legiflux.public.lu/leg/a/archives/2009/0046/a046.pdf>.

дозволяє людині розпоряджатися ним, попри те, що життя людини не є власністю держави, і тільки людина має право самостійно вирішувати, коли закінчиться цей процес. Ідеться про необхідність нормативного закріплення права людини перервати життя у виняткових випадках за наявності наявних медичних показників, таких як важка невиліковна хвороба, переживання постійних фізичних мук і страждань, спричинених хворобою, неможливість повноцінного гідного соціального існування.

Позитивними моментами евтаназії є заохочення до трансплантації органів, адже евтаназія невиліковно хворих пацієнтів дає можливість надавати підтримку донорству. Евтаназія дає не тільки «право на смерть» невиліковно хворим, а й «право на життя» пацієнтам, які потребують органів.

Деякі вчені стверджують, що в разі нормативного визнання права на смерть і легалізації евтаназії люди з невиліковними й виснажливими захворюваннями будуть видалені із суспільства, а держава може відмовитися інвестувати в охорону здоров'я, що призведе до зниження якості медичної допомоги невиліковно хворим пацієнтам, однак ми не поділяємо таку думку. Тож акцентуємо на евтаназії як способі відстоювання «права на життя» шляхом гідної реалізації «права на смерть».

Висновки

Проблема позбавлення людини життя є доволі суперечливою. Відсутність у законодавстві України правових норм, що регламентують процедуру евтаназії, стоїть на заваді здійсненню об'єктивної правової оцінки, спотворюють розуміння цього інституту. Забороняючи евтаназію, держава позбавляє людину права розпоряджатися своїм життям, що, на нашу думку, є антигуманним й аморальним.

Визнання права людини на гідну смерть дасть змогу підтвердити цінність людського життя, його соціальну значущість, дозволить розуміти людину, поважати її погляди, переконання, бажання. Евтаназія як процедура припинення життя людини, яку здійснюють за усвідомленим волевиявленням хворої людини, не може бути антигуманною, її не можна прирівнювати до вбивства. Акцентуємо на виключному праві людини самостійно розпоряджатися власним життям. Вона не є порушенням права на життя, закріпленого в Конституції України, у якій законодавець гарантує людині лише право на життя, отже, дає свободу розпоряджатися власним життям.

У процесі аналізу феномену евтаназії та аналізу досвіду країн ЄС з питань легалізації та проведення евтаназії ми дійшли висновку, що це питання засвідчує актуальність і необхідність подальшого законодавчого врегулювання. Європейський Суд з прав людини офіційно не

визнає права людини на гідну смерть, а евтаназію – способом його реалізації. Однак дедалі більше країн легалізують «легку смерть» і створюють законодавчу базу для її закріплення (Moskvych, 2023).

Суть проблеми евтаназії зводиться до проблеми вибору, яка передбачає не тільки вибір пацієнта «жити чи не жити», а й ставлення суспільства до цього. Очевидно, суспільство повинно поважати думку й позицію кожного індивіда та погоджуватися з його вибором.

Вважаємо, що легалізація евтаназії має бути відображена в Конституції України, яка повинна гарантувати людині можливість повноцінно розпоряджатися власним життям на будь-якому біологічному етапі існування. Це має привести до змін у медичному, кримінальному та цивільному законодавстві. Українське законодавство повинно надати людині право вибору щодо можливості гідно піти із життя в разі наявності важкої невиліковної хвороби, не зобов'язуючи його жити, переживати муки й страждання, гарантуючи повноцінний спосіб реалізації права на життя, зокрема розпорядження нею. Після закріплення права на гідну смерть постане питання про способи його реалізації, на цьому етапі стане можливим утвердження необхідності процедури евтаназії в людській свідомості (Brovko, 2019). Для цього потрібно декриміналізувати евтаназію.

Вивчивши законодавчу практику низки європейських країн з цього питання, слід зазначити, що їхні ідеї можуть бути інтегровані в українську правову систему з урахуванням історико-культурних цінностей та менталітету українських громадян. Евтаназійна практика має набути нового змісту, набути статусу правового інституту. З метою легалізації евтаназії в Україні необхідно: 1) закріпити в Конституції України право на смерть як спосіб реалізації права людини на життя; 2) визнати гуманність у процедурі евтаназії та декриміналізувати її; 3) прийняти закон «Про реалізацію права на смерть», створивши окремий інститут евтаназії в галузі медицини та юриспруденції.

Запровадження поняття «евтаназія» в правозастосовну практику допоможе відрізнити вбивство людини від дії, спрямованої на припинення життя невиліковно хворого за його бажанням. Законодавче закріплення евтаназійних правовідносин надасть можливість створити незалежний інститут евтаназії як у юриспруденції, так і в медицині. Україна повинна взяти за основу таку ідею легалізації евтаназії, у якій підґрунтям стане її здійснення виключно медичним працівником з дотриманням усіх медичних протоколів. Зазначена норма не лише дасть змогу закріпити об'єктивну й обґрунтовану можливість хворого перервати життя, а й не допустить перетворення добровільної евтаназії в примусову й декриміналізує це діяння.

References

- [1] Brazier, M. (1996). Euthanasia and the law. *British Medical Bulletin*, 52(2), 317-325. doi: 10.1093/oxfordjournals.bmb.a011546.
- [2] Brovko, N.I. (2019). *Philosophical and legal principles of the formation of legal consciousness of the individual in the context of the transformation of the educational process in Ukraine* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine). Retrieved from <https://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/3511>.
- [3] Brovko, N.I. (2024). Philosophical and legal analysis of charity. *The rule of law*, 53, 32-43. doi: 10.18524/2411-2054.2024.53.300716.
- [4] Bugental, J.F.T. (1964). The Third Force in Psychology. *Journal of Humanistic Psychology*, 4(1), 19-25. doi: 10.1177/002216786400400102.
- [5] Euthanasia. *Pharmaceutical Encyclopedia ziya*. Retrieved from <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2302/evtanaziya>.
- [6] Humanism. *Encyclopedia of Modern Ukraine*. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-24649>.
- [7] Huxtable, R.J.R. (2009). Euthanasia, Ethics and the Law: From Conflict to Compromise. *Clinical Ethics*, 4(1), 31-35. doi: 10.1258/ce.2008.008051.
- [8] Huxtable, R.J.R. (2013). European perspectives on ethics and law in end-of-life care. *Handbook of Clinical Neurology*, 118, 155-165. doi: 10.1016/B978-0-444-53501-6.00013-5.
- [9] Kimsma, G. (2010). Death by request in The Netherlands: facts, the legal context and effects on physicians, patients and families. *Med Health Care Philos*, 13(4), 355-361. doi: 10.1007/s11019-010-9265-0.
- [10] Kochler, K. (2004). *Staniclav Orzechowski y dylemati humanizmu renesansowego*. Kraków.
- [11] Kostytskiy, M., & Kushakova-Kostytska, N. (2022). The issue of developing legal consciousness of the population in contemporary Ukrainian community (example of rural inhabitants). *Amazonia Investiga*, 11(52), 142-147. doi: 10.34069/AI/2022.52.04.15.
- [12] Kotyhoroshko, V. Humanistic psychology is the third force in psychology. Retrieved from <https://www.gasformind.com/humanistychna-psykholohiya/>.
- [13] Kyrychenko, A.O. (2021). The show as a mass culture phenomenon: essential features and functions. *Issues of cultural studies*, 38, 109-119. doi: 10.31866/2410-1311.38.2021.245783.
- [14] Luneckaite, Z., & Riklikiene, O. (2022). Dignity at the end of life: from philosophy to health care practice - Lithuanian case. *Monash Bioethics Review*, 40(4), 28-48. doi: 10.1007/s40592-022-00160-w.
- [15] Mills, G. (2018). What you need to know about an assisted suicide in Switzerland. *The Local Switzer* (pp. 87-94). Retrieved from <https://www.thelocal.ch/20180503/what-you-need-to-know-about-assisted-death-in-switzerland>.
- [16] Moskvych, L. (2023). Modernization of Justice under the Influence of Innovative Technologies. *European Science*, 2, 115-135. doi: 10.30890/2709-2313.2023-24-02-024.
- [17] Stets, A. *Germany's Constitutional Court Recognizes Euthanasia as a Personal Human Right*. Retrieved from https://zaxid.net/onstitutsiyniy_sud_nimechchini_dozvoliv_evtanaziyu_n1498345.
- [18] Vovk, V.M. (2024). Morality, democracy, globalization and law. Analytical and comparative jurisprudence. *Analytical and comparative jurisprudence*, 1, 23-26. doi: 10.24144/2788-6018.2024.01.2.
- [19] Wicks, E. (2007). *Terminating Life and Human Rights: The Foetus and the Neonate. The Criminal Justice System and Health Care* (pp. 189-206). Oxford: Oxford University Press. doi: 10.1093/acprof:oso/9780199228294.003.0011.

Список використаних джерел

- [1] Brazier M. Euthanasia and the law. *British Medical Bulletin*. 1996. No. 52 (2). P. 317–325. doi: 10.1093/oxfordjournals.bmb.a011546.
- [2] Бровко Н. І. Філософсько-правові засади формування правосвідомості особистості в умовах трансформації освітнього процесу в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2019. 477 с. URL: <https://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/3511>.
- [3] Бровко Н. І. Філософсько-правовий аналіз благодійності. *Правова держава*. 2024. № 53. С. 32–43. doi: 10.18524/2411-2054.2024.53.300716.
- [4] Bugental J. F. T. The Third Force in Psychology. *Journal of Humanistic Psychology*. 1964. Vol. 4. No. 1. P. 19–25. doi: 10.1177/002216786400400102.
- [5] Евтаназія. *Фармацевтична енциклопедія*. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2302/evtanaziya>.
- [6] Гуманізм. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-24649>.
- [7] Huxtable R. J. R. Euthanasia, Ethics and the Law: From Conflict to Compromise. *Clinical Ethics*. 2009. No. 4 (1). P. 31–35. doi: 10.1258/ce.2008.008051.

- [8] Huxtable R. J. R. European perspectives on ethics and law in end-of-life care. *Handbook of Clinical Neurology*. 2013. Vol. 118. P. 155–165. doi: 10.1016/B978-0-444-53501-6.00013-5.
  - [9] Kimsma G. Death by request in The Netherlands: facts, the legal context and effects on physicians, patients and families. *Med Health Care Philos*. 2010. No. 13 (4). P. 355–361. doi: 10.1007/s11019-010-9265-0.
  - [10] Kochler K. Staniclav Orzechowski y dylemati humanizmu renesansowego. Kraków, 2004. 564 p.
  - [11] Kostytskiy M., Kushakova-Kostytska N. The issue of developing legal consciousness of the population in contemporary Ukrainian community (example of rural inhabitants). *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. Issue 52. P. 142–147. doi: 10.34069/AI/2022.52.04.15.
  - [12] Котигорошко В. Гуманістична психологія – третя сила в психології. URL: <https://www.gasformind.com/humanistychna-psykhohohiya/>.
  - [13] Kyrychenko A. O. The show as a mass culture phenomenon: essential features and functions. *Issues of cultural studies*. 2021. No. 38. P. 109–119. doi: 10.31866/2410-1311.38.2021.245783.
  - [14] Luneckaite Z., Riklikiene O. Dignity at the end of life: from philosophy to health care practice – Lithuanian case. *Monash Bioethics Review*. 2022. No. 40 (4). P. 28–48. doi: 10.1007/s40592-022-00160-w.
  - [15] Mills. G. What you need to know about assisted suicide in Switzerland. *The Local Switzer*. 2018. P. 87–94. URL: <https://www.thelocal.ch/20180503/what-you-need-to-know-about-assisted-death-in-switzerland>.
  - [16] Moskvych L. Modernization of Justice under the Influence of Innovative Technologies. *European Science*. 2023. No. 2. P. 115–135. doi: 10.30890/2709-2313.2023-24-02-024.
  - [17] Стець А. Конституційний суд Німеччини визнав евтаназію особистим правом людини. URL: https://zaxid.net/konstitutsiyniy_sud_nimechchini_dozvoliv_evtanaziyu_n1498345.
  - [18] Vovk V. M. Morality, democracy, globalization and law. Analytical and comparative jurisprudence. *Analytical and comparative jurisprudence*. 2024. No. 1. P. 23–26. doi: 10.24144/2788-6018.2024.01.2.
  - [19] Wicks E. Terminating Life and Human Rights: The Foetus and the Neonate. The Criminal Justice System and Health Care. Oxford : Oxford University Press, 2007. P. 189–206. doi: 10.1093/acprof:oso/9780199228294.003.0011.
-

Philosophical Understanding of Euthanasia: Deprivation of Life or Realization of the Right to Death

BROVKO Nataliia

Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional Law and Theoretical and Legal Disciplines of the Bila Tserkva National Agrarian University

Bila Tserkva, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3525-2817>;

SIMAKOVA Svitlana

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Law Disciplines of the Bila Tserkva National Agrarian University

Bila Tserkva, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8088-3258>

Abstract. The relevance of the study is due to a certain uncertainty about issues related to euthanasia as a process consisting in forced termination of life. The aim of the study is to conduct a comprehensive analysis of the phenomenon of euthanasia in the context of the implementation of the human right to death. The phenomenon of euthanasia is analyzed and a humane component is identified in this from a medical point of view and from the point of view of human rights. The authors argue that transformational transformations and processes of European integration cause changes in consciousness, which requires understanding and awareness of the depth of human rights, the disposal of not only property, but also Personal Rights, which is the right to life. Awareness of the right to death as a natural human right requires the implementation of a comprehensive approach, taking into account legal, ethical, religious, economic, spiritual issues related to the existence of a person in a social state, humane attitude to the human person, etc. The experience of EU countries in the issue of legalization and euthanasia is used, and the legislation of European states is analyzed in order to formulate the author's vision of the concept of euthanasia. The authors are looking for an answer to

the question: is euthanasia humane? Does a person have the right to die and can they exercise it? Can the deprivation of life be legal and not responsible? As a conclusion, it is stated that euthanasia cannot be qualified as murder, since it is the exclusive right of a person to manage his life independently. Based on this, they are discussing the expediency of normative consolidation of the euthanasia procedure in Ukraine. The necessity of consolidating the right to death as a way to realize the human right to life is justified. It is proved that the existence of such a legal norm in Ukrainian legislation will not allow voluntary euthanasia to become mandatory and will reduce responsibility for the act itself. When writing the article, the author used general scientific and special legal methods and an integrated approach. The practical significance of the study lies in the fact that the authors have identified the most appropriate methods and methodological approaches, which will consolidate the right of a person to dispose of his life, consolidate the Humane foundations of legislation and determine its further development, taking into account changes in public consciousness.

Keywords: euthanasia; right to life; legalization of euthanasia; realization of the right to death; practice on euthanasia.

Правоохоронна діяльність, глобалізація і суспільна мораль у контексті масової культури (на прикладі сучасних європейських серіалів про правоохоронців. Частина 3)

ВОВК Вікторія*

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова м. Хмельницький, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>

Анотація. Статтю присвячено висвітленню органічного взаємозв'язку процесів глобалізації, явищ масової культури, суспільної моралі й особливостей правоохоронної діяльності засобами масової культури, зокрема в серіалах. Окреслено широке коло питань, присвячених взаємодії різних сфер духовного життя людини (суспільна мораль, право, правоохорона, мистецтво), що має варіативність, представлено спектр предметних форм, відображає поточну соціальну реальність і водночас конструює її. Завдяки культурологічному й семіотичному методологічним підходам здійснено аналіз сучасних серіалів про правоохоронців з метою віднаходження в них трансляції основних моральних цінностей західноєвропейського суспільства, до яких належать: гуманізм, рівність, толерантність, інклюзія. Увагу акцентовано на аналізі соціокультурного контексту, у межах якого існує сучасна масова культура (глобалізація, поширення демократії, уніфікація та стандартизація життя, стиснення часу, значний інформаційний потік, кліповий тип мислення тощо). Зауважено, що поширення масової культури зумовлене розвитком технологій та зміною типу комунікації: від ороакустичної через вербально-письмову до аудіовізуальної (що лише підтверджує в межах європейської культури фундаментальне значення зору і візуальної метафори). Акцентовано на тому, що сучасні серіали про роботу правоохоронців відображають реалії сучасного західноєвропейського суспільства, яке за допомогою утвердження моральних цінностей та їх правового забезпечення долає страх іншого; визнає рівність у сфері як можливостей, так і відповідальності; формує та утверджує нові гендерні й соціальні моделі поведінки, зберігаючи дієвими цінності індивідуалізму та персонорентричності; визнає особливу роль інститутів громадянського суспільства в контролі за діяльністю державних органів, зокрема правоохоронних. Завдяки швидкому розвитку технологій та доступності серіал як екранна форма виконує інформативну функцію, ознайомлюючи глядача з основними суспільними, моральними й правовими цінностями.

Ключові слова: правоохоронна діяльність; мораль; моральні цінності; демократія; глобалізація; поліція; правоохоронець; права людини; толерантність; гендер; право; масова культура; серіал; громадянське суспільство.

Історія статті:

Отримано: 26.08.2024

Переглянуто: 10.09.2024

Прийнято: 01.10.2024

Рекомендоване посилання:

Вовк В. Правоохоронна діяльність, глобалізація і суспільна мораль у контексті масової культури (на прикладі сучасних європейських серіалів про правоохоронців). Частина 3. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 2 (28). С. 32–38. doi: 10.33270/02242802.32.

* Відповідальний автор

Вступ

Публікація є останньою з циклу статей, присвячених дослідженню відображення взаємозв'язку процесів глобалізації, цінностей суспільної моралі та правоохоронної діяльності в межах європейської культури засобами серіалів як різновиду масової культури сучасності (Vovk, 2024). Детально розглянемо питання репрезентації художніми засобами в серіалах про правоохоронців основних таких європейських цінностей, як толерантність (Lypovets, 2018; Mukhina, 2021) і демократія (Ulynets, 2024), які є засадничими підвалинами сучасної європейської культури в контексті гуманізму (Bielov, & Bielova, 2024; Byelova, & Farcash, 202).

Матеріали та методи

Нині в українській гуманітаристиці немає комплексних досліджень взаємозв'язку глобалізації, суспільної моралі та правоохоронної діяльності в контексті феноменів масової культури. Дослідження особливостей зображення діяльності правоохоронців сучасними гнучкими екранними формами (серіалами про правоохоронців) можливе за використання соціокультурного методологічного підходу, який дає змогу виявляти особливості транслювання панівних моральних і правових цінностей західноєвропейського суспільства художніми засобами, а також широкого застосування доробків з культурології, естетики та правознавства.

Результати й обговорення

Домінантними суспільними цінностями сучасної європейської культури є толерантність (як можливість кожної людини має зберегти власну гідність і водночас виявляти повагу до думок і переконань інших (Kovalska, 2021, р. 165) і демократія, які водночас є керівними принципами суспільного життя та засадами організації суспільства й політичної системи (Zolotukhina, Ionova, & Luparenko, 2021). «Фактично сучасна система європейських цінностей є відповіддю на певні чинні нині в Європі вимоги: дати Європі кінцеву мету та чіткі політичні цілі; викликати почуття належності, яке здатне мобілізувати людей задля співпраці; визначити межі європейського громадянства та європейської ідентичності як щодо себе самої, так і щодо іноземних держав» (Boretska, 2021, р. 28). Сучасне європейське суспільство є мультикультуралістичним, а мультикультуралізм своєю чергою є теорією, практикою і політикою «неконфліктного співіснування в одному життєвому просторі багатьох різномірних культурних груп. Він утверджує повагу до розбіжностей, але водночас не відмовляється від пошуку універсальності» (Shai, 2020, р. 135).

Толерантність є насамперед умінням різних людей жити в соціумі з прийняттям інакшості інших. Сучасні культурологи та філософи налічують одинадцять основних виявів толерантності (Zolotukhina, Ionova, & Luparenko, 2021), ми ж у межах цієї статті зосередимо увагу на таких із них, як етнічне розмаїття, інклюзія, зовнішній вигляд, персоніцентризм й антропоцентризм, що є визначальними рисами сучасної європейської культури.

Для сучасного демократично-толерантного суспільства специфічна зовнішність, фізичні вади та каліцтва людей не є чимось неприйнятним або неприємним. Ідею прав людини як рівності всіх реалізують через можливість соціальної реалізації особи (Koval, 2024; Romanova, 2024): у серіалі «Віра» серед працівників поліції є особи з фізичними вадами, що не заважає їм виконувати необхідне функціональне навантаження та соціально самореалізовуватися тощо; Астрід Нельсен працює в поліцейському архіві Парижа, попри те, що має розлади аутистичного спектру (РАС), і безпосередньо бере участь у розслідуванні злочинів у складі групи кримінальної поліції під керівництвом інспектора Рафаелли Косте. Астрід вступила до поліцейської академії, успішно закінчила її, попри діагноз. У серіалі люди з аутизмом зображені (відповідно до сучасних європейських настанов про цінність окремої особистості та принципів соціальної безбар'єрності) повноцінними учасниками соціального життя, кожний з яких має власні таланти.

У ХХІ ст. істотно розширилися межі інтерпретації лукізму¹. Невипадковим є той факт, що в європейських дослідженнях увагу спрямовують на вивчення соціального стереотипу «що красиво – то добре» («beautiful is good») (Olson, & Marshuetz, 2005). Лукізм як вид дискримінації за зовнішністю жорстко не прив'язаний до біопараметрів обличчя та тіла («торжество гена» У. Фаррела), однак поширюється і на поведінку, і на одяг. Правоохоронців у серіалах легко запам'ятовують глядачі, герої стають знаковими завдяки неформальності й нестандартному зовнішньому вигляду. Тобто автори серіалів створюють образ правоохоронця як людини, яка, з одного боку, вирізняється з маси, оскільки «маса – це «усереднена людина». У такий спосіб юрба перетворюється на якісну однорідність, суспільну безформність, людину, що не відрізняється від інших, а є повторенням загального типу (Orteha-i-Haset), водночас вона є людиною з юрби. Правоохоронці в серіалах за зовнішністю не відповідають «голлівудським» стандартам краси, і це узгоджується із сучасною ситуацією «смерті гламуру», адже важливіше бути самим собою.

¹ Термін «лукізм» виник у ХХ ст. у зв'язку з рухом за права повних людей.

Головним героєм серіалів про правоохоронців є переважно неординарна, харизматична особистість, подекуди навіть фрик або маргінал, який водночас є професіоналом. 2015 року у Франції вийшов перший сезон серіалу «Капітан Марло» режисера Жозе Даяна, головною героїнею якого стала представниця правоохоронних органів Французької Республіки – офіцер Національної жандармерії Марло. Образ капітана Марло є цілком зрозумілим у межах постмодерністської естетики, яка відмовляється від замкнутості концептуальних побудов й акцентована на маргіналізації, демонструючи відкритість, незакінченість і дестабілізацію усталених класичних уявлень та настанов. Зовнішній вигляд Марло, її манери й стиль розслідування тяжких злочинів шокують глядача. Образ героїні дисонує з усталеним уявленням про шарм і смак французенок: вона висока, незграбна, має грубі риси обличчя, носить дивну зачіску, вирізняється несмаком до стилю одягу; вона позбавлена тактовності й елементарних етикетних навичок, має панібратський стиль спілкування з колегами і громадянами. Попри це, завдяки професійній грі Корін Масьєро, капітана Марло сприймають харизматичною, дотепною, скромною та ерудованою. Умови професійної діяльності Марло не можна назвати комфортними – постійні відрядження, відсутність елементарних побутових умов, вороже чи насторожене ставлення колег, однак капітан Марло є зразковим правоохоронцем за критерієм професіоналізму. У роботі вона демонструє віртуозні здібності в розслідуванні складних кримінальних справ, залишаючись співчутливою, справедливою та непідкупною.

У серіалах про правоохоронців зчитується інформація про особливу роль інститутів громадянського суспільства. Це пов'язано з однією із засадничих підвалин сучасного західно-європейського суспільства – наявністю активного громадянського суспільства та його дієвих інститутів. В. Копча зауважує, що сучасне розуміння поліції та її діяльності знаходиться в межах концептуального поля «Community Policing», тобто стратегії та практик найтіснішої взаємодії поліцейських сил і суспільства (його локальніших спільнот), яка демонструє ефективність на різних рівнях. «Community Policing» – це нова філософія роботи європейської поліції, новий тип відносин поліції із законослухняними громадянами, участь останніх у визначенні пріоритетів, які дають змогу брати участь останнім у поліпшенні загальної якості життя. Зміщується фокус роботи поліції з опрацювання випадкових викликів на розв'язання проблем, а головними стають три аспекти: 1) зміцнення партнерських відносин поліції та громадян, що передбачає участь суспільства в стратегії сприяння підвищенню громадської безпеки; 2) участь суспільства у визначенні й ефективному усуненні основних умов, які

приводять до злочинності та безладдя; 3) перетворення поліції як організації, спроможної реагувати на потреби суспільства (громади) ефективніше (Korcha, 2020, р. 244). Громадськість контролює ефективність роботи державних і комунальних служб, зокрема поліції. Контроль має двоєдину природу, оскільки він одночасно є: а) функцією управління; б) формою зворотного зв'язку, яка забезпечує суб'єкту управління отримання інформації про стан об'єкта управління та виконання управлінських рішень (Hetmanets, 2008, р. 126). Громадський контроль, як і будь-який інший контроль, має на меті забезпечення законності й порядку в поліцейській діяльності (Mishchenko, 2019). «Надзвичайно важливо забезпечити такі умови, коли державні служби відповідали б потребам суспільства, а поліція не займалася б діяльністю, що завдає шкоди інтересам суспільства (наприклад корупцією). Зовнішній моніторинг і нагляд мають вирішальне значення для забезпечення прозорості та підвітності, підвищення рівня довіри громадськості до правоохоронних органів і держави» (Ensuring law...). Прикметно, що ще 2009 року було прийнято Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень (ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи на засіданні 1 жовтня 2009 року), у якому встановлено основні форми участі громадськості в процесі прийняття рішень: 1) інформація (встановлення права на доступ до публічної інформації, що є мінімальним, але необхідним стандартом залучення громадськості до процесу прийняття рішень органами державної влади); 2) консультація (форма ініціативи, коли органи державної влади звертаються з проханням до неурядових організацій висловити їхню думку стосовно конкретного політичного питання чи політичного процесу); 3) діалог (конкретний діалог ґрунтується на взаємних інтересах стосовно окремого політичного процесу). Діалог повинен результувати в розробленні спільної рекомендації, стратегії чи законопроєкту, сприяти прийняттю узгоджених результатів; партнерство (партнерство передбачає спільну відповідальність на кожному етапі процесу прийняття політичних рішень: від встановлення порядку денного, складання проєкту і прийняття рішень до реалізації політичних ініціатив. Він є вищим рівнем участі (Code of best., 2009).

Посилену увагу в серіалах про правоохоронців зосереджено на висвітленні роботи правоохоронних органів у медіапросторі. Журналістський контроль як різновид громадського контролю в європейському соціальному просторі є доволі вагомим. Медіа відіграють важливу роль у формуванні майданчика для дискусій у суспільстві, формуючи в громадян політичну ініціативу, через висвітлення діяльності органів державної влади вони також перебирають на себе першорядну роль у боротьбі за захист порушених прав людей (Ortynskyi, 2020, р. 2).

Висновки

1. Масова культура в постмодерному світі не є другосортним продуктом людської діяльності. Як і елітарне мистецтво, вона має право на існування в межах сучасного соціокультурного контексту, який вирізняється такими ознаками, як: глобалізація, поширення демократії, уніфікація та стандартизація життя, стискання часу, значний інформаційний потік, кліповий тип мислення, мультикультуралізм тощо).

2. Вплив феноменів масової культури є опосередкованим і непрямим в аспекті формування суспільного й індивідуального «я», забезпечуючи цілісне уявлення про світ, систему цінностей та соціальних пріоритетів.

3. У сучасному світі серіали як жанр мистецтва й феномен масової культури втратили статус абсолютно розважальних продуктів, вони є комодативними (оскільки є частиною економіки й окремим бізнесом); інформаційними (трансляють інформацію про бажаний та наявний соціальний світ); транскордонними (завдяки глобалізаційним і технологічним процесам трансляють зразки національних культур, моральних і правових норм). Зберігаючи розважальний потенціал, такі серіали відображають, хоч і опосередковано,

реальну соціальну ситуацію, особливості правової та моральної системи суспільства, ставлення населення до поліції тощо, вони є потужним інформаційним джерелом щодо основних підвалин соціального життя, місця і ролі правоохоронних органів у суспільстві. Це загалом забезпечує реалізацію інформаційно-культурної функції, притаманної будь-якій екранній формі, зокрема серіалу. Реалізація цієї функції сьогодні спрощена наявністю необхідних технічних засобів і доступністю.

4. Сучасні європейські серіали про правоохоронців відображають основні цінності європейської спільноти, що ліберальні за своєю природою. Такими цінностями є: толерантність, демократія, рівність усіх людей, антирасизм, верховенство права, права і гідність людини тощо. Основоположними визнають ліберальні фундаментальні права та свободи людини, демократичні принципи державного устрою.

5. «Служити та захищати» – один із принципів поліцейської служби в демократичному суспільстві, спроба подолати недоліки попередніх моделей щодо відповідальності поліції за безпеку громадян і суспільства.

References

- [1] Bielov, D.M., & Bielova, M.V. (2024). Humanistic principles of the legal system: dialectics of theory in the conditions of modern challenges. *Analytical and comparative jurisprudence*, 5, 933-938. doi: 10.24144/2788-6018.2024.05.143.
- [2] Boretska, M. (2021). European values in the axiospace of modern Ukrainian youth. *Sociology: theory, methods, marketing*, 2, 24-44. doi: 10.15407/sociology2021.02.024.
- [3] Byelova, M., Farcash, I.-M., & Byelov, D. (2022). The principle of humanism and its content in the conditions of the formation of the newest social paradigm. *European Socio-Legal and Humanitarian Studies*, 1, 30-43. Retrieved from https://ehs-journal.ro/wp-content/uploads/2022/10/ESLHS_1_22.pdf.
- [4] Code of best practices of public participation in the decision-making process: conference of International Non-Governmental Organizations of the Council of Europe from October 1, 2009. (n.d.). Retrieved from https://www.coe.int/t/ngo/Source/Code_Ukrainian_final.pdf.
- [5] Ensuring law and order and fostering integrity. (n.d.). Retrieved from <https://securitysectorintegrity.com/uk/%d1%96%d0%bd%d1%81%d1%82%d0%b8%d1%82%d1%83%d1%82%d0%b8-%d1%82%d0%b0-%d0%be%d1%80%d0%b3%d0%b0%d0%bd%d1%96%d0%b7%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%97/%d0%b7%d0%b0%d0%b1%d0%b5%d0%b7%d0%bf%d0%b5%d1%87%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f-%d0%bf%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%be%d0%bf%d0%be%d1%80%d1%8f%d0%b4%d0%ba%d1%83-%d1%82%d0%b0-%d0%b2%d0%b8%d1%85%.d0%be%d0%b2%d0%b0/>.
- [6] Hetmanets, O.P. (2008). *Budget control: organizational and legal principles*. Kharkiv: Ekohraf.
- [7] Kopcha, V.V. (2020). *Human rights function of the states of Central Europe: theoretical and comparative legal aspects*. Kherson: Helvetyka.
- [8] Koval, I.M. (2024). Legitimate self-assertion of a person in society. *Analytical and comparative jurisprudence*, 5, 939-942. doi: 10.24144/2788-6018.2024.05.144.
- [9] Kovalska, N.M. (2021). Communicative tolerance in public administration as a factor of integration into the European system of humanitarian values. *Bulletin of the Kherson National Technical University*, 4(79), 162-168. doi: 10.35546/kntu2078.
- [10] Lypovets, Yu.O. (2018). Tolerance as a value of modern law. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University, Series "Law"*, 2(48), 181-184.
- [11] Mishchenko, L.V. (2019). Legal principles of public control over police activities in Ukraine. *Modern European police science and the possibilities of its use in the activities of the National Police of Ukraine*: coll. theses add. participants of the international science and practice conf. (pp. 169-170). Kharkiv: KhNUVS.

- [12] Mukhina, H.V. (2021). Tolerance as a component of the professional competence of future policemen and policewomen. *Legal journal of Donbass*, 4(77), 185-191. doi: 10.32366/2523-4269-2021-77-4-185-191.
- [13] Olson, I.R., & Marshuetz, Ch. (2005). Facial Attractiveness Is Appraised at a Glance. *Emotion*, 5(4), 498-502.
- [14] Orteha-i-Haset, Kh. Rebellion of the masses. Retrieved from <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3813>.
- [15] Ortynskiy, V. (2020). The role of civil society and mass media in the fight against corruption. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University, Series "Legal Sciences"*, 3(27). doi: 10.23939/law2020.27.001.
- [16] Romanova, A.S. (2024). Human rights in the globalized space: natural and legal dimension. *Analytical and comparative jurisprudence*, 2, 801-804. doi: 10.24144/2788-6018.2024.02.132.
- [17] Shai, R. (2020). The problem of tolerance of law enforcement officers in a modern multicultural society. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University, Series "Legal Sciences"*, 3(27), 133-138. doi: 10.23939/law2020.27.133.
- [18] Ulynets, V.I. (2024). Functions of the police of a modern democratic state: essence and classification. *Analytical and comparative jurisprudence*, 4, 40-44. doi: 10.24144/2788-6018.2024.04.5.
- [19] Vovk, V. (2024). Law enforcement activity, globalization and public morality in the context of mass culture (on the example of modern European series about law enforcement officers. Part 1). *Philosophical and methodological problems of law*, 1(27), 16-22. doi: 10.33270/01242702.16.
- [20] Vovk, V.M. (2024). Law enforcement activity, globalization and public morality in the context of mass culture (on the example of modern European series about law enforcement officers. Part 2). *Scientific and information bulletin of Ivano-Frankivsk University named after King Danylo Halytskyi*, 17(79), 25-31. doi: 10.33098/2078-6670.2024.17.29.25-31.
- [21] Zolotukhina, S.T., Ionova, O.M., & Luparenko, S.Ye. (2021). Current values of modern European education. *Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 76(1). doi: 10.32840/1992-5786.2021.76-1.7.

Список використаних джерел

- [1] Белов Д. М., Белова М. В. Гуманістичні засади правової системи: діалектика теорії в умовах сучасних викликів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 933–938. doi: 10.24144/2788-6018.2024.05.143.
- [2] Борецька М. Європейські цінності в аксіопросторі сучасної української молоді. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2021. № 2. С. 24–44. doi: 10.15407/sociology2021.02.024.
- [3] Vyelova M., Farcash I.-M., Byelov D. The principle of humanism and its content in the conditions of the formation of the newest social paradigm. *European Socio-Legal and Humanitarian Studies*. 2022. Issue 1. P. 30–43. URL: https://ehs-journal.ro/wp-content/uploads/2022/10/ESLHS_1_22.pdf.
- [4] Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень : конференція Міжнародних неурядових організацій Ради Європи від 1 жовт. 2009 р. URL: https://www.coe.int/t/ngo/Source/Code_Ukrainian_final.pdf.
- [5] Забезпечення правопорядку та виховання доброчесності. URL: <https://securitysectorintegrity.com/uk/%d1%96%d0%bd%d1%81%d1%82%d0%b8%d1%82%d1%83%d1%82%d0%b8-%d1%82%d0%b0-%d0%be%d1%80%d0%b3%d0%b0%d0%bd%d1%96%d0%b7%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%97/d0%b7%d0%b0%d0%b1%d0%b5%d0%b7%d0%bf/d0%b5%d1%87/d0%b5/d0%bd/d0%bd/d1%8f-%d0%bf/d1%80/d0%b0/d0%b2/d0%be/d0%bf/d0%be/d1%80/d1%8f/d0%b4/d0%ba/d1%83-%d1%82/d0%b0-%d0%b2/d0%b8/d1%85/d0%be/d0%b2/d0%b0/>.
- [6] Гетманець О. П. Бюджетний контроль: організаційно-правові засади : монографія. Харків : Екограф, 2008. 308 с.
- [7] Копча В. В. Правозахисна функція держав Центральної Європи: теоретичні і порівняльно-правові аспекти : монографія. Херсон : Гельветика, 2020. 396 с.
- [8] Коваль І. М. Правомірне самоствердження особи у суспільстві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 939–942. doi: 10.24144/2788-6018.2024.05.144.
- [9] Ковальська Н. М. Комунікативна толерантність у публічному управлінні як чинник інтеграції в європейську систему гуманітарних цінностей. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2021. № 4 (79). С. 162–168. doi: 10.35546/kntu2078.
- [10] Липовець Ю. О. Толерантність як цінність права сучасності. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2018. Т. 2. Вип. 48. С. 181–184. (Серія «Право»).
- [11] Міщенко Л. В. Правові засади громадського контролю за діяльністю поліції в Україні. *Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції*

- України : зб. тез доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 11 квіт. 2019 р.). Харків : ХНУВС, 2019. С. 169–170.
- [12] Мухіна Г. В. Толерантність як складник професійної компетенції майбутніх поліцейського і поліцейської. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 4 (77). С. 185–191. doi: 10.32366/2523-4269-2021-77-4-185-191.
- [13] Olson I. R., Marshuetz Ch. Facial Attractiveness Is Appraised in a Glance. *Emotion*. 2005. Vol. 5. Issue 4. P. 498–502.
- [14] Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3813>.
- [15] Ортинський В. Роль громадянського суспільства та ЗМІ у боротьбі з корупцією. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2020. № 3 (27). (Серія «Юридичні науки»). doi: 10.23939/law2020.27.001.
- [16] Романова А. С. Права людини у глобалізованому просторі: природно-правовий вимір. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 801–804. doi: 10.24144/2788-6018.2024.02.132.
- [17] Шай Р. Проблема толерантності правоохоронців у сучасному мультикультурному суспільстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2020. № 3 (27). С. 133–138. (Серія «Юридичні науки»). doi: 10.23939/law2020.27.133.
- [18] Улинець В. І. Функції поліції сучасної демократичної держави: сутність та класифікація. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 40–44. doi: 10.24144/2788-6018.2024.04.5.
- [19] Вовк В. Правоохоронна діяльність, глобалізація та суспільна мораль у контексті масової культури (на прикладі сучасних європейських серіалів про правоохоронців. Частина 1). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 1 (27). С. 16–22. doi: 10.33270/01242702.16.
- [20] Вовк В. М. Правоохоронна діяльність, глобалізація і суспільна мораль в контексті масової культури (на прикладі сучасних європейських серіалів про правоохоронців. Частина 2). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету імені Короля Данила Галицького*. 2024. Вип. 17 (29). С. 25–31. doi: 10.33098/2078-6670.2024.17.29.25-31.
- [21] Золотухіна С. Т., Іонова О. М., Лупаренко С. Є. Актуальні цінності сучасної європейської освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 76. Т. 1 doi: 10.32840/1992-5786.2021.76-1.7.

Law Enforcement Activity, Globalization and Social Morality in Frameworks of Mass Culture (on the Example of Modern European TV-Shows on Law-Enforcements. Part 3)

VOVK Viktoriia,

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of Theory and History of State and Law of the Khmelnytsky University of Management and Law Named after Leonid Yuzkov

Khmelnytskyi, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>

Abstract. The article discloses the organic interrelationship of globalization processes, mass culture phenomena, social morality, and the peculiarities of law enforcement activities through mass culture, in TV series. The author outlines a wide range of questions devoted to the interaction of various spheres of a person's spiritual life (social morality, law, law enforcement, art), which has great variability, is represented by a wide palette of subject forms, reflects the current social reality and at the same time constructs it. Cultural and semiotic methodological approaches assisted in carrying out an analysis of modern series on law enforcement officers to find in them the transmission of the main moral values of Western European society, which include humanism, equality, tolerance, and inclusion. Special attention is paid to analyzing

the sociocultural context within which modern mass culture exists (globalization, the spread of democracy, unification and standardization of life, compression of time, significant information flow, clip type of thinking, etc.). The article shows that the spread of mass culture is due to the development of technologies and a change in the type of communication: from verbal-written to audiovisual (which only confirms the fundamental importance of sight and visual metaphor within European culture). The article focuses on the fact that modern series about the work of law enforcement officers reflect the realities of modern Western European society, which overcomes the fear of the other with the help of the affirmation of moral values and their legal support; recognizes equality both in the field of opportunities and in the field of responsibility; forms and approves new gender and social models of behavior, keeping the values of individualism and person-centeredness effective; recognizes the special role of civil society institutions in monitoring the activities of state bodies, including law enforcement. Due to the rapid development of technologies and accessibility, the series as a screen form performs an informative function, introducing the viewer to basic social, moral, and legal values.

Keywords: law enforcement morality; moral values; democracy; globalization; police; law enforcement officer; human rights; tolerance; gender; law; mass culture; series; civil society.

DOI: 10.33270/02242802.39
УДК 341.1

Міжнародно-правові підходи до охорони культурної спадщини

КУШАКОВА-КОСТИЦЬКА Наталія*

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>;

ОГАНОВ Артур

аспірант кафедри історії та філософії навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9977-9947>

Анотація. Потреба в аналізі міжнародно-правових механізмів охорони об'єктів культури зумовлена передусім обставинами, у яких перебуває сучасне суспільство: геополітичні трансформаційні процеси, міграція та тенденції до мультикультуралізму, а також посилення уваги до захисту прав людини, серед яких культурні права посідають чільне місце. Україна, яка знаходиться в епіцентрі змін світового порядку, обравши орієнтиром свого подальшого розвитку демократичні європейські цінності, має докладати зусиль задля гармонійного забезпечення входження в майбутньому до євроспільноти. У цьому ключову роль відіграватиме створення необхідного правового підґрунтя. Водночас в умовах інтеграції до багатокультурних співтовариств для збереження національної самоідентичності необхідно виробити такі політики, за яких дотримуватиметься баланс між запозиченим і власним. У цих процесах можуть бути використані міжнародні правові інструменти, рекомендації та рішення міжнародних організацій як джерело необхідної інформації. Метою дослідження є аналіз взаємозв'язку між нормативно-правовими актами різних міжнародних міжурядових організацій і ступеня їхньої ефективності в захисті культурних прав через збереження та охорону культурного надбання, а також можливості відповідальності за порушення в цій сфері. Основу методології дослідження становлять загальнонаукові й теоретичні методи, які дали змогу в історичній ретроспективі прослідкувати динаміку розвитку окремих міжнародних інструментів захисту культурної спадщини, застосування їх Україною у зв'язку із зовнішніми викликами. Наукова новизна дослідження полягає у виявленні практичної користі й ефекту від застосування міжнародних норм для захисту об'єктів культурної спадщини та культурних прав, визначенні можливостей правового впливу на порушників. На підставі результатів проведеного аналізу сформульовано висновок про необхідність пошуку шляхів підвищення міжнародно-правової відповідальності за порушення культурних прав, пов'язані зі знищенням чи псуванням об'єктів культурної спадщини, зокрема зі спеціальним міжнародним статусом.

Ключові слова: культурна і природна спадщина; міжнародний захист; ЮНЕСКО; міжнародні документи; права людини.

Історія статті:

Отримано: 26.07.2024

Переглянуто: 29.08.2024

Прийнято: 19.09.2024

Рекомендоване посилання:

Кушакова-Костицька Н., Оганов А. Міжнародно-правові підходи до охорони культурної спадщини. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 2 (28). С. 39–47. doi: 10.33270/02242802.39.

* Відповідальний автор

Вступ

Питання охорони об'єктів культурної спадщини щодня дедалі більше актуалізується. Воєнні дії, незаконні перепланування, будівництво та реконструкції, руйнівний вплив природи – лише незначна частка чинників, які призводять до зміни культурного рельєфу. Утворення глобального суспільства з «уніфікованими» спільними рисами, що формуються завдяки масштабному та всеосяжному людському обміну, просування ідей єдності й тотожності навряд чи сприяє зміцненню національної самоідентифікації, адже ознаки, притаманні тому чи іншому народу, розчиняються в культурному розмаїтті. Для України додатковим викликом є російська збройна агресія, мішенню якої стають численні об'єкти культурної інфраструктури – музеї, театри, бібліотеки, пам'ятки тощо. За цих умов загострилася багаторічна проблема недостатньої уваги до питання охорони пам'яток культурної спадщини в Україні. Зважаючи на незворотність утрат деяких предметів культурного надбання для України, своєчасність перегляду та вироблення нових підходів до захисту національної культурної спадщини з оцінкою загроз і ризиків для людини й суспільства, зокрема з позиції філософії права, є критично важливою.

Матеріали та методи

У межах дослідження здійснено аналіз першоджерел, довідково-роз'яснювальних матеріалів, використано спеціалізовані архівні матеріали міжнародних організацій. Проаналізовано національне законодавство, зокрема підзаконні акти, пов'язані з діяльністю, спрямованою на охорону об'єктів культурної спадщини.

Методологічною основою роботи слугували історичний, порівняльний і філософський методи. Розглянуто зв'язок культури з правами людини, світоглядну спрямованість ідеалів суспільства в культурі, універсальні загальнолюдські цінності, роль культури в суспільних процесах і передумови звернення до культури як засобу досягнення суспільно-політичних цілей. Важливим є також мультидисциплінарний підхід, аналіз і синтез, індукція, дедукція, аналогія та гіпотеза.

Результати й обговорення

Демократичні процеси в європейському суспільстві, до якого належить й українське, постійно генерують нові погляди на зміст прав людини. П. Брандер і Л. Вітте (2023) стверджують, що права людини відображають головні людські потреби; вони встановлюють основні стандарти, без яких люди не могли б жити гідно. Таким чином, підґрунтям концепції прав людини є дві основні цінності: перша – це людська гідність, а друга – рівність.

У Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи¹ констатовано значущість культури для критичного мислення, заохочення свободи вираження поглядів, підвищення обізнаності, що зрештою сприяє розвитку демократії та прав людини, рекомендовано урядам держав-членів на урядовому рівні вживати заходів, спрямованих на подальший розвиток нового розуміння культурної, культурної спадщини й ландшафтних ресурсів, а отже, нової політики як стратегічних елементів, які допомагають у вирішенні глобальних викликів і як рушійної сили соціальних перетворень, з метою створення відкритого й різноманітного культурного простору, безпечного і стійкого середовища, доступного для всіх як основа для демократичних суспільств.

Комітет міністрів закликає визнати важливість розвитку культурної емпатії, залучення до діалогу й побудови взаєморозуміння та солідарності для забезпечення того, щоб культурне й екологічне різноманіття усвідомлювалося як основні спільні цінності, а також подальшого розвитку співпраці між людьми й установами як частини комплексної відповіді.

Окрему увагу приділено також українському питанню. Зокрема, у документі міститься заклик до надання допомоги Україні в подоланні загроз її культурній спадщині та її невідкладному збереженні, використовуючи всі можливості, запропоновані конвенціями Ради Європи, правовою і технічною базою у сфері культури й культурної спадщини.

Культура тісний пов'язана з релігією, а релігійні споруди зазвичай набувають статусу об'єктів культурної спадщини. Свобода релігії або переконань закріплена в низці міжнародно-правових документів універсального та регіонального характеру, основними з яких є Загальна декларація прав людини, Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.

Відповідно до ст. 18 Загальної декларації прав людини, прийнятій і проголошеній резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948² року, кожна людина має право на свободу думки, совісті й релігії; це право передбачає свободу змінювати власну релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в

¹ Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the role of culture, cultural heritage and landscape in helping to address global challenges. No. CM/Rec(2022)15. URL: <https://search.coe.int/cm?i=0900001680a67952>.

² Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

ученні, богослужінні та виконанні релігійних і ритуальних обрядів. Таким чином, зазначений міжнародний документ безпосередньо вказує на право особи сповідувати релігію, зокрема в публічний спосіб, з виконанням відповідних ритуальних обрядів.

Зазначена тенденція відображена в учиненій у Римі 4 листопада 1950 року Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод або Європейській конвенції з прав людини¹. Високі договірні сторони визнали, що кожен має право на свободу думки, совісті й релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію чи переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики, ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно (Rebrysh, 2021).

Частина 1 ст. 9 Європейської Конвенції з прав людини містить аналогічне положення Загальної декларації прав людини. Водночас, усвідомлюючи культурне розмаїття суспільств європейських держав і нещодавно пережиту трагедію Другої світової війни, держави домовилися про те, що свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Таким чином, охорона публічного порядку та громадської безпеки, тобто стан захищеності громадян, має перевагу над свободою віросповідання, що цілком очевидно відповідало потребам суспільства та Європи, яка щойно оговталася від жахів війни та приймала значну кількість мігрантів, зокрема з мусульманських країн, для участі у відбудові національних економік.

У межах дискусій щодо ідентичності суспільства, основою якої вважають культурні складники, посилюється увага до поняття культурної спадщини. Детальний аналіз історії виникнення та розвитку цього базового поняття здійснювали у своїх працях С. Зозуля (2016), Б. Ребриш (2021), М. Поплавська (2022), а також Т. Горбул (2023), який вказує, що поняття спадщини виникло як результат дискусій стосовно необхідності передачі наступним поколінням спадщини – матеріальної та нематеріальної, мов, звичаїв, традицій, пам'яті. З огляду на той факт, що визначення ідентичності суспільства переважно має на меті досягнення політичних результатів такої діяльності, належність до кола об'єктів культурної спадщини в широкому

розумінні тих, що мають зв'язок з релігією, викликає широкі дискусії.

У багатонаціональних і релігійних суспільствах, де рівень толерантності не викликає сумнівів, питання джерел та змісту культурної спадщини матиме, імовірно, менше суперечок, ніж у державах авторитарного режиму або тих, де сповідується релігійний радикалізм.

Сучасні дослідники (Burchardt M., & Yasemin Ural N., 2024) стверджують, що питання про те, як символізувати колективні ідентичності в епоху, означену націоналістичним запалом і політикою різноманітності, почали домінувати в публічних дебатах, зокрема з визнанням політичної ролі релігії. Цілком філософськими є питання авторів про те, «...що відбувається з релігійними об'єктами, місцями та обрядами, коли їх оформляють як культурну спадщину?» або «як трансформується релігія, коли її складові стають предметом естетичної та художньої оцінки, визначаються належними до спільноти, національності та цивілізації?».

Геополітичні трансформаційні процеси останнього десятиліття, які відбуваються на європейському континенті, призвели до того, що питання захисту та збереження культурних об'єктів для України не поступається актуальністю питанням захисту суверенітету й територіальної цілісності, адже більшість воєнних конфліктів, спрямованих на окупацію земель, насадження іншої ідеології та стирання історичної пам'яті, завжди супроводжуються нищенням чи присвоєнням об'єктів культури загарбниками (Rishniak, 2022; Brandon, 2022; Corti, 2022).

Актуальність дослідження наявних механізмів охорони об'єктів культурної спадщини та можливості їх застосування набула особливого значення у зв'язку з початком повномасштабного російського вторгнення. У цьому контексті Д. Кошиков (2022) слушно зауважує, що в умовах війни противники обирають мішенню культурну спадщину для того, щоб завдати шкоди самосвідомості противника та навіть власне його існуванню.

З огляду на зазначене, варто визначити коло основних міжнародних інструментів, які держави використовують для охорони культурної спадщини, та способів їх застосування. На підставі проведеного аналізу необхідно встановити доцільність і перспективність використання Україною наявних міжнародно-правових засобів в умовах часових обмежень для досягнення максимально можливого ефекту.

Питання охорони культурних об'єктів, особливо тих, що належать до категорії культурної спадщини, слід розглядати з точки зору відповідних правових механізмів – національних чи міжнародних, розроблення яких має на меті досягнення очікуваного ефекту.

Питання імплементації в законодавство України міжнародно-правових норм ООН та

¹ Європейська конвенція з прав людини : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

ЮНЕСКО щодо охорони культурної спадщини досліджували В. Акуленко (2023), Ю. Волошин (2016), Т. Мазур (2020), М. Рогожа (2023), Є. Рачков (2022).

На початковому етапі варто проаналізувати нормативно-правові акти, схвалені міжнародною спільнотою в межах міжнародних інституцій, що мають необхідну галузеву визнану експертизу. Доцільно звернутися до підходів, запропонованих світовій спільноті міжнародними організаціями, які спеціалізуються саме на питаннях культури й охорони культурної спадщини. Провідною інституцією в цій сфері є Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури – ЮНЕСКО.

У преамбулі до Статуту ЮНЕСКО, який набув чинності в листопаді 1946 року (Koshukov, 2022), зазначено, що широке поширення культури та виховання людства для справедливості та свободи і миру є необхідними для гідності людини, становлять священний обов'язок, який усі нації повинні виконувати в дусі взаємодопомоги й турботи. Також метою Організації було визначено сприяння миру та безпеці шляхом забезпечення співпраці між націями через освіту, науку й культуру для розвитку загальної поваги до справедливості, верховенства права, незалежно від раси, статі, мови чи релігії, відповідно до статуту ООН.

Отже, держави дійшли згоди стосовно того, що культура є одним зі шляхів досягнення справедливості й верховенства права в міждержавних відносинах, а також взяли на себе зобов'язання поширювати культуру та вживати заходів з її охорони.

Принцип культурного розмаїття було закладено в умовах обрання членів Виконавчої ради ЮНЕСКО – одного з керівних органів Організації, відповідно до якого обрання відбувається з урахуванням різноманіття культур і збалансованого географічного розташування.

Зі змісту основоположного документа ЮНЕСКО випливає, що культура усвідомлюється як один з елементів гідності людини, шлях до побудови суспільства з високим рівнем справедливості та правовладдя.

Продовжуючи роботу з просування культурної складової як елементу універсалізації матеріальних і духовних надбань людства, Генеральна конференція Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури 1972 року ухвалила Конвенцію про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (далі – Конвенція 1972 року) (Akulenko, 2023). Цей документ став одним з основоположних актів, ухвалених профільною міжнародною організацією з належною експертизою та досвідом у зазначеній сфері, а отже, потребує більш детального вивчення.

У контексті сьогодення, як і понад півстоліття тому, актуальними залишаються виклики й

загрози культурній і природній спадщині: руйнування, викликане не лише традиційними причинами пошкодження, а й еволюцією соціального та економічного життя, що є ще більш небезпечними шкідливими та руйнівними явищами.

Уже на той час держави-члени визнали, що охорона спадщини на національному рівні є недостатньою через брак економічних, наукових і технічних ресурсів. Аналізуючи зазначений документ, варто наголосити на тому, що наявні міжнародні конвенції, рекомендації та резолюції щодо культурних і природних цінностей свідчать про важливість для всіх народів світу збереження унікальних цінностей, незалежно від того, якому народу вони належать, становлять значний інтерес, що вимагає їх збереження як частини всесвітньої спадщини всього людства.

Зазначені міркування та світоглядні зміни в підходах до сутності культурної спадщини зумовили створення системи колективної охорони пам'яток видатного універсального культурного й природного значення, засновану на постійній основі відповідно до сучасних наукових методів. Новацією цього документа можна вважати введення понять культурної і природної спадщини.

Так, у Конвенції 1972 року¹ поняттям «культурна спадщина» позначено пам'ятки, ансамблі та визначні місця. Причому визначальною ознакою культурної спадщини для об'єкта є його універсальна цінність з позиції історії, мистецтва чи науки. Автори документа також наголошують на можливості віднесення до зазначеної категорії визначних місць, які є творами людини або спільними витворами людини та природи.

Таким чином, у Конвенції встановлено виключний перелік об'єктів, що можуть вважатися культурною спадщиною за умови відповідності критеріям володіння універсальною визначною цінністю з точки зору різноманітних соціокультурних сфер, таких як мистецтво, історія, естетика, етнологія, антропологія.

Подібний підхід починають застосувати й до об'єктів природної спадщини, до яких належать природні пам'ятки, геологічні та фізіографічні утворення, природні визначні місця. Причому критерієм видатної універсальної цінності визначено цінність з позиції естетики, науки чи важливості збереження.

У міжнародному документі зафіксовано поняття, які містять визначення охоронюваних об'єктів, наділені певними ознаками, що відрізняють їх від сукупності інших подібних до них. Сторони Конвенції погодилися, що визначення та

¹ Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини : міжнар. док. від 16 листоп. 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text.

диференціація об'єктів за відповідними ознаками є їхньою виключною компетенцією.

Отже, у Конвенції було закріплено механізм, за яким кожна держава-сторона була наділена правом визначати наявні на своїй території об'єкти, що мають певні ознаки, за яких ці об'єкти набувають спеціального статусу.

В умовах сьогодення вартість уваги передусім розділ II Конвенції 1972 року «Національна охорона та міжнародна охорона культурної і природної спадщини», який містить власне правоохоронний аспект. Так, первинний обов'язок із захисту й збереження в широкому значенні об'єктів культурної та природної спадщини покладається саме на державу, на території якої вони знаходяться. Причому відповідний комплекс заходів має реалізовуватися завдяки власним зусиллям і наявним ресурсам, хоча допускається залучення міжнародної допомоги, якою вона може користуватися, зокрема у фінансовому, художньому, науковому й технічному аспектах.

Слід зауважити, що Конвенція покладає зобов'язання забезпечувати виявлення, охорону, збереження, популяризацію й передачу майбутнім поколінням культурної та природної спадщини на державу-сторону, що реалізовується шляхом її згоди.

У межах виконання конвенційного припису щодо охорони й збереження власної культурної та природної спадщини держави повинні провадити широку діяльність – від розроблення національного законодавства та створення національних державних інститутів до розроблення та реалізації загальної політики, програм, стратегій тощо. Крім того, уряди країни мають забезпечити створення спеціальних органів, наділених повноваженнями з охорони, збереження й популяризації культурної та природної спадщини.

Водночас держави мають вживати відповідних правових, адміністративних і фінансових заходів щодо виявлення, охорони, збереження, популяризації та відновлення цієї спадщини (Koch, & Gillespie, 2024).

На обов'язковості дотримання та реалізації органами влади, що відповідають за охорону культурної спадщини, рекомендацій ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій, наголошують Є. О. Архипова та О. О. Клевчук (2021). Причому увагу слід приділяти створенню чи розвитку національних або регіональних центрів підготовки в галузі охорони, збереження й популяризації культурної та природної спадщини, а також заохочуванню наукових досліджень у цій галузі.

Конвенція передусім заохочує розвиток національних систем охорони й захисту об'єктів культурної та природної спадщини, які ефективно сприятимуть досягненню окреслених у цьому документі цілей, додаючи національні елементи до списку всесвітнього надбання людства.

Визначений у Конвенції статус об'єктів обумовлює дії інших держав-членів щодо них.

Відповідно до ч. 3 ст. 6 Конвенції, кожна держава зобов'язується не вдаватися до будь-яких навмисних дій, що могли б завдати прямо чи посередньо шкоди культурній і природній спадщині, зазначеній у ст. 1 і 2, яка розміщена на території інших держав-сторін.

Причому міжнародно-правова охоронна складова Конвенції¹ обмежується створенням системи міжнародного співробітництва і допомоги державам-членам в їх власних зусиллях, спрямованих на реалізацію цілей Конвенції.

Відповідно до положень Конвенції, держави повідомляють у доповідях, які вони подають Генеральній конференції ЮНЕСКО за встановленими нею строками та формою, про законодавчі й регламентуючі положення та інші заходи, вжиті ними з метою виконання цієї Конвенції, а також надають відомості про досвід, накопичений ними в цій галузі.

Підсумовуючи результати аналізу правоохоронної ролі Конвенції для захисту культурної та природної спадщини, можна виокремити дві її складові – національну та міжнародну. Причому основну роль в охороні об'єктів, що підлягають під дію Конвенції, тобто тих, видатна універсальна цінність яких визнана на міжнародному рівні, відіграє держава-сторона. Закріплене за нею відповідне зобов'язання має реалізовуватися шляхом розвитку системи національних правових та адміністративних механізмів, а також через підготовку кадрів. Водночас міжнародна складова обмежується заходами консультативного характеру, не виключаючи можливостей звернення про конкретну допомогу, зокрема фінансового характеру.

Таким чином, Конвенцію 1972 року² можна вважати базовим міжнародним документом у сфері охорони культурної та природної спадщини, інструментом, який створив необхідних категоріальний апарат і механізм для визначення з-поміж національних об'єктів культури чи природи такі, що наділені, на думку, держав-сторін, видатною універсальною цінністю.

Приєднання України до зазначеного нормативно-правового акта відбулося шляхом ратифікації Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, прийнятої ЮНЕСКО 16 листопада 1972 року Указом президії Верховної Ради Української РСР від 4 жовтня 1988 року.³ Відтоді розпочався процес

¹ Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини: міжнар. док. від 16 листоп. 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text.

² Там само.

³ Про ратифікацію Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини: указ Президії Верховної Ради УРСР від 4 жовт. 1988 р. № 6673-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6673-11#Text>.

визначення та підготовки українських об'єктів для включення до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

На сьогодні в списку ЮНЕСКО наявні вісім українських культурно-архітектурних і природних об'єктів, з яких сім належать до об'єктів культурної спадщини, та один – до природної. Привертає увагу той факт, що внесення об'єктів до списку ЮНЕСКО відбувалося зі значними часовими проміжками:

– «Київ: Собор Святої Софії та прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська Лавра» (внесений 1990 року; з 2023 року – у списку під загрозою);

– «Львів: ансамбль історичного центру» (з 1998 року; з 2023 року – у списку під загрозою);

– «Геодезична дуга Струве» (з 2005 року);

– «Резиденція митрополитів Буковини та Далмації» (зараз – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича) (з 2011 року);

– «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора» (з 2013 року);

– «Дерев'яні церкви Карпатського регіону України та Польщі», спільна українсько-польська номінація (з 2013 року);

– «Історичний центр Одеси» (з 2023 року – у списку ЮНЕСКО під загрозою);

– «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (з 2007 року, частина транскордонного об'єкта).

У контексті подій десятирічної давнини – незаконної анексії Кримського півострова – доцільно розглянути ступінь ефективності зазначеного вище конвенційного механізму в захисті об'єкта, розташованого та території, позбавлений ефективного контролю з боку України.

Об'єкт «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора» перебуває в списку Всесвітньої спадщини з 2013 року. Після подій 2014 року Україна як держава-сторона Конвенції де-факто втратила можливість виконувати свої зобов'язання. Відтоді інформування Україною ЮНЕСКО, відповідно до вимог Конвенції, не здійснюється (Kornat, L., & Kornat, O., 2021; Potapenko et al., 2023; Bilanych, & Bilanych, 2021).

В умовах сьогоднішнього дня два українські об'єкти, а саме «Київ: Собор Святої Софії та прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська Лавра»² та «Львів: ансамбль історичного центру»³, переведено ЮНЕСКО до списку Всесвітньої

спадщини під загрозою. Крім того, до вказаного списку в цей період було внесено об'єкт «Історичний центр Одеси». Для правильного розуміння зміни статусу об'єктів доцільно звернутися до ст. 11 Конвенції 1972 року. Відповідно до п. 4, Комітет Всесвітньої спадщини – уповноважений конвенційний орган – складає, оновлює та публікує список цінностей, що фігурують у списку Всесвітньої спадщини, врятування яких потребує значних зусиль і щодо яких у межах цієї Конвенції держава просила допомоги (ідеться про «Список Всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою»). До цього списку може бути внесено лише цінності культурної та природної спадщини, яким загрожують серйозна й конкретна небезпека, як, наприклад, небезпека збройних конфліктів. Процедурна сторона внесення зазначених об'єктів не потребує наразі ґрунтовного вивчення, хоча безпосередньо процес потребує значних зусиль як щодо технічного оформлення, так і забезпечення ухвалення рішення. Очевидно, що конвенційний засіб не спроможний фізично захистити об'єкт, який він охороняє, особливо від військових посягань, проте він повинен мати інструменти впливу на держави-сторони для стримування можливих посягань на об'єкти розташовані на власній або чужій території.

Висновки

З огляду на викладене, можна стверджувати, що питання захисту культурної спадщини є комплексним, адже потребує не лише спеціальних галузевих знань, як наприклад, мистецтвознавство, правознавство, філософія, психологія, археологія, мово- або релігієзнавство. Основа захисту надбань тісно пов'язана з аналізом культури, її сутності та значення в житті людини й суспільства. Вона потребує виявлення та виміру зв'язку з духовним світом людини. Унікальність і своєрідність культур спонукає до додаткового філософсько-правового осмислення підходів до вибору шляхів її збереження та захисту. Конвенційні норми досліджених документів мають на меті високі цілі мирного співіснування, що відповідає принципам міжнародного права, закріпленим у базових міжнародних документах, практична відсутність норм, що передбачали б санкції, бодай формального характеру, суттєво нівелює очікуваний ефект, що виявляється на практиці та призводить до безкарності. Визначення ступеня значущості культурного надбання, напевне й слугуватиме провідним критерієм для законодавців на національному рівні або суб'єктів нормотворчих процесів у міжнародних організаціях. Злагодженість двох процесів сприятиме забезпеченню ефективності інструментів захисту культурної спадщини.

¹ World Heritage Committee. Ancient City of Tauric Chersonese and its Chora (Ukraine) (C 1411). *World Heritage Committee*. 2016. URL: <https://whc.unesco.org/en/decisions/6727>.

² World Heritage Committee. Kyiv: Saint-Sophia Cathedral and Related Monastic Buildings, Kyiv-Pechersk Lavra (Ukraine) (C 527ter). *World Heritage Committee*. 2023. URL: <https://whc.unesco.org/en/decisions/8473>.

³ World Heritage Committee. L'viv – the Ensemble of the Historic Centre (Ukraine) (C 865bis). *World Heritage Committee*. 2023. URL: <https://whc.unesco.org/en/decisions/8474>.

References

- [1] Akulenko, V.I. (2023). *International law on the protection of cultural values and its implementation in the domestic law of Ukraine* (2nd ed., rev.). Kyiv: Norma prava.
- [2] Arkhypova, Ye., & Klevchuk, O. (2021). State regulation in the field of protection of cultural heritage of Ukraine. *Investments: practice and experience*, 13-14, 51-57. doi: 110.32702/2306-6814.2021.13-14.51.
- [3] Bilanych, H., & Bilanych, L. (2021). National Cultural Heritage: Monuments of Ukraine on the UNESCO World Heritage List. *Publishing House "UKRLOGOS Group"*, 17-26. doi: 10.36074/kisybfmn.ed-1.02.
- [4] Brander, P., & Vitte, L. (2023). *Compass: Manual on human rights education with the participation of youth*. Kharkiv: Pravo. Retrieved from <https://www.coe.int/uk/web/compass>.
- [5] Brandon, E.J. (2022). 24. Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (World Heritage Convention). *Yearbook of International Environmental Law*, 33(1), 299-302. doi: 10.1093/yiel/yvad060.
- [6] Burchardt, M., & Yasemin Ural, N. (2024). The future of religious pasts: religion and cultural heritage-making in a secular age – introduction. *Cultural Studies*, 38(5), 717-732. doi: 10.1080/09502386.2024.2363200.
- [7] Corti, M. (2022). Cultural Heritage Protection in Armed Conflicts. *The CoESPU MAGAZINE - the online quarterly Journal of Stability Policing*, 4, 8. doi: 10.32048/Coespumagazine4.22.1.
- [8] Horbul, T.O. (2023). The evolution of the concept of "cultural heritage": theoretical and methodological aspect. *Cultural thought*, 23, 178-187. doi: 10.37627/2311-9489-23-2023-1.178-187.
- [9] Koch, E., & Gillespie, J. (2024). Under-utilisation of the World Heritage Cultural Landscape category? A timely question. *International Journal of Heritage Studies*, 30(7), 768-783. doi: 10.1080/13527258.2024.2334224.
- [10] Kornat, L., & Kornat, O. (2021). State policy of the deoccupation of crimea: key results and prospects. *Regional Studies*, 27, 43-49. doi: 10.32782/2663-6170/2021.27.7.
- [11] Koshykov, D. (2022). Legal aspects of the protection of cultural values in the conditions of armed aggression of the Russian Federation. *Juris Europensis Scientia*, 6, 48-52. doi: 10.32782/chern.v6.2022.9.
- [12] Mazur, T. (2020). Implementation of UN and UNESCO International Legal Norms on the Protection of Cultural Heritage into Ukrainian Law. *Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1(19), 110-118. doi: 10.33270/04201901.110.
- [13] Potapenko, V., Tyshchenko, Yu., & Kaplan, Yu. (et al.). (2023). Cultural heritage and national security. V. Potapenko (Eds.). Kyiv: NISDS. doi: 10.53679/NISS-analytrep.2023.0.
- [14] Rachkov, Ye. (2022). Destruction, Preservation, and Rethinking of Ukraine's Urban Cultural Heritage during the Russo-Ukrainian War. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University*, 62, 12-48. doi: 10.26565/2220-7929-2022-62-01.
- [15] Rebysh, B. (2021). Cultural values and other related categories: problems of the conceptual and terminological apparatus of international legal acts. *Legal Scientific Electronic Journal*, 10, 167-170. doi: 10.32782/2524-0374/2021-10/41.
- [16] Rishniak, O. (2022). Cultural heritage in military conflict: international experience of the second half of the 20th - beginning of the 21st century and Ukrainian reality. *Ukrainian Historical Journal*, 4, 159-173. doi: 10.15407/uhj2022.04.159.
- [17] Rohozha, M. (2023). Saving Ukrainian Cultural Heritage during the War: Practices of International Interactions. *Ukrainian cultural studies*, 1(12), 10-14. doi: 10.17721/ucs.2023.1(12).02.
- [18] Poplavska, M. (2022). Cultural heritage phenomenon and its place in modern international relations. *Ukrainian Information Space*, 2(10), 43-53. doi: 10.31866/2616-7948.10.2022.269650.
- [19] Voloshyn, Yu.O. (2019). International legal standards in the field of cultural heritage protection and their implementation into the national legislation of states. *Bulletin of the National Academy of Management Personnel of Culture and Arts*, 2, 35-41. Retrieved from <http://elib.nakkkim.edu.ua/xmlui/handle/123456789/138>.
- [20] Zozulia, S.Yu. (2016). Cultural heritage. *Encyclopedia of Modern Ukraine*. I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskiy, M.H. Zhelezniak (et al.). (Eds.). Kyiv: In-t entsykl. doslidzh. NAN Ukrainy. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-51479>.

Список використаних джерел

- [1] Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України : монографія. 2-ге вид., випр. та доповн. Київ : Норма права, 2023. 656 с.
- [2] Архипова Є. О., Клевчук О. О. Державне регулювання у сфері охорони культурної спадщини України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13–14. С. 51–57. doi: 10.32702/2306-6814.2021.13-14.51.
- [3] Біланич Г., Біланич Л. Національна культурна спадщина: пам'ятки України у списку Світової спадщини ЮНЕСКО. *Publishing House «UKRLOGOS Group»*. 2021. С. 17–26. doi: 10.36074/kisybfmn.ed-1.02.
- [4] Брандер П., Вітте Л. Компас: посібник з освіти з прав людини за участю молоді. Харків : Право, 2023. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass>.
- [5] Brandon E. J. 24. Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (World Heritage Convention). *Yearbook of International Environmental Law*. 2022. Vol. 33. Issue 1. P. 299–302. doi: 10.1093/yiel/yvad060.
- [6] Burchardt M., Yasemin Ural N. The future of religious pasts: religion and cultural heritage-making in a secular age – introduction. *Cultural Studies*. 2024. No. 38 (5). P. 717–732. doi: 10.1080/09502386.2024.2363200.
- [7] Corti M. Cultural Heritage Protection in Armed Conflicts. *The CoESPU MAGAZINE – the online quarterly Journal of Stability Policing*. 2022. No. 4. P. 8. doi: 10.32048/Coespumagazine4.22.1.
- [8] Горбул Т. О. Еволюція поняття «культурна спадщина»: теоретико-методологічний аспект. *Культурологічна думка*. 2023. № 23. С. 178–187. doi: 10.37627/2311-9489-23-2023-1.178-187.
- [9] Koch E., Gillespie J. Under-utilisation of the World Heritage Cultural Landscape category? A timely question. *International Journal of Heritage Studies*. 2024. No. 30 (7). P. 768–783. doi: 10.1080/13527258.2024.2334224.
- [10] Корнат Л., Корнат О. Державна політика деокупації криму: ключові результати та перспективи. *Регіональні студії*. 2021. № 27. С. 43–49. doi: 10.32782/2663-6170/2021.27.7.
- [11] Кошиков Д. О. Правові аспекти захисту культурних цінностей в умовах збройної агресії Російської Федерації. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 6. С. 48–52. doi: 10.32782/chern.v6.2022.9.
- [12] Мазур Т. Імплементація в законодавство України міжнародно-правових норм ООН та ЮНЕСКО щодо охорони культурної спадщини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. Т. 19. № 1. С. 110–118. doi: 10.33270/04201901.110.
- [13] Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 58 с. doi: 10.53679/NISS-analytrep.2023.08.
- [14] Rachkov Y. Destruction, Preservation, and Rethinking of Ukraine's Urban Cultural Heritage during the Russo-Ukrainian War. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University*. 2022. No. 62. P. 12–48. doi: 10.26565/2220-7929-2022-62-01.
- [15] Ребриш Б. Культурні цінності та інші суміжні категорії: проблеми понятійно-термінологічного апарату міжнародно-правових актів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 167–170. doi: 10.32782/2524-0374/2021-10/41.
- [16] Rishniak O. Cultural Heritage in a Military Conflict: International Experience of the Second Half of the Twentieth – the Beginning of the Twenty-First Centuries and the Ukrainian Present Time. *Ukrainian Historical Journal*. 2022. No. 4. P. 159–173. doi: 10.15407/uhj2022.04.159.
- [17] Rohozha M. Saving ukrainian cultural heritage during the war: practices of international interactions. *Ukrainian cultural studies*. 2023. No. 1 (12). P. 10–14. doi: 10.17721/ucs.2023.1(12).02.
- [18] Поплавська М. Феномен культурної спадщини та її місце в сучасних міжнародних відносинах. *Український інформаційний простір*. 2022. № 2 (10). С. 43–53. doi: 10.31866/2616-7948.10.2022.269650.
- [19] Волошин Ю. О. Міжнародно-правові стандарти в сфері охорони культурної спадщини та їх імплементація у національне законодавство держав. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. № 2. С. 35–41. URL: <http://elib.nakkkim.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1389>.
- [20] Зозуля С. Ю. Культурна спадщина. *Енциклопедія сучасної України* / [редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.]. Київ : Ін-т енцикл. дослідж. НАН України, 2016. URL: <https://esu.com.ua/article-51479>.

International Legal Approaches to the Protection of Cultural Heritage

KUSHAKOVA-KOSTYTSKA Nataliia

Doctor of Law, Professor, Leading Researcher of the Institute of Lawmaking and Scientific and Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>;

OGANOV Artur

Postgraduate Student of the Department of History and Philosophy of the Educational and Scientific Institute of Psychology and Law of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9977-9947>

Abstract. The need to analyze international legal mechanisms of the protection of cultural objects is primarily due to the circumstances in which modern society finds itself: geopolitical transformation processes, migration and trends towards multiculturalism, as well as the growing attention to the protection of human rights, among which cultural rights occupy not the last place. Ukraine, which is at the epicenter of changes of the world order, having chosen democratic European values as the guideline for its further development, must make efforts to harmoniously ensure its future entry into the European community. The creation of the necessary legal basis will play a key role in this. On the other hand, to preserve national self-identity, immersion in multicultural communities requires the development of such policies that will maintain a balance between the borrowed and the own one. In these processes, international legal instruments, recommendations and decisions of international organizations can be used as a source of necessary information. The purpose of the study is to analyze the relationship between the regulatory legal acts of various international intergovernmental organizations and their effectiveness in protecting cultural rights through the preservation and protection of cultural heritage, as well as the possibility of liability for relevant violations. The basis of the research methodology is general scientific and theoretical methods, which made it possible to trace the dynamics of the development of individual international instruments for the protection of cultural heritage in historical retrospect, their stagnation by Ukraine in connection with external challenges. The scientific novelty of the study is the identification of the practical benefits and effects of the application of international norms for the protection of cultural heritage objects and cultural rights, and the identification of opportunities for legal influence on violators. The analysis conducted allows us to conclude that it is necessary to find ways to increase international legal liability for violations of cultural rights associated with the destruction or damage to cultural heritage objects, including those with a special international status.

Keywords: cultural and natural heritage; international protection; UNESCO; international documents; human rights.

DOI: 10.33270/02242802.48

УДК 355.097.2:356.15

Механізм адміністративно-правового регулювання волонтерської діяльності в Україні

КОРЖ-ІКАЄВА Таїсія*,

кандидат юридичних наук, доцент, заступник директора навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8908-9923>

Анотація. В умовах повномасштабної війни волонтерська діяльність в Україні набула особливої значущості як інструмент забезпечення національної безпеки та громадського порядку. Статтю присвячено дослідженню механізму адміністративно-правового регулювання волонтерської діяльності в умовах воєнного стану, актуальність якого зумовлена потребою в правовому забезпеченні та підтримці волонтерів. Метою роботи є вивчення адміністративно-правових аспектів регулювання волонтерської діяльності, зокрема норм права, адміністративно-правових відносин, юридичних фактів і принципів законності, які утворюють правове підґрунтя для волонтерських ініціатив. У роботі використано комплексний підхід, а саме методи правового аналізу, порівняльного правознавства та систематизації нормативно-правових актів. Основні результати дослідження висвітлюють важливість правової захищеності волонтерів, зокрема чіткого визначення їхнього статусу, соціальних гарантій, а також правових засад взаємодії з державними органами. З'ясовано, що адміністративно-правовий статус волонтера у воєнний час потребує законодавчого уточнення, що посилить ефективність допомоги в кризових умовах. Практична цінність роботи полягає в аналізі способів удосконалення правового регулювання, які передбачають законодавче закріплення захисту волонтерів, розвиток координації з державними структурами та визначення прозорих процедур забезпечення волонтерської допомоги. У дослідженні акцентовано на значенні правосвідомості та правової культури, що підтримують розвиток громадянського суспільства і можуть бути використані для подальших правових реформ, спрямованих на інтеграцію волонтерської діяльності у сферу суспільних інтересів.

Ключові слова: волонтерська діяльність; правовий статус; адміністративно-правове регулювання; правова культура; законність.

Історія статті:

Отримано: 30.07.2024

Переглянуто: 26.08.2024

Прийнято: 23.09.2024

Рекомендоване посилання:

Корж-Ікаєва Т. Механізм адміністративно-правового регулювання волонтерської діяльності в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 2 (28). С. 48–60. doi: 10.33270/02242802.48.

*Відповідальний автор

Вступ

Сучасні виклики, що постають перед Україною в умовах воєнного стану, актуалізують необхідність ефективної мобілізації громадянського суспільства, передусім волонтерів, діяльність яких стає важливим інструментом підтримки національної безпеки, громадського порядку та соціальної стійкості. Волонтерська діяльність, спрямована на підтримку армії, забезпечення гуманітарної допомоги та задоволення потреб соціально вразливих груп, вимагає чіткого адміністративно-правового регулювання, яке забезпечувало б правову захищеність волонтерів і прозорість їхніх відносин з державними установами.

Волонтерська діяльність є важливим напрямом для розвитку адміністративного права України, що зумовлює необхідність у глибокому теоретичному та нормативно-правовому її аналізі. Актуальність такого дослідження посилюється в умовах змін законодавства, адаптації національних норм до європейських стандартів і підвищення суспільного інтересу до волонтерської діяльності в кризові періоди.

Матеріали та методи

В. Корнят, Х. Боринець зазначають, що волонтерство в Україні охоплює різні сфери суспільного життя, активізуючи взаємодію з державними органами, медичними, соціальними та правоохоронними структурами. Українські волонтери підтримують армію, допомагають рятувальним службам і медичним установам, займаються просвітницькою діяльністю та соціальною підтримкою. Основою волонтерства є принцип добровільності, що відображає прагнення громадян реалізувати свою громадянську позицію і допомогти країні в умовах війни. Діяльність добровільних організацій в Україні розвивається в умовах безпекових, військових, енергетичних, соціальних та інших викликів. Тривала війна, стресові ситуації та економічні кризи впливають на волонтерів, створюючи нові потреби в підтримці та адаптації (Korniat, & Borynets, 2024).

Метою статті є вивчення механізму адміністративно-правового регулювання волонтерської діяльності в Україні й аналіз його елементів, зокрема правових норм, адміністративно-правових відносин, юридичних фактів та інших складових, які формують правове середовище для розвитку волонтерського руху. Результати дослідження сприятимуть удосконаленню законодавчої бази та оптимізації правозастосовної практики у сфері волонтерства, що має вкрай важливе значення для забезпечення життєздатності та ефективності волонтерських ініціатив у нинішніх реаліях.

Результати й обговорення

У ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність»¹ міститься тлумачення терміна «волонтерська діяльність», згідно з яким це «добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги»; а «волонтер» у ст. 7 цього Закону – це «фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги»; у ст. 4 зазначено термін «волонтерський рух», але не надано його визначення.

Л. М. Писаренко, Л. В. Плукчи, І. В. Федорова провели дослідження волонтерства за матеріалами друкованих медіа, а також визначили, що «волонтер – це доброволець на військовій службі або у сфері соціальної, гуманітарної, екологічної допомоги; добровільна участь іноземних громадян у війні на боці жертв агресії», «волонтерський рух – це добровільна робота, яка здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної плати, без просування по службі, заради добробуту та процвітання спільноти і суспільства»; «волонтерська діяльність визначається як діяльність, під час якої людина витрачає свій вільний час, енергію, навички та знання для користі іншої особи чи групи» (Pysarenko, Plukchy, & Fedorova, 2021).

Правовим забезпеченням волонтерської діяльності В. Гапон вважає впорядкування та захист суспільних відносин у цій сфері через спеціальні правові механізми, що реалізують уповноважені суб'єкти. Адміністративно-правове регулювання волонтерства охоплює діяльність органів влади з упорядкування, закріплення та захисту волонтерських відносин, а також підтримку волонтерських організацій і забезпечення їх правового функціонування для ефективного задоволення суспільних потреб. Також увагу зосереджено на принципах адміністративно-правового регулювання волонтерської діяльності та визначає їх як основоположні засади, що сприяють створенню сприятливого правового середовища для її функціонування та розвитку. До цих принципів належать законність, верховенство права, юридична рівність, взаємна відповідальність держави й особистості, гласність, справедливість, безоплатність, соціальна свобода, демократизм, гуманізм, рівність перед законом. Особливими принципами волонтерства є загальнодоступність, недискримінація, забезпечення безпеки та раціональність, відповідно до європейських стандартів. Управління волонтер-

¹ Про волонтерську діяльність : Закон України від 16 берез. 2020 р. № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>.

ським рухом також має охоплювати надання ресурсів, популяризацію, гуманні відносини та взаємодопомогу (Нарон, 2023).

Ю. Мацієвський, Я. Лук'янчук (2024) досліджують волонтерство та псевдоволонтерство, акцентуючи на тому, що за відсутності принаймні однієї з ознак волонтерства його можна вважати несправжнім. Російська агресія активізувала волонтерський рух, водночас сприяла появі псевдоволонтерства, що переслідує особисту вигоду. Волонтерство і його антипод – псевдоволонтерство – є прикладами «дзеркальних» неформальних інститутів: перше підтримує формальні інститути, натомість друге як конкурентне підриває їх ефективність. Вивчення таких пар інститутів сприяє кращому розумінню їхньої природи та впливу на офіційні інституції. На відміну від волонтерства, яке є допоміжним неформальним інститутом, псевдоволонтерство за типологією Г. Хелмке і С. Левітські (2004) розглядають як різновид конкурентного неформального інституту, що підриває довіру до державних і податкових інститутів.

В умовах повномасштабної війни в Україні волонтерська діяльність є критично важливою для підтримки населення та стійкості суспільства.

У статті «Волонтерська діяльність як чинник реалізації заходів правового режиму воєнного стану в Україні» О. Волуйко та О. Микитюк (2024) досліджують роль волонтерства як невід'ємного елемента підтримки держави та суспільства в умовах воєнного стану і зауважують, що волонтерська діяльність доповнює правові заходи воєнного стану, допомагаючи задовольнити нагальні потреби армії, забезпечити соціальну підтримку, сприяти громадській мобілізації. Волонтери є ключовим чинником, який посилює стійкість держави, активізуючи громадські ініціативи та забезпечуючи додаткові ресурси в кризових умовах.

Автори В. С. Корняк, Х. М. Боринець (2024) зазначають, що волонтерство охоплює дедалі більше сфер суспільного життя, посилюючи співпрацю з державними установами. В Україні волонтери підтримують Збройні сили, рятувальні служби, малозахищених, допомагають тваринам, беруть участь в освітніх заходах. Визначальним є принцип добровільності, який відображає громадянську позицію та прагнення сприяти суспільству.

С. Попова, М. Тельний (2023) засвідчують необхідність удосконалення адміністративно-правового регулювання волонтерської діяльності, зокрема щодо легалізації волонтерських об'єднань, забезпечення умов для суміщення волонтерства з основною роботою, упровадження державних програм підтримки та підвищення якості послуг через систему оцінки і контроль.

У дослідженні «Розвиток волонтерства в Україні: досвід, виклики та перспективи»

проаналізовано сучасний стан волонтерського руху в Україні, основні виклики, зокрема фінансові й організаційні, а також окреслено шляхи його розвитку. Акцентовано на важливості правової підтримки волонтерства, передусім у контексті посилення ролі волонтерських ініціатив під час кризових ситуацій (Bondarenko, & Vdovtsov, 2021).

Автори N. Kelle, C. Kausmann, J. Simonson (2024) доходять висновку, що внаслідок загострення конфлікту між роботою, сім'єю волонтерським організаціям важливо підтримувати баланс між цими сферами, щоб знизити бар'єри для волонтерів і можливі втрати часу. Вони пропонують також залучати недостатньо представлені групи, що може стимулювати активізацію участі у волонтерській діяльності. Переходячи від організаційного до індивідуально організованого волонтерства, слід використовувати короткострокові проекти та гнучкі посади, що дасть змогу краще поєднувати волонтерство з іншими обов'язками. Такий підхід також сприяє залученню нових соціальних груп і забезпе-ченню гендерної рівності у волонтерському секторі.

Дослідження, проведене в Польщі й Італії, засвідчило, що довгострокові й епізодичні волонтери відіграють важливу взаємодоповнювальну роль для досягнення мети організації. Стратегії утримання волонтерів потребують удосконалення, оскільки вони недостатньо відповідають потребам координаторів і рекомендаціям літератури. Надзвичайно важливою є психологічна підтримка волонтерів для запобігання вигоранню. Слід також зміцнювати довіру суспільства до організацій, розвивати співпрацю з неформальними групами для об'єднання ресурсів, швидшої допомоги та кращого задоволення потреб під час соціальних криз (Nowakowska, Duda, & Ellena, 2024).

Е. Krasniqi (2024) досліджує роль лідерства некомерційних організацій у залученні біженців до спільної діяльності через волонтерство. Для цього важливо створити сприятливе середовище: вибудовувати довіру, забезпечувати безпеку, рівність і підтримувати активну участь. Залучення вразливих груп краще досягати через непряме керівництво завдяки відбору мотивованих учасників і здатності лідерів оцінювати їхні навички.

На думку О. Бойчак, Б. МакКернана (2024), механізм соціальних змін часто виявляється в щоденних актах турботи та солідарності або відмові від корупції. Такі дії разом з наративами формують нові норми громадянської участі. Волонтери допомагають тим, хто потребує допомоги, зокрема й Українській державі. Проте їхня діяльність не обмежується лише задоволенням нагальних потреб: вона сприяє соціальним і політичним змінам, формуючи нову громадянську та політичну культуру.

Діяльність у сфері волонтерства урегульована низкою нормативно-правових актів.

Конституція України¹ як основний закон, що закріплює права й обов'язки громадян, зокрема право на об'єднання та участь у суспільно корисній діяльності, що є правовою основою для розвитку волонтерства. Закон України «Про волонтерську діяльність»² є основним нормативно-правовим актом, що визначає засади, напрями й умови провадження волонтерської діяльності, регулює правовий статус волонтерів, їхні права, обов'язки. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»³ встановлює правові й організаційні засади благодійної діяльності, з якою тісно пов'язана волонтерська діяльність, визначає статус організацій, уповноважених займатися благодійністю та волонтерством. Кодекс законів про працю України⁴ регламентує трудові відносини, що можуть бути застосовані до волонтерської діяльності, передусім у контексті захисту прав волонтерів під час їхньої діяльності. Кодекс України про адміністративні правопорушення⁵ важливий у частині адміністративної відповідальності за порушення прав волонтерів і недотримання умов волонтерської діяльності. Ці нормативно-правові акти становлять основу адміністративно-правового регулювання волонтерської діяльності, їх використовують для обґрунтування правового статусу волонтерів, умов здійснення волонтерської діяльності та захисту їхніх прав.

Парламентське дослідження, проведене Дослідницькою службою Верховної Ради України, аналізує необхідність посилення законодавчих норм для захисту волонтерських ініціатив. У документі визначено напрями підвищення прозорості, забезпечення відповідальності за зловживання та підтримки волонтерських організацій, що сприятиме ефективнішій реалізації гуманітарної допомоги (Parliamentary research...).

Ураховуючи зазначене та з метою глибокого і всебічного дослідження механізму адміністративно-правового регулювання волонтерської діяльності, проведено виокремлення

¹ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

² Про волонтерську діяльність : Закон України від 16 берез. 2020 р. № 3236-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>.

³ Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5073-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>.

⁴ Кодекс законів про працю України : Закон Української РСР від 10 груд. 1971 р. № 322-08. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

ключових категорій, що охоплюють основні напрями волонтерської діяльності, а саме:

- соціальна підтримка та допомога вразливим групам населення;
- охорона довкілля та культурної спадщини;
- сприяння розвитку спорту, культури та громадських заходів;
- сприяння національній безпеці та обороні;
- підтримка заходів соціальної адаптації та пробації;
- подолання наслідків інфекційних хвороб та епідемій;
- надання допомоги в кризових ситуаціях та надзвичайних обставинах;
- інші напрями, не заборонені законодавством.

Згідно із Законом України «Про волонтерську діяльність»⁶, кожна із зазначених категорій містить такі напрями:

- *соціальна підтримка та допомога вразливим групам населення*: надання допомоги малозабезпеченим, безробітним, багатодітним сім'ям, бездомним, особам у складних життєвих обставинах (абзац 1 ч. 3 ст. 1); догляд за хворими, людьми похилого віку, особами з інвалідністю, самотніми, іншими, хто потребує сторонньої допомоги (абзац 2 ч. 3 ст. 1); допомога особам, обмеженим у реалізації своїх прав і законних інтересів через фізичні або інші вади (абзац 4 ч. 3 ст. 1);

- *надання допомоги в кризових ситуаціях і надзвичайних обставинах*: допомога громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, а також особливого періоду, правового режиму надзвичайного чи воєнного стану; підтримка внутрішньо переміщених осіб, біженців, жертв кримінальних правопорушень (абзац 3 ч. 3 ст. 1); допомога під час подолання наслідків бойових дій, збройного конфлікту, тимчасової окупації та військової агресії (абзац 9 ч. 3 ст. 1);

- *сприяння національній безпеці та обороні*: надання допомоги Збройним силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам під час воєнного стану чи особливого періоду (абзац 8 ч. 3 ст. 1); підтримка заходів, спрямованих на національну безпеку, оборону, захист безпеки населення та державних інтересів (абзаци 3, 8 ч. 3 ст. 1); волонтерська допомога для подолання наслідків збройної агресії та післявоєнного відновлення України (абзац 11 ч. 3 ст. 1);

- *охорона довкілля та культурної спадщини*: заходи щодо збереження природного середовища, охорони тварин, збереження

⁶ Про волонтерську діяльність : Закон України від 16 берез. 2020 р. № 3236-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>.

культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії (абзац 5 ч. 3 ст. 1);

– підтримка заходів соціальної адаптації та пробації: сприяння в проведенні соціально-виховної роботи з особами, які перебувають на пробації (абзац 13 ч. 3 ст. 1); допомога в соціальній адаптації осіб, які відбули покарання у виді обмеження чи позбавлення волі або звільнені від покарань на законних підставах (абзац 14 ч. 3 ст. 1);

– сприяння розвитку спорту, культури та громадських заходів: допомога в організації та проведенні заходів національного й міжнародного значення (спортивних, культурних, молодіжних, інших громадських подій) (абзац 6 ч. 3 ст. 1);

– подолання наслідків інфекційних хвороб та епідемій: волонтерська допомога особам, постраждалим від інфекційних хвороб, епідемій (абзац 15 ч. 3 ст. 1);

– інші напрями, не заборонені законодавством: додаткова волонтерська діяльність, яка може охоплювати різні суспільно корисні сфери, не заборонені законом, зокрема допомогу, пов'язану із захистом і порядком тварин, інші напрями (абзаци 16, 17 ч. 3 ст. 1).

У статті «Загальна характеристика окремих напрямків волонтерської діяльності» Р. Захарчук (2024) зазначає, що після завершення російсько-української війни Україні знадобиться масштабне відновлення на всіх рівнях суспільства, у якому волонтерська діяльність може відіграти ключову роль. У зв'язку з цим автор пропонує розширити напрями волонтерської діяльності, включивши їх до ч. 3 ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність»: сприяння інтеграції внутрішньо переміщених осіб і біженців у нове соціальне середовище; психологічна підтримка людей, що зазнали травм чи стресу через війну; реабілітація і допомога інвалідам війни, як військовим, так і цивільним; соціальний супровід військових та їхніх сімей у військових частинах; освітня та психологічна підтримка дітей, які постраждали від війни; участь у відновленні пошкодженої інфраструктури (дороги, мости, школи, лікарні); розвиток постраждалих громад через економічні, освітні та культурні проекти; підтримка співпраці з міжнародними організаціями для відновлення України; реконструкція та охорона природних ресурсів, пошкоджених війною; участь у проектах, спрямованих на боротьбу з корупцією та підвищення прозорості в процесі відбудови країни.

Норми адміністративного права як елемент механізму адміністративно-правового регулювання волонтерської діяльності встановлюють обов'язкові правила поведінки, які забезпечують належне функціонування волонтерської діяльності в суспільстві. Ці норми визначає або санкціонує держава, вони є обов'язковими для виконання як для волонтерів, так і для волонтерських організацій. З одного боку, вони регулюють умови здійснення волонтерської діяльності, а з другого –

забезпечують захист прав волонтерів, визначають їх правовий статус.

Крім Закону України «Про волонтерську діяльність»¹, основні категорії та напрями волонтерської діяльності регламентовані іншими нормативно-правовими актами, зокрема:

1. Соціальна підтримка та допомога вразливим групам населення – Законом України «Про соціальні послуги»², що визначає правові основи надання соціальних послуг, тісно пов'язаних із волонтерською діяльністю, передусім у сфері підтримки вразливих верств населення, а також Порядком організації надання соціальних послуг³.

2. Надання допомоги в кризових ситуаціях і надзвичайних обставинах – Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану»⁴, Порядком надання волонтерської допомоги за окремими напрямами волонтерської діяльності⁵, наказом Міністерства охорони здоров'я від 13 грудня 2023 року № 2118 «Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню»⁶.

3. Сприяння національній безпеці та обороні – законами України «Про оборону України»⁷, «Про національну безпеку України»⁸, «Про правовий режим воєнного стану»⁹, що містять положення щодо особливостей волонтерської діяльності в контексті забезпечення оборони держави та національної безпеки, актуальні в умовах військової агресії.

¹ Про волонтерську діяльність : Закон України від 16 берез. 2020 р. № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>.

² Про соціальні послуги : Закон України від 17 січ. 2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

³ Порядок організації надання соціальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 1 черв. 2020 р. № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>.

⁴ Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 берез. 2000 р. № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>.

⁵ Порядок надання волонтерської допомоги за окремими напрямами волонтерської діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 5 серп. 2015 р. № 556. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2015-%D0%BF#Text>.

⁶ Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13 груд. 2023 р. № 2118. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text>.

⁷ Про оборону України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

⁸ Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

⁹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

4. Охорона довкілля та культурної спадщини – законами України «Про охорону культурної спадщини»¹, «Про охорону навколишнього природного середовища»².

5. Підтримка заходів соціальної адаптації та пробації – законами України «Про пробацію»³, «Про зайнятість населення»⁴, Положенням про організацію діяльності волонтерів пробації⁵, Порядком взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк⁶.

6. Сприяння розвитку спорту, культури та громадських заходів – законами України «Про фізичну культуру та спорт»⁷, «Про культуру»⁸, «Про громадські об'єднання»⁹, Порядком надання волонтерської допомоги за окремими напрямами волонтерської діяльності¹⁰.

7. Подолання наслідків інфекційних хвороб та епідемій – законами України «Про захист

населення від інфекційних хвороб»¹¹, «Про систему громадського здоров'я»¹².

Здійснений аналіз адміністративно-правових норм, закріплених у законах та інших нормативно-правових актах, дає підстави виокремити основні аспекти, урегульовані цими нормами. По-перше, це умови здійснення волонтерської діяльності, які передбачають порядок реєстрації та функціонування волонтерських організацій, їх взаємодію з державними органами й місцевим самоврядуванням. По-друге, значну увагу в адміністративно-правових нормах зосереджено на правовому статусу волонтерів: регламентовано права й обов'язки волонтерів, механізми їхньої правової та соціальної захищеності, особливості участі в соціально значущих заходах.

Ці норми також ураховують специфіку діяльності волонтерів під час кризових ситуацій, що є надзвичайно важливим в умовах правових режимів надзвичайного чи воєнного стану. Такий підхід дає змогу забезпечити ефективну правову регламентацію волонтерства, надаючи йому організаційну форму та юридичну визначеність, а також підвищує рівень захищеності волонтерів у разі виконання ними соціально значущих функцій.

Адміністративно-правові відносини, які виникають під час провадження волонтерської діяльності, охоплюють взаємодію між волонтерами, волонтерськими організаціями й державними органами. Ці відносини регламентовані нормами адміністративного права і визначають права й обов'язки учасників волонтерської діяльності, їхній правовий статус, а також умови та порядок здійснення такої діяльності. Вони забезпечують державний контроль, сприяють організаційній підтримці волонтерських ініціатив, а також передбачають правові механізми для захисту волонтерів, передусім в умовах надзвичайного чи воєнного стану.

Особливості адміністративно-правових відносин під час провадження волонтерської діяльності передбачають: публічно-правовий характер – відносини виникають у сфері адміністративного права, де волонтерські організації та волонтери взаємодіють із державними органами, які є суб'єктами публічної адміністрації; нееквівалентність сторін – держава та її органи мають адміністративно-владні повноваження щодо регулювання волонтерської діяльності, натомість волонтери й волонтерські організації є підконтрольними суб'єктами в цих відносинах; забезпечення суспільного інтересу – волонтерська

¹ Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 черв. 2020 р. № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>.

² Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

³ Про пробацію : Закон України від 5 лют. 2015 р. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>.

⁴ Про зайнятість населення : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>.

⁵ Положення про організацію діяльності волонтерів пробації : наказ Міністерства юстиції України від 17 січ. 2017 р. № 98/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0065-17#Text>.

⁶ Порядок взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : наказ Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 3 квіт. 2018 р. № 974/5/467/609/280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0408-18#Text>.

⁷ Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24 груд. 1993 р. № 3808-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>.

⁸ Про культуру : Закон України від 14 груд. 2010 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>.

⁹ Про громадські об'єднання : Закон України від 22 берез. 2012 р. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.

¹⁰ Порядок надання волонтерської допомоги за окремими напрямами волонтерської діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 5 серп. 2015 р. № 556. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2015-%D0%BF#Text>.

¹¹ Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 6 квіт. 2020 р. № 1645-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text>.

¹² Про систему громадського здоров'я : Закон України від 6 верес. 2022 р. № 2573-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text>.

діяльність орієнтована на задоволення суспільних потреб, зокрема соціальну підтримку, охорону здоров'я, національну безпеку тощо; нормативне регулювання – відносини чітко визначені законодавством, яке регламентує права, обов'язки й відповідальність волонтерів, процедури та обмеження їх діяльності; особливий правовий статус волонтерів – волонтери мають спеціальні права й обов'язки, закріплені на законодавчому рівні, зокрема щодо соціального захисту та правового регулювання їхньої діяльності в особливих умовах (наприклад, в умовах надзвичайного чи воєнного стану); контроль і нагляд – держава здійснює контроль за відповідністю волонтерської діяльності встановленим правовим нормам, зокрема через реєстрацію, звітність та нагляд за діяльністю волонтерських організацій. Ці особливості формують специфічну правову основу для адміністративно-правових відносин у сфері волонтерства.

Ю. Шайгородський (2023) обґрунтовує значущість волонтерства як форми мобілізації, що безпосередньо відповідає суспільному інтересу захисту держави від агресії. Публічно-правовий характер адміністративно-правових відносин у цій сфері виявляється в тому, що держава є регулятором, координуючи волонтерську діяльність і створюючи законодавчі умови, у яких вона відбувається. Це посилює взаємодію між волонтерами й органами державної влади, об'єднаних спільною метою – забезпеченням безпеки та стійкості суспільства. Волонтерська діяльність забезпечує критично важливі функції, зокрема підтримку армії, евакуацію постраждалих, допомогу переселенцям тощо. Це діяльність спрямована на задоволення суспільних потреб під час кризи, що безпосередньо відповідає суспільному інтересу. Адміністративно-правове регулювання забезпечує правові межі для цієї роботи, підтримуючи волонтерів через правовий захист, ресурсну підтримку та чіткі регулятивні механізми, які сприяють захисту суспільства в умовах війни. Також зауважено, що волонтерські організації в Україні часто виконують функції, які зазвичай належать державним установам, передусім в умовах воєнних дій. Публічно-правовий аспект адміністративно-правових відносин виражений через необхідність контролю за волонтерськими ініціативами, щоб забезпечити ефективність, цільове використання ресурсів і захист суспільного інтересу, не дозволяючи замінювати державні функції, а доповнювати їх.

Акти тлумачення адміністративно-правових норм під час волонтерської діяльності – це офіційні роз'яснення змісту законодавчих норм, які визначають права, обов'язки та порядок дій волонтерів і волонтерських організацій. Вони сприяють правильному розумінню та застосуванню правових положень, зокрема в умовах надзвичайного стану або особливих ситуацій. Актами тлумачення адміністративно-правових

норм можуть бути листи-роз'яснення міністерств або центральних органів виконавчої влади; рішення Конституційного Суду України – якщо постає потреба в тлумаченні окремих положень Закону України «Про волонтерську діяльність», які може бути розглянуто з позицій конституційних прав і свобод; методичні рекомендації, видані органами виконавчої влади, наприклад, щодо здійснення волонтерської діяльності в умовах воєнного стану, розроблені відповідним міністерством для місцевих адміністрацій та волонтерських організацій.

Акти застосування адміністративно-правових норм – це індивідуальні рішення органів влади (дозволи, приписи чи розпорядження), що регулюють конкретні ситуації волонтерської діяльності. Їх оформлюють щодо окремих волонтерських організацій або волонтерів для реалізації норм, що стосуються їхніх прав і обов'язків, забезпечення соціального захисту та правопорядку.

Правова свідомість у волонтерській діяльності як елемент механізму адміністративно-правового регулювання відображає рівень обізнаності волонтерів із законодавчими нормами, їхнє розуміння своїх прав та обов'язків, а також відповідальності під час надання допомоги. Вона сприяє усвідомленому дотриманню норм і знижує ризик правопорушень у процесі діяльності.

Правова культура визначає ступінь правової обізнаності, навичок та етичних норм волонтерів і волонтерських організацій у сфері дотримання правових стандартів. Вона охоплює повагу до закону, активне дотримання правових процедур, етичні принципи в діяльності, що підвищує довіру суспільства до волонтерства та сприяє правовому порядку.

Є. Сірий, О. Сіра (2023) у дослідженні акцентують увагу на ролі правової культури та правосвідомості в активізації та організації волонтерства як соціально значущої діяльності під час війни. У частині правової культури як елементу механізму адміністративно-правового регулювання волонтерства засвідчено роль волонтерства як форми соціального включення та розвитку самозайнятості, що підтримує суспільну згуртованість під час війни. Цей аспект відображає правову культуру, яка заохочує участь громадян у волонтерській діяльності та посилює колективну підтримку суспільства в кризові часи. Взаємодія українських волонтерів з державою та їхня активність у соціальному включенні й самозайнятості демонструють усвідомлення важливості участі в суспільних процесах і відповідальності перед державою. Це підтримує правосвідомість, що сприяє позитивному ставленню до правових норм, які регулюють волонтерську діяльність, посилює взаємодію між державою та громадянським суспільством.

Для покращення рівня правової свідомості та правової культури провадження волонтерської діяльності в Україні під час воєнного стану проводять заходи, що допомагають зміцнити правову культуру волонтерської діяльності та сформувати високий рівень правової свідомості серед волонтерів, що сприятиме безпечній та ефективній допомозі як загалом, так і в умовах воєнного стану:

1. Проведення освітніх програм і тренінгів – організація курсів для волонтерів щодо основ адміністративного та гуманітарного права, правил безпеки, прав й обов'язків під час волонтерської діяльності в умовах воєнного стану. Такі програми можуть проводити державні органи в співпраці з волонтерськими й міжнародними організаціями.

2. Інформування через онлайн платформи та мобільні додатки – створення ресурсів, які надають волонтерам доступ до актуальної інформації, правових консультацій та роз'яснень щодо волонтерської діяльності. Це ефективно в умовах обмеженого доступу до офлайн заходів.

3. Випуск методичних рекомендацій – розроблення простих і зрозумілих інструкцій від державних органів (наприклад, Міністерства соціальної політики чи місцевих адміністрацій) з роз'ясненням правових аспектів волонтерської діяльності, зокрема щодо правового статусу, прав та обов'язків волонтерів.

4. Залучення правових консультантів до волонтерських організацій – надання можливості отримати юридичну підтримку від юристів чи адвокатів, які можуть консультивати волонтерів з питань правової захищеності та відповідальності.

5. Соціальна реклама й інформаційні кампанії – підвищення рівня обізнаності про правову культуру волонтерства через медіа, що сприяє популяризації правових знань та етичних стандартів у суспільстві.

6. Взаємодія з міжнародними організаціями – обмін досвідом з міжнародними волонтерськими та правозахисними організаціями, які мають досвід роботи в умовах кризових ситуацій, щоб перейняти кращі практики підготовки волонтерів.

D. P. Mason, L. W. Chen, S. A. Lall (2022) досліджували питання впливу інституційної підтримки на якість роботи волонтерів, зокрема на прикладі онлайн менторів, вони виявили, що інституційна підтримка відіграє суттєву роль у підвищенні якості волонтерської діяльності, покращує якість взаємодії з волонтерами та їх задоволеність своєю діяльністю. Дослідження засвідчує важливість створення середовища підтримки для волонтерів, що сприяє їх залученню та позитивним результатам у волонтерській діяльності.

У статті, Q. Miao, Y. He, C. Pan (2024) досліджено вплив тактики організаційної соціалізації на результати діяльності нових волонтерів. Автори аналізують різні підходи до соціалізації, такі як навчання, адаптаційні програми та менторство, виявляють, що такі

заходи сприяють підвищенню залучення, задоволеності й ефективності нових волонтерів. Соціалізація допомагає новачкам адаптуватися до культури організації, розуміти її місію та цінності, що позитивно впливає на їхню продуктивність і стійкість до вигорання.

На нашу думку, з метою підвищення ефективності волонтерської діяльності, рівня правової свідомості та правової культури необхідно на законодавчому рівні: закріпити вимоги до обов'язкових адаптаційних програм, що забезпечать плавну інтеграцію нових волонтерів у волонтерську діяльність і сприяло б підвищенню їх ефективності; запровадити інститут менторства у волонтерському середовищі й підтримки програм наставництва в організаціях, що працюють з волонтерами; розробити стандарти соціалізації волонтерів і запровадити регулярну адаптацію та навчання для довготривалого залучення волонтерів.

У статті I. C. Ейм'еллен (2014) досліджує, як інтернет-комунікація впливає на розвиток місцевих волонтерських організацій. Автор аналізує, чи посилює цифрова взаємодія організаційні процеси, розширює доступ до ресурсів, сприяє залученню нових учасників і зміцнює місцеві зв'язки. Дослідження засвідчує, що інтернет-платформи допомагають організаціям залучати волонтерів, розповсюджувати інформацію, координацію дій та підтримувати зв'язок із громадськістю, що суттєво підвищує їхню ефективність.

M. Walk та E. Peterson (2023) вивчають, як волонтери активно формують власні завдання через процес «job crafting» (самостійного налаштування роботи), як це впливає на їхнє задоволення і відчуття причетності до організації. Автори виявили, що волонтери, які можуть адаптувати свої ролі відповідно до власних інтересів і навичок, відчують задоволеність від роботи. Це дослідження доводить важливість надання волонтерам можливостей для гнучкості й самостійності в роботі, щоб підвищити їх мотивацію і лояльність.

Законність як елемент механізму у волонтерській діяльності передбачає обов'язкове дотримання волонтерами й волонтерськими організаціями всіх норм чинного законодавства. Це означає, що їхня діяльність має здійснюватися виключно в межах і на підставі законів, що регулюють соціальний захист, права волонтерів, організаційні та правові аспекти допомоги під час воєнного стану. Законність забезпечує правовий порядок, надає волонтерській діяльності легітимності та захищає як волонтерів, так і тих, кому надають допомогу.

П. В. Горінов (2023) у статті «Адміністративно-правовий статус волонтера у період дії воєнного стану в Україні» зазначає, що за умов воєнного стану волонтерська діяльність набуває критичного значення, адже волонтери, ризикуючи власним життям, виконують важливі функції – від перевезення громадян з небезпечних територій до забезпечення їх продуктами, ліками, а також

надання психологічної та правової допомоги. З позицій законності як елементу адміністративно-правового регулювання адміністративно-правовий статус волонтера передбачає правове закріплення їхніх повноважень, обов'язків і гарантій безпеки в чинному законодавстві, що дає змогу здійснювати волонтерську діяльність у межах правових норм і з державним захистом. Законність забезпечує необхідне правове підґрунтя, що надає можливість державі ефективно взаємодіяти з волонтерами та сприяє виконанню ними завдань, спрямованих на підтримку громадян і захист країни під час війни.

Д. Вареник (2024) у своєму дослідженні зазначає про деякі проблемні аспекти правового регулювання волонтерської діяльності в Україні в умовах воєнного стану та певні шляхи правового вирішення, а саме: відсутність чітких правових норм для захисту волонтерів у зоні бойових дій свідчить про недостатнє правове забезпечення захисту волонтерів, які працюють у небезпечних умовах (прав на медичну допомогу, страхування та соціальні гарантії), а отже, є потреба в розробленні адміністративно-правових норм, які передбачали б страхування життя, медичне обслуговування та соціальні гарантії для волонтерів, що працюють у небезпечних умовах; обмеженість державної підтримки та ресурсів (один з викликів полягає в тому, що держава не забезпечує волонтерські організації достатньою фінансовою та матеріальною підтримкою), передусім, на нашу думку, це актуально, оскільки засвідчує необхідність закріплення адміністративно-правових норм, які гарантують державну підтримку та/або державні програми, що забезпечать волонтерські організації необхідними ресурсами, фінансуванням і логістикою, насамперед в умовах надзвичайного чи воєнного стану; відсутність нормативного регулювання координації між волонтерськими та державними структурами, акцентовано увагу на проблемах взаємодії між волонтерськими організаціями й органами влади, що знижує ефективність допомоги. Це актуалізує потребу створення механізмів координації на основі законодавчих норм, що забезпечить ефективну взаємодію волонтерів з державними структурами для швидкого й узгодженого реагування на кризові ситуації.

Отже, проблемні питання в адміністративно-правових відносинах під час волонтерської діяльності в Україні охоплюють кілька ключових аспектів, які необхідно вирішити на законодавчому рівні та через удосконалення адміністративних процедур, щоб забезпечити належний правовий захист, підтримку й ефективність волонтерської діяльності в Україні.

1. Недостатня чіткість правового статусу волонтерів. Закон України «Про волонтерську діяльність» не деталізує особливості правового статусу волонтерів, передусім в умовах надзвичайного та воєнного стану (ст. 1, 7). Це ускладнює захист їхніх прав та обов'язків у нестандартних умовах діяльності.

2. Обмеженість соціальних гарантій. Несформованість чіткого механізму страхування та компенсації для волонтерів, що наражаються на небезпеку, є істотним недоліком. Закон України «Про волонтерську діяльність» лише частково регулює питання соціального захисту, не охоплюючи страхові та компенсаційні гарантії (ст. 11).

3. Відсутність єдиної системи реєстрації та обліку волонтерів. Немає нормативно встановленої системи для централізованого обліку волонтерів, що затримує їхню реєстрацію та координацію в кризових ситуаціях. Це питання нормативно не врегульоване жодним законом, що значно ускладнює оперативне залучення волонтерів під час надзвичайних ситуацій. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» та Порядок формування та ведення Реєстру волонтерів антитерористичної операції та/або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі й стримування збройної агресії Російської Федерації¹, передбачає ведення такого реєстру територіальними органами Державної податкової служби України.

4. Недостатнє нормативне регулювання діяльності міжнародних волонтерів. Закон України «Про волонтерську діяльність» не встановлює чітких положень щодо правового статусу міжнародних волонтерів, їхніх прав та обов'язків, що обмежує залучення іноземних волонтерів в Україні (ст. 3, 4).

5. Слабка інституційна підтримка та фінансування. Законодавство України не забезпечує чітких механізмів державного фінансування волонтерських організацій. Відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність» та Бюджетного кодексу України, фінансування волонтерства залишається на низькому рівні через відсутність цільових бюджетних програм (БКУ, ст. 87).

6. Бюрократичні бар'єри та надмірна звітність. Волонтерські організації зобов'язані виконувати значний обсяг звітних вимог, що визначені в загальних законах про господарську діяльність (Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»²). Це створює додатковий адміністративний тиск на організації, обмежуючи їхню ефективність.

7. Незахищеність від адміністративних порушень. Закон України «Про волонтерську

¹ Порядок формування та ведення Реєстру волонтерів антитерористичної операції та/або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства фінансів України від 30 жовт. 2014 р. № 1089. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1471-14#Text>.

² Про бухгалтерський облік та фінансову звітність звітність в Україні : Закон України від 16 лип. 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.

діяльність» не встановлює конкретних механізмів відповідальності державних органів за порушення прав волонтерів, що знижує правовий захист волонтерської діяльності. Це питання також не регламентовано в Кодексі України про адміністративні правопорушення, що створює ризики зловживань.

В. Руденко (2023) у своїй публікації не лише розглядає проблемні питання волонтерської діяльності, а й пропонує певні шляхи їх вирішення, а саме пропонується: створити додаткові правові механізми для захисту волонтерів, що включатимуть медичне страхування, компенсації, юридичний захист і підтримку в надзвичайних ситуаціях; запровадити державні програми, які надавали б фінансову та матеріальну допомогу волонтерським об'єднанням; розробити ефективніші механізми координації між державою та волонтерськими організаціями, що дасть змогу оперативніше реагувати на кризи й надавати підтримку населенню як на частину адміністративно-правових відносин, які сприяли б інтеграції зусиль волонтерів і державних структур.

На думку О. Головка (2023), українське волонтерство вирізняється високою мобільністю, креативністю та здатністю швидко реагувати на кризові ситуації, що має потужну підтримку під час військового конфлікту. На відміну від традиційного волонтерства в інших країнах, в Україні воно виникло не як допоміжний до держави елемент, а як самостійна структура, що взяла на себе забезпечення армії, допомогу постраждалим і турботу про переселенців. Масштабний волонтерський рух, що активізувався після 2014 року й особливо з 2022 року, залучив майже все населення і став ознакою формування громадянського суспільства, базованого на ініціативі й патріотизмі. Висока довіра до волонтерів

засвідчує їхній важливий внесок у суспільне життя і розвиток правової держави в Україні.

Висновки

Ураховуючи зазначене, можна дійти висновку, що, по-перше, у процесі дослідження механізму адміністративно-правового регулювання волонтерської діяльності визначальним є значення його ключових елементів. До таких елементів належать: норми адміністративного права, що встановлюють правові межі волонтерської діяльності; адміністративно-правові відносини, які регулюють взаємодію волонтерів з державними органами й іншими суб'єктами; юридичні факти, що обумовлюють виникнення, зміну та припинення правовідносин; акти застосування і тлумачення норм адміністративного права; а також такі фундаментальні складові, як правосвідомість, правова культура та принцип законності, які забезпечують ефективність і відповідальність у здійсненні волонтерської діяльності.

По-друге, механізм адміністративно-правового регулювання волонтерської діяльності – це система правових норм, інститутів й адміністративних інструментів, які спрямовані на організацію, підтримку, контроль і захист волонтерської діяльності в державі. Цей механізм визначає правовий статус волонтерів, їхні права й обов'язки, а також порядок взаємодії волонтерів з органами державної влади та іншими учасниками суспільних відносин. Він охоплює законодавчі акти, нормативні документи, адміністративні процедури та відповідні державні програми, що забезпечують ефективну інтеграцію волонтерської діяльності в соціально-економічний розвиток країни.

References

- [1] Boichak, O., & McKernan, B. (2024). Narratives of Volunteering and Social Change in Wartime Ukraine. *Cultural Sociology*, 18(1), 48-71. doi: 10.1177/17499755221127877.
- [2] Bondarenko, A., & Vdovtsov, Yu. (2021). *Manual for working with volunteers*. Kyiv. Retrieved from https://caritas.ua/wp-content/uploads/2022/02/5_ukr_digital_whole.pdf.
- [3] Eimhjellen, I.S. (2014). Internet Communication: Does It Strengthen Local Voluntary Organizations? *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 43(5), 890-909. doi: 10.1177/0899764013487996.
- [4] Hapon, V.O. (2023). Principles of administrative and legal regulation of volunteer activity in Ukraine. *Analytical and comparative jurisprudence*, 4, 250-256. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/63659>.
- [5] Helmke, G., & Levitsky, S. (2004). Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. *Perspectives on Politics*, 2(4), 725-740. doi: 10.1017/s1537592704040472.
- [6] Holovko, O.V. (2023). Volunteering in Ukraine: historical and legal aspect. *Law and security*, 2(89), 9-18. doi: 10.32631/pb.2023.2.01.
- [7] Horinov, P.V. (2023). Administrative and legal status of a volunteer during the period of martial law in Ukraine. *Kyiv Journal of Law*, 3, 54-61. doi: 10.32782/kjlj/2022.3.8.
- [8] Kelle, N., Kausmann, C., & Simonson, J. (2024). Time to Volunteer: Changing Determinants and Correlates for Time Contributions to Voluntary Activities. *Voluntas*. doi: 10.1007/s11266-024-00678-z.
- [9] Korniat, V.S., & Borynets, Kh.M. (2024). Volunteer activity under martial law in a comparative perspective. *Humanitarian forum*, 2(1), 24-29. doi: 10.60022/2(1)-4GF.

- [10] Krasniqi, E. (2024). Engaging Refugee Volunteers in Co-creation: The Role of Non-profit Leadership. *Voluntas*. doi: 10.1007/s11266-024-00675-2.
- [11] Mason, D.P., Chen, L.W., & Lall, S.A. (2022). Can Institutional Support Improve Volunteer Quality? An Analysis of Online Volunteer Mentors. *Voluntas*, 33, 641-655. doi: 10.1007/s11266-021-00351-9.
- [12] Matsiievskiy, Yu., & Lukianchuk, Ya. (2024). Volunteering and pseudo-volunteering in Ukraine: a new view through the prism of informal institutions. *Political Studies*, 1(7). doi: 10.53317/2786-4774-2024-1-2.
- [13] Miao, Q., He, Y., & Pan, C. (2024). How Organizational Socialization Tactics Affect Volunteer Outcomes for New Volunteers. *Voluntas*. doi: 10.1007/s11266-024-00667-2.
- [14] Nowakowska, I., Duda, E., & Ellena, A.M. (2024). Challenges for Formal Organizations Engaging Volunteers During Regular and Crisis Times According to Polish and Italian Volunteer Coordinators. *Voluntas*. doi: 10.1007/s11266-024-00689-w.
- [15] Parliamentary research on ways to improve the legal regulation of volunteering and grounds for responsibility for the illegal use of humanitarian aid. (n.d.). Retrieved from https://research.rada.gov.ua/documents/analyticRSmaterialsDocs/hum_social_policy/parliam_rs-hsp/73577.html.
- [16] Popova, S., & Telyni, M. (2023). Peculiarities of volunteering in martial law: administrative and legal aspects. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 30(3), 304-316. doi: 10.32631/vca.2023.3.26.
- [17] Pysarenko, L.M., Plukchy, L.V., & Fedorova, I.V. (2021). Volunteering: today's challenges (based on print media). *Academic notes of the Tavri National University named after V.I. Vernadsky. Series "Philology. Journalism"*, 32(71), 1, 3, 156-160. Retrieved from <http://lib.osau.edu.ua/jspui/handle/123456789/2960>.
- [18] Rudenko, V. (2023). Volunteering as a leading phenomenon in the process of ensuring social security of Ukraine: evolution, significance, current state and issues. *Economy and society*, 52. doi: 10.32782/2524-0072/2023-52-32.
- [19] Shaihorodskiy, Yu.Zh. (2023). Volunteer activity as a form of social mobilization in repelling Russian aggression. *Bulletin of the Donetsk National University named after Vasyl Stus*, 8. doi: 10.31558/2617-0248.2023.8.12.
- [20] Siryi, Ye.V., & Sira, O.V. (2023). Volunteering as a form of social inclusion and possible self-employment in modern challenges of the war in Ukraine: original domestic vectors of development and foreign experience. *International relations: theoretical and practical aspects*, 11, 140-156. doi: 10.31866/2616-745X.11.2023.278442.
- [21] Varenyk, D. (2024). Gaps in the legal regulation of volunteering in Ukraine under martial law. *Analytical and comparative jurisprudence*, 3, 303-307. doi: 10.24144/2788-6018.2024.03.51.
- [22] Voluiko, O.M., & Mykytiuk, O.M. (2024). Volunteer activity as a factor in the implementation of the measures of the legal regime of martial law in Ukraine. *Legal scientific electronic journal*, 2, 243-247. doi: 10.32782/2524-0374/2024-2/58.
- [23] Walk, M., & Peterson, E. (2023). Volunteers as Active Shapers of their Work: The Role of Job Crafting in Volunteer Satisfaction and Organizational Identification. *Voluntas*, 34, 289-300. doi: 10.1007/s11266-022-00462-x.
- [24] Zakharchuk, R.A. (2024). General characteristics of individual areas of volunteer activity. *Kyiv Journal of Law*, 1, 167-172. doi: 10.32782/klj/2024.1.22.

Список використаних джерел

- [1] Boichak O., McKernan B. Narratives of Volunteering and Social Change in Wartime Ukraine. *Cultural Sociology*. 2024. No. 18 (1). P. 48–71. doi: 10.1177/17499755221127877.
- [2] Бондаренко А., Вдовцов Ю. (2021). Посібник по роботі з волонтерами. Київ, 2021. 164 с. URL: https://caritas.ua/wp-content/uploads/2022/02/5_ukr_digital_whole.pdf.
- [3] Eimhjellen I. S. Internet Communication: Does It Strengthen Local Voluntary Organizations? *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 2014. No. 43 (5). P. 890–909. doi: 10.1177/0899764013487996.
- [4] Гапон В. О. Принципи адміністративного – правового регулювання волонтерської діяльності в Україні. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 250–256. URL: <https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/63659>.
- [5] Helmke G., Levitsky S. Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. *Perspectives on Politics*. 2004. No. 2 (4). P. 725–740. doi: 10.1017/s1537592704040472.
- [6] Головка О. В. Волонтерство в Україні: історико-правовий аспект. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 9–18. doi: 10.32631/pb.2023.2.01.
- [7] Горінов П. В. Адміністративно-правовий статус волонтера у період дії воєнного стану в Україні. *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 54–61. doi: 10.32782/klj/2022.3.8.
- [8] Kelle N., Kausmann C., Simonson J. Time to Volunteer: Changing Determinants and Correlates for Time Contributions to Voluntary Activities. *Voluntas*. 2024. doi: 10.1007/s11266-024-00678-z.
- [9] Корнят В. С., Боринець Х. М. Волонтерська діяльність в умовах воєнного стану у порівняльній перспективі. *Гуманітарний форум*. 2024. № 2 (1). С. 24–29. doi: 10.60022/2(1)-4GF.

- [10] Krasniqi E. Engaging Refugee Volunteers in Co-creation: The Role of Non-profit Leadership. *Voluntas*. 2024. doi: 10.1007/s11266-024-00675-2.
- [11] Mason D. P., Chen L. W., Lall S. A. Can Institutional Support Improve Volunteer Quality? An Analysis of Online Volunteer Mentors. *Voluntas*. 2022. No. 33. P. 641–655. doi: 10.1007/s11266-021-00351-9.
- [12] Мацієвський Ю., Лук'янчук Я. Волонтерство та псевдоволонтерство в Україні: новий погляд крізь призму неформальних інститутів. *Політичні дослідження*. 2024. № 1 (7). doi: 10.53317/2786-4774-2024-1-2.
- [13] Miao Q., He Y., Pan C. How Organizational Socialization Tactics Affect Volunteer Outcomes for New Volunteers. *Voluntas*. 2024. doi: 10.1007/s11266-024-00667-2.
- [14] Nowakowska I., Duda E., Ellena A. M. Challenges for Formal Organizations Engaging Volunteers During Regular and Crisis Times According to Polish and Italian Volunteer Coordinators. *Voluntas*. 2024. doi: 10.1007/s11266-024-00689-w.
- [15] Парламентське дослідження щодо напрямів удосконалення правового регулювання волонтерської діяльності та підстав відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги. URL: https://research.rada.gov.ua/documents/analyticRSmaterialsDocs/hum_social_policy/parliam_rs-hsp/73577.html.
- [16] Попова С., Тельний М. Особливості здійснення волонтерської діяльності в умовах воєнного стану: адміністративно-правові аспекти. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 30 (3). С. 304–316. doi: 10.32631/vca.2023.3.26.
- [17] Писаренко Л. М., Плукчи Л. В., Федорова І. В. Волонтерство: виклики сьогодення (за матеріалами друкованих ЗМІ). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. 2021. Т. 32 (71). № 1. Ч. 3. С. 156–160. (Серія «Філологія. Журналістика»). URL: <http://lib.osau.edu.ua/jspui/handle/123456789/2960>.
- [18] Руденко В. Волонтерство, як провідне явище в процесі забезпечення соціальної безпеки України: еволюція, значення, сучасний стан та проблематика. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. doi: 10.32782/2524-0072/2023-52-32.
- [19] Шайгородський Ю. Ж. Волонтерська діяльність як форма суспільної мобілізації у відсічі російській агресії. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 8. doi: 10.31558/2617-0248.2023.8.12.
- [20] Сірий Є. В., Сіра О. В. Волонтерство як форма соціального включення та можливої самозайнятості в сучасних викликах війни в Україні: самобутні вітчизняні вектори розвитку і зарубіжний досвід. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2023. № 11. С. 140–156. doi: 10.31866/2616-745X.11.2023.278442.
- [21] Вареник Д. Прогалини правового регулювання волонтерської діяльності в Україні в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 303–307. doi: 10.24144/2788-6018.2024.03.51.
- [22] Волуйко О. М., Микитюк О. М. Волонтерська діяльність як чинник реалізації заходів правового режиму воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 243–247. doi: 10.32782/2524-0374/2024-2/58.
- [23] Walk M., Peterson E. Volunteers as Active Shapers of their Work: The Role of Job Crafting in Volunteer Satisfaction and Organizational Identification. *Voluntas*. 2023. No. 34. P. 289–300. doi: 10.1007/s11266-022-00462-x.
- [24] Захарчук Р. А. Загальна характеристика окремих напрямків волонтерської діяльності. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 167–172. doi: 10.32782/kij/2024.1.22.
-

Mechanism of Administrative and Legal Regulation of Volunteering Activities in Ukraine

KORZH-IKAIEVA Taisiia

PhD in Law, Associate Professor, Deputy Director of the Educational and Research Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8908-9923>

Abstract. In the context of a full-scale war, volunteer activities in Ukraine have gained particular significance as a tool for supporting national security and public order. This article is devoted to examining the mechanism of administrative-legal regulation of volunteer activities under martial law, a topic whose relevance stems from the need for legal support and protection of volunteers. The aim of this work is to study the administrative-legal aspects of regulating volunteer activities, including legal norms, administrative-legal relations, legal facts, and the principle of legality, which form the legal basis for volunteer initiatives. The research employs a comprehensive approach, incorporating methods of legal analysis, comparative law, and systematization of regulatory legal acts. The main findings of the study highlight the importance of legal protection for volunteers, particularly in clearly defining their status, social guarantees, and the legal foundations for their interaction with state authorities. It has been established that the administrative-legal status of a volunteer during wartime requires legislative clarification, which would enhance the effectiveness of aid in crisis conditions. The practical value of this work lies in analyzing ways to improve legal regulation, which include the legislative enshrinement of volunteer protection, the development of coordination with state structures, and the definition of transparent procedures for ensuring volunteer assistance. The study underscores the importance of legal awareness and legal culture, which support the development of civil society and may be utilized for further legal reforms aimed at integrating volunteer activities into the sphere of public interest.

Keywords: volunteer activities; legal status; administrative-legal regulation; mechanism; legal culture; legality.

DOI: 10.33270/02242802.61
УДК 342.321

Конституційно-правова відповідальність органів державної влади в Україні

МАЛОЖОН Олена*

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія» м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6052-1017>

Анотація. Інститут конституційно-правової відповідальності є досить новим у системі національного права. У наукових поглядах щодо цього виду юридичної відповідальності є розбіжності: від повного її заперечення – до ототожнення із заходами політичного впливу. Варто зауважити, що проблеми конституційної відповідальності часто висвітлюють у науковій літературі, а питання відповідальності у різних сферах досліджують лише фрагментарно. Водночас зміст конституційної відповідальності розуміють неоднозначно. По-перше, як відповідальність держави, органів державної влади та посадових осіб у сфері захисту прав та інтересів місцевого самоврядування і, по-друге, як відповідальність самих органів місцевого самоврядування перед територіальною громадою, державою, юридичними та фізичними особами за належне розв'язання питань місцевого значення, виконання Конституції та законів України. Конституційно-правова відповідальність – це вид соціальної та юридичної відповідальності, який існує у сфері конституційно-правових відносин, передбачений нормами конституційного права, характеризується специфічним колом суб'єктів, механізмом реалізації та санкціями, полягає в примусовому перетерплюванні засобів впливу за протиправне діяння (ретроспективний аспект) й у відповідальному стані зобов'язаного суб'єкта (позитивний аспект), є найважливішою гарантією реалізації та захисту Конституції. Метою цього дослідження є з'ясування природи, сутності, специфіки конституційно-правової відповідальності в Україні. У процесі вивчення зазначеного питання було схарактеризовано правову природу конституційно-правової відповідальності, окреслено її ознаки й особливості, розкрито поняття та види підстав; проаналізовано вітчизняне законодавство; визначено види конституційно-правової відповідальності органів державної влади України. Отже, актуальність дослідження зумовлена, з одного боку, потребою в створенні цілісної теорії конституційно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності, з іншого – потребою вдосконалення чинного законодавства у сфері застосування конституційно-правових санкцій до відповідних суб'єктів. Саме тому вивчення теоретичних і практичних проблем конституційно-правової відповідальності є актуальним напрямом розвитку сучасної конституційно-правової науки.

Ключові слова: держава; відповідальність; органи державної влади; імпичмент; конституційне право.

Історія статті:

Отримано: 24.07.2024
Переглянуто: 20.08.2024
Прийнято: 18.09.2024

Рекомендоване посилання:

Маложон О. Конституційно-правова відповідальність органів державної влади в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 2 (28). С. 61–69. doi: 10.33270/02242802.61.

*Відповідальний автор

Вступ

В умовах побудови сучасної правової держави в Україні дедалі частіше постають питання щодо подальшого вдосконалення законодавства. У науці конституційного права потребують дослідження безліч питань, основними з яких, на думку М. А. Баймуратова (2022) та Н. М. Батанова (2023), є такі: конституційно-правове регулювання, норми та інститути конституційного права як загального явища, застосування норм Конституції тощо. Серед них постає й питання конституційно-правової відповідальності, оскільки в українському законодавстві воно є недостатньо дослідженим, але життєво необхідним. На жаль, конституційно-правова відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності не визнана на законодавчому рівні, що негативно впливає на її реалізацію на практиці. Через відсутність достатньої нормативно-правової основи та дієвого механізму реалізації конституційно-правової відповідальності, велика кількість порушень Конституції та законів України органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами залишається без відповідного реагування.

На думку І. Д. Ваньчука (2018), передусім органи місцевого самоврядування несуть відповідальність перед первинним суб'єктом місцевого самоврядування, яким вони формуються та від імені й в інтересах якого вони діють. Встановлення відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування перед територіальною громадою – це один із найважливіших аспектів складного механізму взаємодії різних суб'єктів цієї системи.

Метою дослідження є з'ясування природи, сутності, специфіки конституційно-правової відповідальності в Україні.

Завдання, поставлені під час вивчення питання конституційно-правової відповідальності:

- схарактеризувати її правову природу;
- окреслити її ознаки й особливості;
- висвітлити зміст поняття та види підстав;
- проаналізувати вітчизняне законодавство із зазначеного питання;
- визначити види конституційно-правової відповідальності органів державної влади України.

Новизна дослідження зумовлена, з одного боку, необхідністю створення цілісної теорії конституційно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності, з іншого – потребою вдосконалення чинного законодавства у сфері застосування конституційно-правових санкцій до відповідних суб'єктів.

Огляд літератури

Наукові дослідження, присвячені проблемам конституційно-правової відповідальності, свідчать

про актуальність цього питання та складність саме практичної її реалізації в процесі формування демократичної України. Ці питання вивчали різні вітчизняні вчені.

Науковців, які вивчають проблеми юридичної відповідальності, умовно можна поділити на дві групи: прихильники її вузького значення, так званої «негативної» відповідальності, і прихильники «двоаспектної» відповідальності, яка містить як «негативну», так і «позитивну» відповідальність. Сенс протистояння цих концепцій полягає в тому, що одна визнає можливість юридичної відповідальності лише після правопорушення, інша свідчить про існування відповідальності ще до порушення норми. Відповідно до цього одна частина юристів убачає у відповідальності вияв правоохоронної функції, інша прагне пов'язати відповідальність з регулятивною та навіть стимулюючою функцією права (Slobodianyuk, 2016).

Матеріали та методи

Основою методології дослідження є загальнотеоретичні методи, принципи та підходи до визначення конституційно-правової відповідальності Президента України, народних депутатів й Уряду. Зокрема, під час вивчення понятійного апарату, визначеного темою дослідження, а саме конституційно-правової відповідальності народних депутатів України, застосовувався формально-логічний метод. Зміст Конституції та законодавства України в частині правового регулювання конституційно-правової відповідальності Уряду досліджувався за допомогою спеціально-юридичного методу. Шляхом функціонального та порівняльно-правового методів здійснено порівняльний аналіз конституційно-правового регулювання конституційно-правової відповідальності Президента України.

Результати й обговорення

Визначення юридичної відповідальності може бути різним за змістом. Наприклад, юридичну відповідальність можна вивчати через регулятивні й охоронні правовідносини, у яких зобов'язана сторона виступає як суб'єкт позитивної відповідальності, а у випадку вчинення правопорушення – негативної. Однією з ключових проблем як нашого конституційного законодавства, так і законодавства зарубіжних країн є висвітлення та розроблення питання про можливість існування ще одного виду юридичної відповідальності – конституційно-правової. Ця думка в юридичній літературі є новою та прогресивною, оскільки нині нею зацікавилася багато вчених-конституціоналістів, які у своїх роботах намагаються обґрунтувати правомірність її існування.

У юридичній літературі конституційну відповідальність вивчають у таких аспектах:

1) як основи адміністративної, кримінальної та іншої галузевої відповідальності, які виражаються в Конституції у вигляді узагальнених заборон будь-якої поведінки;

2) як соціальну відповідальність позитивного плану, що пронизує Конституцію як один з її принципів;

3) як відповідальність ретроспективного порядку, що встановлюється спеціальними органами (Конституційним Судом);

4) як відповідальність, що складається в межах конституційно-правових відносин і пов'язана з особливими конституційно-правовими санкціями (Yezerov, 2020).

Проте недостатнє розроблення питань конституційної відповідальності спричиняє те, що вона позбавляється визнання навіть у нових роботах загального характеру, виключається з переліку видів відповідальності.

Перш за все, українські та зарубіжні вчені з'ясовують співвідношення понять конституційної відповідальності та відповідальності за порушення норм конституційного права.

У тій частині, під якою розуміється конституційна відповідальність за порушення деяких норм конституційного права, що є одночасно й взагалі відповідальністю за порушення конституційних норм, ці поняття збігаються. Але, оскільки порушення норм конституційного права спричиняє не тільки власне конституційну відповідальність, а й відповідальність інших галузей (іноді й неюридичну), то поняття відповідальності за порушення норм конституційного права є ширшим. А конституційна відповідальність виходить за межі відповідальності за порушення норм конституційного права, тому що захищає деякі норми інших галузей.

Водночас поняття конституційної відповідальності тісно пов'язане з поняттям юридичної відповідальності взагалі, бо останнє є значною мірою тим каркасом, на підставі якого моделюється поняття власне конституційної відповідальності. Найпоширенішим визначенням юридичної відповідальності є розуміння її як обов'язку винного терпіти примусове позбавлення певних благ шляхом застосування засобів державного примусу за свою протиправну поведінку. Але виокремлюють й активний (позитивний) аспект юридичної відповідальності, згідно з яким вона розуміється як відповідальна поведінка, відповідальність за правильне виконання обов'язків, юридичну компетентність тощо (Bondarchuk, 2017).

На думку Л. Наливайко (2022), конституційно-правова відповідальність – це вид соціальної та юридичної відповідальності, який існує у сфері конституційно-правових відносин, передбачений нормами конституційного права та характеризується специфічним колом суб'єктів, механізмом

реалізації, санкціями й полягає в примусовому перетерпіванні засобів впливу за протиправне діяння (ретроспективний аспект) та у відповідальному стані зобов'язаного суб'єкту (позитивний аспект), є найважливішою гарантією реалізації й захисту Конституції (Nalyvaiko, Bochkovyi, & Minakova, 2022).

Під конституційно-правовою відповідальністю органів і посадових осіб державної влади слід розуміти окремий вид юридичної відповідальності, що має політико-правовий характер, настає за вчинення вказаними суб'єктами конституційно-правового делікту та полягає в несприятливих, негативних наслідках, що передбачені нормами конституційного права (Kravtsova, 2022).

Так, Ю. Ткаченко (2017) визначив, що конституційно-правова відповідальність – це самостійний вид юридичної відповідальності, суть якого полягає в необхідності суб'єкта, який вчинив конституційно-правове правопорушення (делікт), несприятливих правових наслідків, безпосередньо передбачених конституційним законом.

Варто зазначити, що головним принципом правової держави є принцип верховенства права, який передбачає неухильне дотримання конституційно-правових норм усіма суб'єктами суспільних відносин (Korchevna, 2014).

Функції конституційно-правової відповідальності можна визначити як основні напрями її впливу на поведінку людей і суспільно-правові відносини, які виникають у сфері дії норм конституційного права; це цілеспрямовані засоби реалізації та захисту конституційних норм, а також досягнення мети конституційної відповідальності; це ключові напрями юридичного впливу як на правопорушника, так і на інших осіб з метою захисту правопорядку, державної дисципліни та виховання суб'єктів конституційно-правових відносин, що вчинили чи можуть вчинити конституційно-правовий делікт (Batanova, 2019).

Функції конституційно-правової відповідальності конкретизуються в Конституції та законах, інших нормативних правових актах, які визначають предмети відання й повноваження, права й обов'язки окремих органів і посадових осіб державної влади та місцевого самоврядування (Batanova, 2020).

На думку В. В. Книша (2018), «важлива роль у системі характеристик конституційно-правової відповідальності належить передусім її функціональним характеристикам, серед яких вагомим значення набувають функції. Саме від функцій цього виду відповідальності залежить належне виконання своїх завдань суб'єктами державно-владних і державно-політичних відносин. Тобто ефективне застосування механізму конституційно-правової відповідальності та дієвість його функцій напряму обумовлює ефективність виконання завдань і функцій державних органів посадових (службових) осіб.

Види функцій конституційної відповідальності: правоорієнтована, попереджувальна (превентивна), організуюча (установча), обмежувальна, правоохоронна, стимулююча (активізуюча), регулятивна (інтегративна), правозабезпечувальна, репресивно-каральна або штрафна, сигналізаційна (інформаційна), правовиховна (профілактична), дисциплінуюча, правозахисна, та її різновид – правовідновлююча функція, політична (ідеологічна) (Yezerov, & Pyroh, 2019).

Конституційно-правовій відповідальності як особливому виду юридичної відповідальності притаманні всі ознаки останньої. Вона настає на підставі правових норм за діяння, які не відповідають цим нормам, конкретизується в юрисдикційних актах компетентних органів (інстанціях відповідальності), пов'язана з примусом (Kravchenko, 2017). Водночас конституційно-правова відповідальність, виступаючи різновидом власне конституційно-правової відповідальності, має певні ознаки, що вказують на її своєрідність як самостійного правового явища. Однією з істотних відмітних властивостей конституційно-правової відповідальності є її підстава.

Також питання про підставу конституційної відповідальності порушується в контексті розмежування політичної та правової відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування. У літературі прослідковуємо думку про доцільність виокремлення у сфері відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування двох складових частин: 1) елемент власне юридичної відповідальності, яка пов'язується зі специфічним юридичним фактом – вчиненням правопорушення, 2) елемент політико-правової відповідальності, коли «особа позбавляється політичної підтримки внаслідок тих або інших причин» (Zaichuk, & Onishchenko, 2020).

Наукове визнання та практика застосування конституційно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності дає підстави вести мову й про наявність власної підстави такої відповідальності – конституційного правопорушення або конституційного делікту.

Конституційно-правова відповідальність настає за конституційний делікт (правопорушення), який виявляється в особливих негативних наслідках для суб'єктів конституційного правопорушення (Pashchenko, 2012). Так, Л. Р. Наливайко конституційне правопорушення (делікт) визначає як протиправне винне діяння (дію чи бездіяльність) суб'єкта конституційного права, яке являє собою сукупність конкретно визначених складових елементів, має політичний характер, порушує норми й принципи конституційного права та є підставою для настання ретроспективної конституційно-правової відповідальності (Nalivayko, & Marchenko, 2018).

Про конституційно-правовий делікт слід говорити й у разі порушення загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та

міжнародних договорів, що мають державно-правовий зміст і є складовою частиною правової системи України. З огляду на природу суспільних відносин, урегульованих конституційним правом, можна сформулювати визначення поняття конституційно-правового делікту – це діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта конституційно-правових відносин, що не відповідає належній поведінці, передбаченій нормами конституційного права, і тягне за собою застосування заходів конституційно-правової відповідальності. Суспільно небезпечним визначають діяння, яке спричинило або реально могло спричинити шкоду охоронюваним суспільним відносинам. На нашу думку, під час характеристики конституційних деліктів не має принципового значення розмежування понять «суспільна небезпечність» і «суспільна шкідливість», адже ці поняття багато в чому збігаються (Batanova, 2020).

Проблема відповідальності органів державної влади та вищих посадових осіб набуває сьогодні особливої актуальності. Вищі посадові особи є гарантими прав і свобод людини, захисниками найважливіших життєвих цінностей людини та громадянина, держави загалом, тому останнім часом зацікавлені дослідження феномену імпичменту як заходу позбавлення повноважень вищих посадових осіб за вчинення ними державної зради чи інших злочинів.

Перед дослідженням феномену імпичменту передусім слід визначити етимологію поняття «імпичмент». Отже, «імпичмент» – (від англ. *impeachment* – осуд, обвинувачення, від старофранц. *empeachment* – перешкода, тортури) – за конституціями низки держав – процедура притягнення парламентом до відповідальності вищих посадових осіб у випадках вчинення ними певних злочинів (Hansetska, 2022).

Слово «*impeach*» походить від терміну «*impeachen*» англійської мови середніх віків, який означає «заважати» чи «звинувачувати», та латинського «*impedicare*» – «зв'язувати» або «заковувати».

Українські науковці тлумачать «імпичмент» як спеціальну процедуру притягнення до юридичної відповідальності вищої посадової особи держави у випадку вчинення такою особою державної зради чи інших злочинів. Існує й розуміння імпичменту як «засобу самозахисту народу». По-перше, тому що імпичмент ініціює та в деяких країнах навіть проводить орган, якому делегований суверенітет народу. По-друге, імпичмент застосовується до конкретної особи тільки тоді, коли його дії не відповідають загальним нормам, які визнані мірою гідної поведінки в суспільстві. У наведеному визначенні імпичмент має вагоме значення щодо формування саме правової держави, демократії, оскільки зазначено, що він є засобом захисту народу, його інтересів, життєвих цінностей (Kirmach, 2015).

Що ж стосується механізму реалізації імпичменту в Україні, то він передбачає шість стадій: ініціювання питання Верховною Радою, створення тимчасової слідчої комісії, розгляд Верховною Радою її пропозицій, перевірка Конституційним Судом, підготовка рішення Верховним Судом і передача його до Верховної Ради, розгляд Верховною Радою питання про імпичмент і прийняття рішення.

Згідно зі ст. 111 Конституції України визначено такий порядок усунення Президента з поста Верховною Радою України: Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпичменту в разі вчинення ним державної зради або іншого злочину (Kravtsova, 2022).

Рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України й отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування та розгляду справи про імпичмент й отримання висновку Верховного Суду України про те, що діяння, у яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину.

За Конституцією України порядок імпичменту має квазісудовий характер, тобто містить деякі елементи досудових процедур – створення спеціальної тимчасової слідчої комісії, призначення спеціального прокурора, спеціальних слідчих, пред'явлення обвинувачення, надання висновку Верховним Судом України. Однак сам судовий процес відсутній: немає судових засідань, змагальності та диспозитивності сторін, свободи в наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їхньої переконливості перед судом, а головне – не вистачає обвинувального вироку суду, згідно з яким особу можна вважати винною у вчиненні злочину.

Такі конституційні розбіжності є не вирішеними як у теоретичному, так і практичному сенсі, оскільки відповідно до ст. 124 Конституції України «Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються». Згідно з ч. 2 цієї ж статті юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі. Звідси виникає колізія, оскільки, відповідно до ст. 111 Конституції, саме Верховна Рада України приймає рішення про звинувачення, створює спеціальну тимчасову слідчу комісію для проведення розслідування, висновки та пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України. Усе це суперечить нормам ст. 124 Конституції України.

Так, 02 квітня 2007 року Президент України вперше в новітній вітчизняній конституційній

історії реалізував своє конституційне право достроково припинити повноваження Верховної Ради України, започаткувавши відповідну практику. Указ Президента України від 02 квітня 2007 року «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України» став результатом гострого протистояння Глави держави, опозиційних парламентських і позапарламентських політичних сил із правлячою парламентсько-урядовою коаліцією. У документі Президент акцентував на порушеннях конституційних норм щодо формування коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, а також мотивував видачу Указу необхідністю запобігання узурпації влади.

Згідно з чинною Конституцією України Верховна Рада України сама може бути об'єктом і суб'єктом конституційної відповідальності.

Так, відповідно до ст. 90 Конституції, Президент України має право достроково припинити повноваження Верховної Ради, якщо впродовж тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не розпочалися.

Конституційний Суд України в Рішенні по справі № 1-21/2004 про умови дострокового припинення повноважень Верховної Ради України від 19 травня 2004 року № 11-рп/2004 витлумачив, що словосполучення «протягом тридцяти днів» треба розуміти як перебіг тридцятиденного строку підряд, тобто в календарних днях. Обчислення строку починається з дня, коли заплановані пленарні засідання однієї чергової сесії не змогли розпочатися, а якщо останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, то днем його закінчення є наступний робочий день. Виникнення в Президента України права на дострокове припинення повноважень Верховної Ради України пов'язане не з кількістю пленарних засідань, а з кількістю днів, протягом яких пленарні засідання не можуть розпочатися (Shliakhtun, Malkina, & Koliukh, 2022).

Ще однією підставою для дострокового припинення повноважень парламенту згідно з п. 2 ч. 2 ст. 90 Конституції України є: якщо протягом шістдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано персональний склад Кабінету Міністрів України. У цьому випадку маємо конституційно-правову відповідальність Верховної Ради України у формі бездіяльності за невиконання установчої функції. Закріплення зазначеної підстави конституційно-правової відповідальності, на нашу думку, є позитивним кроком щодо удосконалення чинного законодавства про конституційно-правову відповідальність, адже парламент має нести відповідальність за невиконання своїх функцій (Batanova, 2023).

Іншим видом санкцій, що можуть застосовуватися до Верховної Ради України, є прийняття Конституційним Судом України

рішення про те, що певний, ухвалений Верховною Радою, закон є неконституційним повністю чи в окремій частині, якщо він не відповідає Конституції України або якщо порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності (ст. 152 Конституції України).

Формами конституційно-правової відповідальності парламенту України є повернення президентом законів, прийнятих Верховною Радою України, із вмотивованими сформульованими пропозиціями для повторного розгляду, тобто застосування главою держави права вето (Bobrovnyk, 2023).

Конституційна відповідальність Уряду як органу здійснення виконавчої влади зумовлена його статусом, насамперед виконавчо владною компетенцією в частині конституційних гарантій соціальних цінностей і безпеки конституційного ладу України.

Якщо з певних причин виникає питання відповідальності усього складу Уряду, має застосовуватися спеціальна процедура відповідно до ст. 87 Конституції України. Отже, питання про відповідальність усього складу Уряду (результатом розгляду якого може стати прийняття парламентом резолюції про недовіру йому, що має наслідком відставку Уряду) можуть ініціювати дві конституційні інституції – Президент України або не менш однієї третини (сто п'ятдесят) народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України (Nalyvaiko, & Marchenko, 2018).

Аналізовані норми мають й інше трактування: учені висловлюють думку, що для відставки Уряду використання Верховною Радою України повноваження, передбаченого п. 12 ч. 1 ст. 85 Основного Закону означає на практиці майже повне блокування дії ст. 87. За такого застосування цієї норми, на їх думку, положення ст. 87 втрачають сенс, оскільки тоді Верховна Рада України зможе легко обійти цю спеціально встановлену процедуру дострокового припинення повноважень Уряду за своєю ініціативою, передбаченою Конституцією, з метою забезпечення стабільності діяльності Уряду й уникнення штучних урядових криз (Yezerov, & Batah, 2016).

Наведене тлумачення цих норм Основного Закону видається не зовсім коректним. Адже в першому випадку (п. 12 ч. 1 ст. 85) йдеться про індивідуальну чи персональну відповідальність і відставку, у другому (ст. 87) – про колективну. Це означає, що їх необхідно розглядати окремо з урахуванням того, що в п. 12 ч. 1 ст. 85 Конституції, передбачено можливість відставки, точніше – самовідставки (індивідуальної), у системному зв'язку з ч. 2 ст. 115, коли Прем'єр-міністр, інші учасники складу Кабінету Міністрів України самостійно заявляють про свою відставку. Водночас ст. 87 детермінує вимушену

відставку (за ініціативою іншої сторони й рішенням компетентного органу), а ч. 2 ст. 115 детермінує самовідставку (за власною ініціативою й рішенням компетентного органу). Окрім цього (що важливо в аспекті відповідальності всіх учасників складу Уряду), п. 12 ч. 1 ст. 85 Основного Закону передбачає також і те, що до повноважень Верховної Ради України належить «звільнення зазначених осіб з посад». Тут, з нашого погляду, поняття «звільнення з посад» необхідно розглядати як у порядку відставки, так і в іншому порядку. Проте відкритим залишається питання, в якому саме порядку і з яких підстав здійснюється це звільнення (Клуменко, 2011).

Як бачимо, Конституція встановлює 2-х суб'єктів інституціональної конституційної відповідальності Кабінету Міністрів України, його складу й окремих учасників останнього – Президент і Верховна Рада України.

Висновки

Конституційно-правова відповідальність – це вид соціальної та юридичної відповідальності, який існує у сфері конституційно-правових відносин, передбачений нормами конституційного права та характеризується специфічним колом суб'єктів, механізмом реалізації, санкціями та полягає в примусовому перетерпіванні засобів впливу за протиправне діяння (ретроспективний аспект) й у відповідальному стані зобов'язаного суб'єкту (позитивний аспект), виступає найважливішою гарантією реалізації й захисту Конституції.

Дослідження юридичної відповідальності як складної системи дозволяє зробити висновок про те, що вона включає як самостійний елемент конституційно-правову відповідальність, яка відіграє подвійну роль у механізмі забезпечення норм права: по-перше, як основа формування відповідальності в інших галузях права і, по-друге, як негативні наслідки, які примусово застосовуються до порушників конституційних норм.

Процедура імпичменту, втілена в Основному Законі України, не завжди мала відповідну послідовність і форму. Шлях до її нормативного закріплення в Конституції був досить тривалим. Хоча цей інститут був створений і закріплений в Конституції України, він має певні недоліки, пов'язані з механізмом застосування процедури імпичменту.

Підсумовуючи питання інституціональної конституційної відповідальності Уряду, зазначимо, що чинна Конституція України внаслідок ефекту політичної єдності лише формально декларує таку його відповідальність перед Президентом і Верховною Радою України. Можемо хіба що зазначити певну латентну компетенцію передусім Президента України стосовно інституціональної конституційної відповідальності Уряду. Це зумовлює необхідність як наукового, так і

подальшого науково-прикладного розроблення гарантій інституціональної відповідальності Уряду в частині компетенції Верховної Ради та Президента України.

Різноманітні варіанти кризових ситуацій, які можуть траплятися в державно-правовій практиці (відсутність парламентської більшості, протистояння з представниками інших гілок влади), впливають на здійснення парламентом законодавчої функції. Тому пропонується визнати підставою конституційно-правової відповідальності Верховної Ради України невиконання її основної функції – законодавчої, та доповнити п. 8 ст. 106 Конституції України положенням, що повноваження Верховної Ради України припиняються за результатами всеукраїнського

референдуму, який ініціюється Президентом України або народом України у випадку неприйняття нею протягом 30 днів жодного закону.

Аналіз процедури висловлення недовіри дозволяє зробити висновок, що, чим сильнішою є влада Глави держави, тим складніше Парламенту відправити Уряд у відставку. В інших випадках процедура вираження недовіри Уряду ускладнюється тим, що питання про його відставку може бути поставлене лише за результатами розгляду інтерпеляції парламенту. Запровадження подібної процедури й у Конституції України сприятиме, на наш погляд, удосконаленню процедури вираження недовіри Кабінету Міністрів.

References

- [1] Batanova, N.M. (2019). Constitutional control and constitutional-legal responsibility: conceptual problems of correlation and interaction. *Rule of law*, 30, 147-155. doi: 10.33663/0869-2491-2019-30-147-155.
- [2] Batanova, N.M. (2020). Functions of constitutional and legal responsibility: problems of conceptualization. *Journal of the Kyiv University of Law*, 1, 100-104. doi: 10.36695/2219-5521.1.2020.18.
- [3] Batanova, N.M. (2023). Functions of constitutional and legal responsibility: methodological problems of research. *Legal state*, 31, 24-30. doi: 10.33663/0869-2491-2020-31-210-221
- [4] Batanova, N.M. (2023). Problems of constitutional and legal responsibility of the Verkhovna Rada of Ukraine in the context of foreign experience. *Constitutional state*, 34, 326-336. doi: 10.33663/1563-3349-2023-34-326-336.
- [5] Bobrovnyk, S. (2023). Trends in the development of modern legislation of Ukraine. *Almanac of law*, 14, 114-121. doi: 10.33663/2524-017X.
- [6] Bondarchuk, I. (2017). Peculiarities of constitutional and legal responsibility of public organizations and political parties in Ukraine. *Legal Ukraine*, 10, 28-33.
- [7] Hansetska, E.V. (2022). Peculiarities of the domestic model of the institution of impeachment of the head of state. *Actual problems of domestic jurisprudence*, 1, 42-45. doi: 10.32782/392240.
- [8] Kirmach, A. (2015). Disciplinary responsibility and official investigation of civil servants. *Legal scientific journal*, 6, 138-141.
- [9] Klymenko, O. (2011). To the problem of defining social necessity as a constitutional and legal category. *Law of Ukraine*, 8, 282-289.
- [10] Knysh, V.V. (2018). *Theoretical and legal study of the institute of constitutional and legal responsibility in Ukraine* (Doctoral dissertation, Ivano-Frankivsk, Ukraine).
- [11] Kofman, B., & Baimuratov, M. (2022). Constitutional and legal space of local self-government of Ukraine: parametric features and role in the formation of local democracy. *Scientific collection "InterConf"*, 128, 115-124. doi: 10.30525/978-9934-26-252-4-2.
- [12] Korchevna, L.O. (2014). Justice as a category of law. *Constitutional state*, 17, 5-9.
- [13] Kravchenko, V.V. (2016). Problems of forming capable territorial communities. *Ukraine in the modern world: challenges and opportunities: materials of the International scientific conference* (pp. 86-88). Kyiv: Akad. pratsi, sots. vidnosyn i turyzmu.
- [14] Kravtsova, Z. (2022). Certain aspects of the constitutional and legal responsibility of bodies and officials of state power in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 1(73), 57-63. doi: 10.24144/2307-3322.2022.73.10.
- [15] Nalyvaiko, L.R., & Marchenko, O.V. (2018). Conceptualization of the phenomenon of corruption: domestic and international experience. *Economic annals-XXI*, 172, 32-38.
- [16] Nalyvaiko, L.R., Bochkovyi, O.V., & Minakova, E.V. (2022). Problems of implementing the powers of local self-government bodies on issues related to internally displaced persons in conditions of decentralization of power (according to the results of a survey of pilot communities). *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 130-136. doi: 10.31733/2078-3566-2022-1-130-136.
- [17] Pashchenko, A.O. (2012). Factual and legal grounds of constitutional responsibility. *Law of Ukraine*, 5, 7-19.
- [18] Shliakhtun, P.P., Malkina, H.M., & Koliukh, V.V. (2022). The relationship between national and international law: general and special in constitutional definitions. State and law. *Legal and political sciences*, 91, 16-32. doi: 10.33663/1563-3349-2022-91-16.

- [19] Slobodianyuk, T.M. (2016). *Municipal and legal responsibility of local councils and village, settlement, city heads in Ukraine* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine).
- [20] Tkachenko, Yu.V. (2017). The role of constitutional principles in the process of formation of civil society in Ukraine. *Law forum*, 4, 268-272.
- [21] Vanchuk, I.D. (2018). Legal regulation of social relations through the prism of systems theory. *Actual problems of the theory of the state and law: collection of international science and practice conference* (pp. 113-115). Kyiv.
- [22] Yezerov, A. (2020). Unconstitutionality of the law as a basis for reviewing court decisions under exceptional circumstances in administrative proceedings. *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 3, 112-124. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/visnik_3_2020.pdf.
- [23] Yezerov, A., & Batan, Yu. (2016). Proper governance and provision of administrative services by local self-government bodies. *Legal Bulletin*, 2, 109-116.
- [24] Yezerov, A., & Pyroh, V. (2019). Practice of the Supreme Court in cases related to legal acts (decisions, actions and inaction) of the President of Ukraine. *Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 1, 19-30. doi: 10.30970/jcl.1.2019.2.
- [25] Zaichuk, O.V., & Onishchenko, N.M. (Eds.). (2020). *Theory of the state and law. Academic course*. Kyiv: Yurinkom Inter.

Список використаних джерел

- [1] Батанова Н. М. Конституційний контроль та конституційно-правова відповідальність: концептуальні проблеми співвідношення та взаємодії. *Правова держава*. 2019. № 30. С. 147–155. doi: 10.33663/0869-2491-2019-30-147-155.
- [2] Батанова Н. М. Функції Конституційно-правової відповідальності: проблеми концептуалізації. *Часопис Київського університету права*. 2020 № 1. С. 100–104. doi: 10.36695/2219-5521.1.2020.18.
- [3] Батанова Н. М. Функції конституційно-правової відповідальності: методологічні проблеми дослідження. *Правова держава*. 2020. № 31. С. 24–30. doi: 10.33663/0869-2491-2020-31-210-221.
- [4] Батанова Н. М. Проблеми конституційно-правової відповідальності Верховної Ради України в контексті зарубіжного досвіду. *Правова держава*. 2023. № 34. С. 326–336. doi: 10.33663/1563-3349-2023-34-326-336.
- [5] Бобровник С. Тенденції розвитку сучасного законодавства України. *Альманах права*. 2023. № 14. С. 114–121. doi: 10.33663/2524-017X.
- [6] Бондарчук І. Особливості конституційно-правової відповідальності громадських організацій та політичних партій в Україні. *Юридична Україна*. 2017. № 10. С. 28–33.
- [7] Гансецька Е. В. Особливості вітчизняної моделі інституту імпичменту глави держави. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 42–45. doi: 10.32782/392240.
- [8] Кірмач А. Дисциплінарна відповідальність та службове розслідування щодо державних службовців. *Юридичний науковий журнал*. 2015. № 6. С. 138–141.
- [9] Клименко О. До проблеми визначення суспільної необхідності як конституційно-правової категорії. *Право України*. 2011. № 8. С. 282–289.
- [10] Книш В. В. Теоретико-правове дослідження інституту конституційно-правової відповідальності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2018. 420 с.
- [11] Кофман Б., Баймуратов М. Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування України: параметральні ознаки та роль у становленні локальної демократії. *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. № 128. С. 115–124. doi: 10.30525/978-9934-26-252-4-2.
- [12] Корчевна Л. О. Справедливість як категорія права. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 5–9.
- [13] Кравченко В. В. Проблеми формування спроможних територіальних громад. *Україна в сучасному світі: виклики і можливості* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 13–14 квіт. 2016 р.). Київ : Акад. праці, соц. відносин і туризму, 2016. С. 86–88.
- [14] Кравцова З. Окремі аспекти конституційно-правової відповідальності органів і посадових осіб державної влади в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Т. 1. № 73. С. 57–63. (Серія «Право»). doi: 10.24144/2307-3322.2022.73.10.
- [15] Наливайко Л. Р., Марченко О. В. Концептуалізація феномену корупції: вітчизняний та міжнародний досвід. *Економічні аналізи-XXI*. 2018. № 172. С. 32–38.
- [16] Наливайко Л. Р., Бочковий О. В., Мінакова Є. В. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами в умовах децентралізації влади (за результатами опитування пілотних громад). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Т. 1. С. 130–136. doi: 10.31733/2078-3566-2022-1-130-136.
- [17] Пащенко А. О. Фактичні та юридичні підстави конституційної відповідальності. *Право України*. 2012. № 5. С. 7–19.

- [18] Шляхтун П. П., Малкіна Г. М., Колюх В. В. Співвідношення національного і міжнародного права: загальне і особливе в конституційних визначеннях. *Держава і право*. 2022. № 91. С. 16–32. (Серія «Юридичні і політичні науки»). doi: 10.33663/1563-3349-2022-91-16.
- [19] Слободяник Т. М. Муніципально-правова відповідальність місцевих рад та сільських, селищних, міських голів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2016. 262 с.
- [20] Ткаченко Ю. В. Роль конституційних принципів процесі формування громадянського суспільства в Україні. *Форум права*. 2017. № 4. С. 268–272.
- [21] Ваньчук І. Д. Правове регулювання суспільних відносин крізь призму теорії систем. *Актуальні проблеми теорії держави і права* : зб. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 берез. 2018 р.). Київ, 2018. С. 113–115.
- [22] Єзеров А. Неконституційність закону як підстава для перегляду судових рішень за виключними обставинами в адміністративному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2020. № 3. С. 112–124. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/visnik_3_2020.pdf.
- [23] Єзеров А., Батан Ю. Належне врядування і надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування. *Юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 109–116.
- [24] Єзеров А., Пирогов В. Практика Верховного Суду у справах щодо юридичних актів (рішень, дій та бездіяльності) Президента України. *Український часопис конституційного права*. 2019. № 1. С. 19–30. doi: 10.30970/jcl.1.2019.2.
- [25] Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 688 с.

Constitutional and Legal Responsibility of State Authorities in Ukraine

MALOZHON Olena

PhD in Historic, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional, International Law and Public Legal Disciplines of the Kyiv University of Intellectual ownership and rights of the National University "Odesa Law Academy"

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6052-1017>

Abstract. The institution of constitutional and legal responsibility is quite new in the system of national law. Scientific views on this type of legal responsibility differ from its complete denial to its identification with measures of political influence. It is also worth noting the fact that the problems of constitutional responsibility are quite often highlighted in the scientific literature, and the issues of responsibility in various spheres have been studied only fragmentarily. At the same time, the content of constitutional responsibility is understood in different ways. Firstly, as the responsibility of the state, state authorities and officials in the sphere of protection of the rights and interests of local self-government, and secondly, as the responsibility of the local self-government bodies themselves to the territorial community, the state, legal entities and individuals for the proper resolution of issues of local importance, implementation of the Constitution and laws of Ukraine. Constitutional-legal responsibility is a type of social and legal responsibility that exists in the field of constitutional-legal relations, is provided for by the norms of constitutional law, is characterized by a specific circle of subjects, a mechanism of implementation and sanctions, and consists in the forced suffering of means of influence for an illegal act (retrospective aspect) and in the responsible state of the obliged subject (positive aspect), acts as the most important guarantee of implementation and protection of the Constitution. The purpose of this study is to clarify the nature, essence, and specifics of constitutional and legal responsibility in Ukraine. When studying this issue, the legal nature of constitutional and legal responsibility was characterized; the signs and features of constitutional and legal responsibility are outlined; the concept and types of grounds of constitutional and legal responsibility are disclosed; domestic legislation on issues of constitutional and legal responsibility was analyzed; the types of constitutional and legal responsibility of the state authorities of Ukraine are determined. Therefore, the relevance of the study is determined, on the one hand, by the need to create a coherent theory of constitutional and legal responsibility as an independent type of legal responsibility, and on the other hand, by the need to improve the current legislation in the field of applying constitutional and legal sanctions to relevant subjects. That is why the study of theoretical and practical problems of constitutional and legal responsibility is an actual direction of development of modern constitutional and legal science.

Keywords: state; responsibility; state authorities; impeachment; constitutional law.

DOI: 10.33270/02242802.70
УДК 340.12

Пропаганда як форма впливу на розсуд суб'єктів правозастосування під час здійснення ними дискреційних повноважень

ВАНДЖУРАК Роман*

доктор філософії в галузі права, докторант Національної академії внутрішніх справ м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8474-2276>

Анотація. Дослідження присвячено пропаганді як формі впливу на розсуд суб'єктів правозастосування під час здійснення ними дискреційних повноважень. Завдяки вивченню різних джерел і реальних історичних фактів встановлено, що людство завжди шукало способи впливати на свідомість інших людей для реалізації певних завдань. Одним з таких методів було поширення в будь-який спосіб «потрібної» інформації задля формування в населення необхідних поглядів чи уявлень. Згодом цей метод назвали пропагандою. З появою медіа, передусім у мережі Інтернет, пропаганда стала зброєю для формування в суспільстві певних поглядів і переконань. Оскільки суб'єкти правозастосування є учасниками суспільних відносин, вони так само можуть бути об'єктом пропагандистської діяльності. У проведеному дослідженні вперше аргументовано вплив пропаганди на розсуд суб'єктів правозастосування під час здійснення ними дискреційних повноважень, на прикладі засвідчено, що такий вплив може мати негативні наслідки для правозахисної сфери загалом і конкретної справи зокрема. За допомогою методу порівняння наочно продемонстровано дію пропаганди в часі та просторі на прикладі реальних історичних фактів, на підставі методу дедуктивно-логічного аналізу сформовано висновок, що пропаганда може позначатися на внутрішньому переконанні суб'єктів правозастосування, а отже, й на їхньому розсуді під час здійснення ними дискреційних повноважень, тобто фактично на результаті розгляду справи. У цьому дослідженні вперше висловлено гіпотезу, що пропаганда не обов'язково має бути ворожою, а може бути задіяна й у вигляді внутрішніх маніпуляцій з масовою свідомістю громадян. Обґрунтовано, що порушені питання є актуальними й потребують подальших дискусій, а запропоновані способи нівелювання висловлених у дослідженні побоювань мають і неабияку практичну значущість.

Ключові слова: пропаганда; внутрішнє переконання; розсуд; суб'єкти прийняття процесуальних рішень; філософія права.

Історія статті:

Отримано: 31.07.2024
Переглянуто: 28.08.2024
Прийнято: 30.09.2024

Рекомендоване посилання:

Ванджурак Р. Пропаганда як форма впливу на розсуд суб'єктів правозастосування під час здійснення ними дискреційних повноважень. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 2 (28). С. 70–79. doi: 10.33270/02242802.70.

*Відповідальний автор

Вступ

Попри трагічні реалії сьогодення, нашій країні вкрай важливо не зійти з рейок євроінтеграційних процесів і продовжувати будувати європейську правову державну в парадигмі визнання та дії задекларованого в Конституції принципу верховенства права.

Усупереч твердженню Цицерона: «Коли гримить зброя, закони мовчать», – наше суспільство все-таки покладає надії на державні інституції, що призначені забезпечувати дотримання їхніх конституційних прав і свобод, сподіваючись, що їхні права навіть у цей час залишаться непорушними, а інтереси захищеними.

Утім сьогоднішні війни ведуть не лише на місці зіткнення військ, а й на інформаційному полі, де чи не найважливішу роль відіграє пропаганда, мета якої – не лише дезорієнтувати населення, а й негативно вплинути на роботу правозахисних інститутів держави, зокрема осіб, які на основі свого внутрішнього переконання уповноважені ухвалювати процесуальні рішення (упроваджувати право), тобто суб'єктів правозастосування¹.

Попри те, що пропаганда вже давно має негативну конотацію, а боротьба з нею триває на всіх рівнях, нині питання пропаганди постає надзвичайно гостро. Оскільки суб'єкти правозастосування є також учасниками суспільних відносин поруч з іншими громадянами, пропаганда може значно сильніше впливати на їхні дискреційні рішення та призвести до непоправних наслідків для функціонування в нашій державі принципу верховенства права.

Тому мета цієї статті – висвітлити поняття пропаганди в історичній ретроспективі й сучасному стані та з'ясувати можливість впливу пропаганди на розсуд суб'єктів правозастосування під час здійснення ними дискреційних повноважень.

Матеріали та методи

Окреслюючи межі дослідження та визначаючи обсяг напрацювань за темою, з одного боку, прослідковуємо широкий масив інформації з порушеної проблематики (здебільшого із соціологічної та політологічної позицій), натомість досліджень цього явища із філософсько-правового погляду обмаль, а публікацій про вплив пропаганди на розсуд суб'єктів правозастосування взагалі не виявлено.

¹ Оскільки коло осіб, наділених дискреційними повноваженнями, доволі широке й охоплено їх усіх у цьому дослідженні неможливо й навряд чи доцільно, суб'єктами прийняття процесуальних рішень (суб'єктами правозастосування) слід вважати посадових осіб з дискреційними повноваженнями в судових і правоохоронних органах України.

Водночас помилковим буде твердження, що пропаганда не була об'єктом зацікавлення філософів і предметом філософського дискурсу. Утім обмежитися напрацюваннями лише з ракурсу філософської методології неправильно, позаяк таке дослідження, з одного боку, буде неповним, а з іншого – дослідники-філософи не нехтували працями науковців-соціологів.

За допомогою методів аналізу, синтезу й узагальнення було опрацьовано низку історичних довідок, відомих історичних праць і сучасних досліджень іноземних та українських авторів, на основі чого встановлено, що за допомогою пропаганди люди завжди прагнули впливати на свідомість інших з метою досягнення певних завдань.

Оскільки фарватером цього дослідження є спроба довести, що за допомогою пропаганди можна впливати й на внутрішнє переконання суб'єктів правозастосування під час здійснення ними дискреційних повноважень, будемо звертатися до історичних довідок і поняттєвого апарату пропаганди за необхідності. Попри це, основну увагу в дослідженні зосереджено на висвітленні поняття пропаганди в історичній ретроспективі, позаяк для кращого усвідомлення певного об'єкта дослідження необхідно проілюструвати його генезу в контексті конкретного історичного періоду чи особи (політика, ученого).

Зіставляючи сьогодення з фактами минулого, за допомогою методу порівняння було здійснено спробу наочно продемонструвати дію пропаганди в різні часи й віднайти їхні спільні риси, а за допомогою методів аналізу й синтезу сформовано висновок, що пропаганда є дієвим інструментом впливу на масову свідомість упродовж тривалого часу (хоча способи її дії постійно удосконалюють, ідея залишається та сама).

Для обґрунтування результатів і формулювання висновків проведеного дослідження було використано методи дедуктивно-логічного аналізу, за допомогою яких вдалося встановити, що пропаганда здатна впливати на внутрішнє переконання суб'єктів правозастосування, а отже, і на їхні дискреційні рішення, тобто результат розгляду справи.

Огляд літератури

Досліджуючи будь-який предмет чи явище наукового зацікавлення, вочевидь, дослідник має передусім опрацювати наявні з цієї проблематики напрацювання, серед яких завжди є найвагоміші. Керуючись такою логікою, слід виокремити працю американського соціолога та політолога Г. Лассвела «Теорія політичної пропаганди» (Lasswell, 1927), у якій автор уперше запропонував декілька теорій пропаганди, що здатні аналізувати мас-медіа та їх вплив на суспільство, назвавши пропаганду «управлінням

колективними установками», а також видання Е. Бернейса «Пропаганда» (Berneis, 2022), у якій автор без жодного сумніву заявив, що «пропаганда пронизує все наше життя та змінює нашу картину світу».

Крім цього, В. Бідл виокремив чотири правила пропаганди: не дискутувати, а впливати на емоції; формувати чіткий розподіл на «ми» і «вони»; працювати з групами й індивідами й максимально приховувати пропагандиста (Palley, 2004); Г. Лебон зауважив, що суспільство, яке зазнає маніпулятивного впливу, перестає мислити раціонально, тож швидше повірить у брехню, аніж у правду (Lebon, 2020); З. Земан розглядає три види пропаганди: білу, сіру та чорну (Zeman, 1964). Також не можна оминати увагою напрацювання за темою таких сучасних зарубіжних учених, як Ж. Елльюль (1973), Ж. Бодріяр (2004), С. Охс (2020), М. Ганич (2023), Г. Смекаль (2023), Я. Бенак (2023), Е. Менсах (2023), Я. Лю (2023), дослідження яких мають вагомий вплив для вивчення пропаганди.

Активною в цьому напрямі є діяльність старшого віцепрезидента Центру аналізу європейської політики СЕРА¹ Е. Лукаса та британського журналіста й письменника українського походження П. Померанцева (2016).

Серед українських дослідників пропаганди передусім слід зауважити про праці Г. Почепцова (2022) з вивчення масової свідомості, які зводяться до того, що масова свідомість не спроможна відрізнити реальне від вигаданого. Пропаганда як об'єкт наукового пізнання цікавила Д. Павлова (2015), О. Зозулю (2019), О. Радутного (2020), О. Юркову (2021), Л. Смолю (2021), Н. Васильєву (2022), Г. Лавриненко (2022), М. Примуша (2022), С. Прокопенко (2022), М. Остапенко (2023), Л. Тютюнник (2023), Н. Анікіну (2024) та ін.

З огляду на сферу взаємодії та обсяг пропагандистських можливостей, перелік учених можна б було продовжувати й далі, але в контексті цього дослідження обмежимося тільки зазначеними науковцями, не стверджуючи, що лише вони зробили вагомий внесок у дослідження пропаганди.

Результати й обговорення

Протягом життя людина шукає відповіді на актуальні для неї запитання, зрідка замислюючись, чи не придумав хтось цю відповідь задовго до того, як сформувався запитання, і чи власне

це питання не сформульовано так, щоб відповідь на нього була саме такою.

На думку австро-американського «піонера» в галузі зв'язків з громадськістю та пропаганди Е. Бернейса (2022), «нами керують, нашу свідомість програмують, наші смаки нав'язують, наші ідеї нам пропонують – і все це роблять переважно люди, про яких ми ніколи й не чули».

Таку позицію можна поділяти або ні, але визнаний спеціаліст у галузі зв'язків з громадськістю стверджував, «що загальна грамотність надана людині не її розумом, а формується на основі набору штампів, змащених фарбою з рекламних слоганів, газет, опублікованих наукових фактів та історичних відомостей» (Berneis, 2022).

Нині складно усвідомити, що пересічна людина висловлює власні переконання щодо певних процесів (Pavlov, 2015), передусім політичних, позаяк, імовірно, її думки компоновані тими, кому ця людина довіряє, хто для неї є авторитетом (Tutiunnyk, 2023).

Ще виразніше це прослідковується, коли йдеться про масову свідомість, оскільки, на думку Е. Бернейса, у мільйонів людей однаковий набір штампів, і якщо на ці мільйони впливати одним і тим самим стимулом, відгук вийде теж однаковим (Berneis, 2022).

Але якщо формуванням чи зміною громадської думки колись опікувався вождь племені, правитель чи релігійний лідер, що самостійно визначав або змінював перехід історії (Liu, 2023), то нині його нащадкам, які посідають уже певне становище та мають владу, задля схвалення своїх дій необхідно заручитися підтримкою громадськості, і для цього потрібен певний інструмент (Hanuch, Smekal, & Benák, 2023).

Одним із таких інструментів впливу на масову свідомість уже протягом століть є пропаганда.

І. Поняття пропаганди: від минулого до сьогодення

Пропаганда є доволі складним явищем, оскільки постійно змінюється й доповнюється новими способами впливу. Більшість дослідників вважають цілком слушним словникове визначення пропаганди як виду соціальної діяльності, функцією якої є поширення інформації (переконань, знань, ідей, цінностей) з метою формування в людей певних емоційних станів, поглядів, уявлень, задля впливу на їхні свідомість і поведінку (Troian, 2024).

Пропаганда насамперед вражає людину через емоції, такі як страх, надія, гнів, розчарування, співчуття тощо, оскільки мозок кожної людини налаштований сприймати забарвлену емоціями інформацію значно гостріше, ніж сухі факти (Korb, 2015). Мозок людини фізіологічно спроектований так, що працює в постійному режимі енергозбереження (Swaab, 2017), тож

¹ Центр аналізу європейської політики СЕРА. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/17669/2016-10-20-rekomendatsii-z-protidii-propagandi-taktichni-strategichni-dovgostrokovyi-tsentri-analizu-evropeiskoi-politiki-sera/>.

неохоче береться за перевірку будь-якої інформації, передусім тієї, яка, на перший погляд, видається очевидною чи зрозумілою.

«Полею бою» пропаганди є всі сфери людської життєдіяльності, де людина може отримати бодай якусь інформацію (фільм, художня книжка, плакат чи рекламна брошура) (Anikina, 2024). Пропагандистські слогани можуть міститися навіть на предметах щоденного вжитку чи засобах індивідуального захисту (з особистих спостережень автора).

Пропаганда з однаковим успіхом може як поставити під сумнів легітимність опонента та його поглядів, так і виправдати будь-які дії лобійованої особи. Тому не дивно, що пропагандистські методи часто застосовують перед виборами, зокрема ті кандидати, які мають власні медіа.

Основна відмінність між пропагандистською інформацією та реальними фактами полягає в тому, що перша завжди має якусь конкретну мету. Індикатором правдивості інформації може бути запропонована американським політологом Г. Лассвелом модель виявлення пропаганди у вигляді запитань: «хто говорить?»; «що говорить?»; «кому говорить?»; «з яким наміром?»; «у якій ситуації?»; «застосовуючи яку стратегію?» та «з яким ефектом?» (Makukh-Fedorkova, 2016).

Попри те, що притаманні пропаганді ознаки ми знаходимо впродовж усього розвитку людства (навіть у Зведенні законів Хаммурапі), термін «пропаганда» виник лише 1622 року у Ватикані, де для активної протидії реформації Папа Римський Григорій XV створив конгрегацію поширення віри, яка мала скорочену назву «Пропаганда», основною метою її було поширення католицької віри серед іновірців (Anikina, 2024).

Утім ще задовго до цього Макіавеллі у праці «Державець», яка вийшла друком 1532 року, вказував, що сила часто спирається на громадську думку, натомість громадська думка залежить від пропаганди, завдяки якій можна здаватися добродішнішим, ніж суперник (Machiavelli, 2019).

У цьому контексті часто згадують Наполеона, який активно пропагував власний імідж, часто перебільшуючи свої здобутки й нівелиючи невдачі. Для цього французький імператор використовував усі доступні на той час засоби, такі як живопис, скульптуру, театр тощо. Було заборонено навіть ставити вистави, що містили антинаполеонівський зміст, і заохочували спектаклі, що містили сцени возвеличення Бонапарта (Tiutiunnyk, 2023).

Пропаганда у своєму споконвічному значенні була цілком легітимним видом діяльності, якщо зауважити, що будь-яка спільнота повинна мати певні переконання та письмово або усно ознайомлювати з ними оточення, тобто займатися саме пропагандою. Пропаганда може рекламувати здоровий спосіб життя, науку, спорт, культуру (Troian, 2024). Вона стає злом і заслугове осуду лише тоді, коли її автори умисно

й свідомо поширюють брехню задля певного блага, тобто, влучно зауважив В. Войтенко, «пропаганда – це сокира, якою можна і витесати хрест і зарубати матір» (Semenii, 2022).

Та, на жаль, людство більше тяжіє до застосування пропаганди в негативному її вияві. Одним з яскравих прикладів цього є діяльність фашистської Німеччини, де рейхміністр народної освіти та пропаганди, ідеолог фашизму Й. Геббельс стверджував, що пропаганда – це не мета, а засіб досягнення політичної мети й один з його постулатів твердив, що «брехня, яку повторили тисячу разів, стає правдою» (Prokopenko, 2022), водночас А. Гітлер у своїй книжці «Майн Кампф» стверджував, що «чим жадливіша брехня, тим охочіше в неї вірять» (Prokopenko, 2022).

Не дарма Л. Фрезер зазначав, що пропаганда – це мистецтво змусити людей вчиняти те, чого вони ніколи не вчинили б, якби знали повну інформацію щодо певного факту (Tiutiunnyk, 2023). Політолог пов'язував пропаганду із застосуванням навіювання та переконування, що її (пропаганди) щупальця здатні проникати в найглибші комірки людської свідомості та змінювали траєкторію розвитку країн, лобіюючи політичні й економічні інтереси, зумовлюючи державні перевороти, перерозподіл світу (Zozulia, 2019).

Важливе значення пропаганда має в часи війни, оскільки є потужною зброєю з впливом на інформаційно-психологічний стан ворога й підняття духу своїх військових і цивільного населення (Kuzmuk, & Liubchuk, 2022).

Ще в VI–V ст. до н.е. в праці «Мистецтво війни» китайський мислитель Сунь-Цзи стверджував про необхідність у застосуванні психологічної війни, зокрема радив не руйнувати, а захоплювати серця та помисли людей, нищити все хороше, що є в країні супротивника, знецінювати всі традиції ворога тощо (Sun Tzu, 2014).

У давніх Єгипті, Греції та Римі тогочасні політичні діячі й воєначальники знали, що ослабити моральний дух і бойовий потенціал ворога можна було, застосовуючи маніпулятивні засоби, що впливають на свідомість, думку суспільства й поведінку цивільного населення та військових (Kurban, 2016), одночасно такими самим методами возвеличувати могутність своєї армії чи окремих персон.

Проте інформаційна війна давно вийшла за межі воєнних конфліктів, її ведуть як у воєнний, так і в мирний час з враженням всіх верств населення, передусім у наш час, коли основна зброя пропаганди – інформація, як ніколи раніше, перебуває в zenіті своєї слави, позаяк ще століття тому, щоб її донести до пересічного громадянина, потрібний був доволі тривалий час, то наразі інформація за лічені секунди потрапляє в будь-яку частину країни й навіть світу (Vandzhurak, 2023).

Пропаганда є доволі розмитим поняттям, від чого є ще підступнішою та небезпечнішою, позаяк нею може бути вражений практично кожен, навіть не усвідомлюючи цього, чи ще гірше – стати провідником такої інформації, навіть не замислюючись, що ця інформація є брехнею або ж навмисно скомпонованою кимось «правдою». Отже, треба визнати, що всюди, де є будь-яке джерело інформації, кожна людина як споживач цієї інформації ризикує бути жертвою пропаганди, натомість суспільство, попри відкрите оголошення війни пропаганді, не здатне цілком убезпечитися від її (пропаганди) дій. Щоправда, щороку про її згубний вплив дедалі частіше говорять відверто.

Ще в листопаді 2016 року Європейський парламент прийняв Резолюцію «Стратегічні комунікації Європейського Союзу як протидія пропаганді третіх сторін»¹, згадуваний вище Центр аналізу європейської політики (CEPA) розробив Рекомендації з протидії пропаганді, Рада національної безпеки і оборони України ухвалила рішення від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»², Президент України своїм Указом від 28 грудня 2021 року № 685/2021 затвердив рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»³, Міністр закордонних справ України Д. Кулеба написав книжку «Війна за реальність: як перемагати у світі фейків, правд і спільнот» (Kuleba, 2022), а перший заступник Голови Держкомтелерадіо Б. Червак 29 листопада 2023 року на міжвідомчому круглому столі «Поширення дезінформації як загроза національній безпеці: пошук ефективних засобів протидії» зазначив, що питання протидії ворожій пропаганді є питанням виживання нашої держави (Chervak, 2023).

II. Пропаганда й розсуд суб'єктів правозастосування

Суб'єкти правозастосування, які уповноважені на основі свого внутрішнього переконання застосувати право, є громадянами й учасниками тих самих суспільних процесів, а на переконання А. Барака, інтегрованість суб'єкта правозастосування в суспільні процеси знаходить своє вираження в його рішеннях (Barak, 2022). Тож очевидно, що суб'єкти правозастосування, а отже,

і їхні рішення є об'єктами пропагандистських завдань, позаяк завжди є ймовірність, що цей суб'єкт, «інфікований» пропагандистським «вірусом», довіряючи правдивості розповсюдженої пропагандою інформації та сформувавши на її основі певне внутрішнє переконання (Vandzhurak, 2023), вирішить справу з потрібним пропагандисту результатом.

Такі твердження є спроможними ще й тому, що процесуальне право сучасних країн припускає практично необмежений діапазон суб'єктивної свободи під час прийняття процесуальних рішень (передусім суд), тобто наділені повноваженнями оцінювати на підставі свого внутрішнього переконання документи, речі, показання свідків з погляду їх допустимості, достовірності й достатності, надаючи їм статус доказів, після чого на підставі тих самих доказів ухвалювати остаточне рішення в справі, керуючись знову ж таки внутрішнім переконанням, одночасно кваліфікуючи ці докази як достатні чи недостатні на власний розсуд (Vandzhurak, 2023).

Розвиток інформаційного суспільства мало не щодня демонструє неабиякий креатив (Kushakova-Kostytska, 2019) задля впливу на масову свідомість, і таких методів пропаганди є безліч (Troian, 2024), переважна більшість яких доволі сильно завуальована, натомість внутрішнє переконання суб'єктів правозастосування формується, крім аналізу доказів, матеріалів справи, норм права, релевантної практики, також і життєвим досвідом, особистими рисами та психологічними особливостями суб'єкта правозастосування і низкою зовнішніх факторів (Vandzhurak, 2023), таких як ситуація в країні та світі, настрої (громадську думку), що панують у суспільстві, тощо.

Звісно, правозастосовні інституції влади не визнають будь-який вплив на їх незалежність і, вочевидь, заперечать навіть натяк на можливість пропаганди впливати на їх рішення. Суб'єкти правозастосування не відокремлені від суспільства, добираючи одяг, теж наслідують тенденції моди, що своєю чергою, на думку Е. Бернейса, є також певною пропагандою (Berneis, 2022). На переконання останнього, купуючи костюм, чоловік вважає, що зробив вибір самостійно, керуючись власним смаком, особистими вподобаннями, що він обрав саме той одяг, який він вважає кращим, але насправді він, імовірно, підкоряється кравцю з Лондона, що пропонує британській знаті блакитну тканину замість сірої, два ґудзики замість трьох, рукава на чверть дюйма вужчі, ніж у минулому сезоні, і якщо ця знать схвалить таку ідею, такий костюм одягнуть знаменитості, а згодом й усі інші громадяни, які наслідують приклад знаменитостей, не бажаючи відставати від тенденцій моди.

Цей приклад наведено для того, щоб наочно продемонструвати, як може діяти пропаганда на людину, яка, і гадки не маючи, робить певний

¹ Resolution on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties (2016/2030(INI)).

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25 лют. 2017 р. № 47/2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>.

³ Стратегія інформаційної безпеки: Указ Президента України від 28 груд. 2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7>.

вибір за одягом, вважаючи його особистим рішенням, а насправді до такого рішення його підштовхнула невидима рука кравця з Лондона.

Правозастосовна сфера щодня прагне відновити (примножити) довіру з боку суспільства до їх діяльності, а це є свідченням того, що в суспільстві побутує громадська думка, яка мусить мати вплив на ухвалення цими інституціями своїх рішень. Водночас мало хто заперечує, що громадська думка не завжди є реальним ретранслятором суспільних настроїв і вона може бути «корегована» (Vandzhurak, 2024).

Слід також зазначити, що пропаганда не обов'язково має бути з боку ворожої країни, а й цілком внутрішнього походження. Щоб ці твердження не мали ознак теоретично-апріорного характеру, можна розглянути деякі історичні факти й провести паралелі сьогодення.

Зокрема, 1 грудня 1934 року за ініціативою Й. Сталіна Центральний виконавчий комітет і Рада народних комісарів СРСР прийняли постанову, де вперше для слідчих органів встановлювали порядок пришвидшеного розгляду кримінальних справ, а судові органи застерігали від зволікання з виконанням вироків, натомість другу називали «Про внесення змін у чинні кримінальні-процесуальні кодекси союзних республік», у якій серед іншого запроваджено: завершувати слідство протягом десяти днів; вручати обвинувальні висновки за добу до розгляду справи в суді; слухати справи без участі сторін тощо. Такий елемент правового нігілізму обґрунтовували необхідністю боротьби з «ворогами» на засадах «заялювання як могутнього засобу політики» за принципами політичної доцільності й правосвідомості комуністів (Misinkevych, 2011).

З того часу минуло майже 90 років, але «в серпні 2022 року солдат у декільком його побратимам однієї з військових частин повідомлено про підозру в непокорі й обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою з визначенням застави в розмірі 200 прожиткових мінімумів (згодом апеляційний суд зменшив до 50). Через лічені дні після вручення підозри прокурор затвердив обвинувальний акт і направив його до суду. Буквально через пару днів суд призначив підготовче засідання у справі в режимі відеоконференції, тобто без особистої участі обвинуваченого та його захисника. Попри категоричне заперечення захисту брати участь у розгляді тяжкого злочину в такому форматі, суд повторно обрав солдат у аналогічний запобіжний захід з визначенням застави в розмірі 200 прожиткових мінімумів (попри наявне рішення апеляції), а захиснику повідомив письмово, що буде порушувати питання про його дисциплінарну відповідальність. Невідомо, чим закінчився б розгляд справи в тому суді, але Верховний Суд задовольнив клопотання захисту й передав справу до іншого суду, де з першого засідання

солдату зменшено розмір застави з 200 до 20 прожиткових мінімумів, а згодом щодо нього закрито провадження у справі» (з особистого адвокатського досвіду автора).

З того часу й донині ця суддя не ухвалила жодного виправдувального вироку в схожих справах щодо військових. Це видається певним феноменом, адже якщо радянська пропаганда у вигляді «політичної доцільності» та «правосвідомості комуністів» все-таки була підкріплена страхом карального апарату СРСР і тодішні судді, можливо, навіть не погоджувались з «політикою партії», навряд чи могли йти всупереч системі, то в умовах сьогодення не йдеться про те, що суддів змушують свідомо порушувати Конституцію. На наше переконання, це можливо в разі особистого переконання в доцільності саме такої поведінки в конкретній ситуації, яке не виключно, що сформоване за допомогою пропаганди й не обов'язково ворожої, позаяк бажання використовувати свої владні повноваження для реалізації особистих світоглядних переконань може бути виплекано й національними нарративами на кшталт «суспільство чекає на реальні вироки» (Labiak, 2023) тощо.

Однак не слід зупинятися лише на об'єктивних факторах впливу на розсуд суб'єктів правозастосування, слід згадати про суб'єктивну складову пропаганди, прямі методи, передусім коли йдеться про резонансні справи, де інформаційне тло активно формується і суб'єкт правозастосування може зазнати медійного тиску, тиску громадськості, особистого цькування тощо.

Попри постійні новації з боку держави, спрямовані, зокрема, і на боротьбу з пропагандою в правозастосовній сфері (йдеться в першому блоці), видається очевидним, що боротьба з пропагандою – особиста справа кожного суб'єкта правозастосування, позаяк позитивний результат можливий лише виключно в тому випадку, коли цей суб'єкт, приймаючи певне рішення, керуватиметься з фактичних обставин справи й закону, не вдаючись до думки громадськості, суспільного інтересу чи інших зовнішніх факторів.

Висновки

Здійснений аналіз поняття пропаганди, наукових досліджень за темою та ретроспективний аналіз становлення й еволюції цього явища дає підстави для висновку, що феномен пропаганди та її способи впливу на свідомість людини відомі здавна, а в епоху інформаційного суспільства та воєнний час вони ще дієвіші.

На підставі розглянутих історичних прикладів і теперішніх реалій видається беззаперечним, що пропаганда здатна різними способами впливати на свідомість людини, змінюючи її світогляд та переконання, задля досягнення певної мети. Не

є винятком і суб'єкти правозастосування, оскільки вони є такими самими учасниками суспільних відносин і можуть бути об'єктом дії пропаганди, передусім коли йдеться про реалізацію ними дискреційних повноважень на основі внутрішнього переконання.

Водночас питання впливу пропаганди на внутрішнє переконання суб'єктів правозастосування під час здійснення ними дискреційних повноважень взагалі не досліджували в досяжному науковому просторі, навіть нині, коли пропаганда має ще істотніші важелі впливу на

суб'єктів правозастосування, що може бути загрозою функціонування в державі принципу верховенства права.

Наразі це питання потребує детальнішого вивчення, але вже очевидно, що проблема пропаганди в контексті її впливу на суб'єктів правозастосування під час здійснення ними дискреційних повноважень наявна й у випадку бездіяльності та може мати незворотні наслідки для існування інституту правозастосування і навіть державності, яка не може функціонувати без нього.

References

- [1] Anikina, N.B. (2024). Problem field of propaganda in modern socio-political discourse: perspectives of study under new conditions of social development. *Modern society: political sciences, sociological sciences, cultural sciences*, 1(26), 4-14. doi: <https://doi.org/10.34142/24130060.2023.26.1.01>.
- [2] Barak, A. (2022). *Judicial discretion*. Kyiv: Tsentri uchb. lit.
- [3] Berneis, E. (2022). *Propaganda*. Kyiv: Svaroh.
- [4] Bodriiar, Zh. (2004). *Simulacra and simulation*. (V. Khovkhun, Trans). Kyiv: Osnovy.
- [5] Chervak, B. *The question of countering enemy propaganda is a question of the survival of our state*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/pytannia-protydii-vorozhoi-propahandy-ie-pytanniam-vyzhyvannia-nashoi-derzhavy-bohdan-chervak>.
- [6] Edward, L., & Pomeranzev, P. (2016). Winning the information war: techniques and counter-strategies to Russian propaganda in Central and Eastern Europe. *Center for European Policy Analysis*, 5.
- [7] Ellul, J. (1973). *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. (K. Kellen, Trans). New York: Vintage.
- [8] Hanych, M., Smekal, H., & Benák, J. (2023). The Influence of Public Opinion and Media on Judicial Decision-Making: Elite Judges' Perceptions and Strategies. *IJCA*, doi: 10.36745/ijca.528.
- [9] Korb, A. (2015). *The Upward Spiral: Using Neuroscience to Reverse the Course of Depression, One Small Change at a Time*. New Harbinger Publications.
- [10] Kuleba, D. (2022). *Viina za realnist Yak peremahaty u sviti feikiv, pravd i spilnot* (3rd, ed.). Kyiv: Knyholav.
- [11] Kurban, O.V. (2016). History of formation and development of information warfare technologies. *Bulletin of the Book Chamber*, 4, 50-52. Retrieved from <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/17002>.
- [12] Kushakova-Kostytska, N.V. (2019). *Philosophical and legal foundations of the development of the information society in Ukraine*. In M.V. Kostytskyi (Ed.). Kyiv: Logos. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17589>.
- [13] Kuzmuk, O.M., & Liubchuk, V.V. (2022). Propaganda as a weapon: social discourse. Baltija Publishing. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-121>.
- [14] Labiak, I. (2023). *Ukrainians expressed their opinions on how corrupt people should be punished: survey results*. Retrieved from <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayinci-vislovlis-yak-treba-karati-korupcioneriv-rezultati-opituvannya-2475688.html>.
- [15] Lasswell, H.D. (1927). The theory of political propaganda. *American Political Science Review*, 21, 627-631.
- [16] Lavrynenko, H.A., & Prymush, M.V. (2022). The role of propaganda in the conditions of hybrid warfare. In *Applied Aspects of Modern Interdisciplinary Research: International scientific and practical conference* (pp. 327-330). Vinnytsia: Don. nats. un-t im. V. Stusa.
- [17] Lebon, H. (2020). *Psykhologia mas*. Kyiv: Multymed. vyd-vo Strelbytskoho.
- [18] Liu, Ya. (2023). A Study on the Relationship between Media Supervision and Judicial Adjudication in the New Media Era. *SHS Web of Conferences*, 159. doi: 10.1051/shsconf/202315902021.
- [19] Machiavelli, N. (2019). *The ruler*. (E. Tarnavskyi, Trans). Kyiv: Folio.
- [20] Makukh-Fedorkova, I.I. (2016). Scientific study of the influence of mass media in the studies of the American political scientist Harold Lasswell. *Media forum: analytics, forecasts, information management*, 3-4, 135-146. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/mfapim_2016_3-4_14.
- [21] Mensah, Ebenezer Kojo Gyesi. (2024). *Assessing the Role of Media Influence and Public Perception in Legal Decision-Making* (April 29). doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4811277>.
- [22] Misinkevych, L.L. (2011). The policy of state terror in Ukraine as a method of preserving power. *University Scientific Notes*, 1, 452-462.
- [23] Ochs, S.L. (2020). *Propaganda Warfare on the International Criminal Court*. Retrieved from <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/mjil42&div=22&id=&page=>.

- [24] Ostapenko, M. (2023). Consciential warfare as an element of hybrid warfare. *Scientific journal of Mykhailo Drahomanov State University*, 22(32), 5-12. doi: 10.31392/NPU-nc.series22.2022.32.01.
- [25] Palley, C. (2004). *Beadle, Sir (Thomas) Hugh William (1905-1980), judge in Southern Rhodesia*. Oxford Dictionary of National Biography. doi: 10.1093/ref:odnb/30799.
- [26] Pavlov, D.M. (2015). H. Lasswell's Theory of Political Propaganda. *Panorama of Political Studies*, 2015, 13, 40-46.
- [27] Pocheptsov, H.H. (2022). *Toxic infospace. How to preserve clarity of thinking and freedom of action*. Kharkiv: Vivat.
- [28] Prokopenko, S. (2022). *Goebbels is an evil genius of propaganda*. Retrieved from <https://was.media/2022-06-21-gebbels-zlij-genij-propagandi>.
- [29] Radutnyi, O. (2020). The illusion and reality of information sovereignty. *Information and law*, 4(35), 22-38. doi: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4\(35\).221215](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4(35).221215).
- [30] Resolution on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties (2016/2030(INI)). (n.d.). www.europarl.europa.eu. Retrieved from http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2016-0290_EN.html.
- [31] Russell, B. (2023). *History of Western Philosophy*. (Yu. Lisniak, P. Taraschuk, Trans). Kharkiv: Folio.
- [32] Semenii, A.O. (2022). Anti-Ukrainian propaganda in modern Russian historical cinema. *Bulletin of the student scientific society of Donetsk National University named after Vasyl Stus*, 1(14), 83-87.
- [33] Sun Tzu. (2014). *The art of war*. (H. Latnyk, Trans). Kyiv: Arii.
- [34] Swaab, D. (2017). *We are our brain*. (O. Kotsiuba, Trans). Kharkiv: Family Leisure Club.
- [35] Tiutiunnyk, L. (2023). Propaganda as a means of manipulation in conditions of war. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 76(6), 184-192. doi: 10.33099/2617-6858-23-76-6-184-192.
- [36] Troian, S.S. (2024). Propaganda. *Great Ukrainian Encyclopedia*. Retrieved from <https://vue.gov.ua/Propaganda>.
- [37] Vandzhurak, R. (2023). Internal conviction of law enforcement subjects: a philosophical and legal analysis of the problem and the ancient Greek way of solving it. *Philosophical and methodological problems of law*, 2(26), 110-118. doi: 10.33270/02232602.110.
- [38] Vandzhurak, R. (2023). The influence of post-truth on judicial discretion: past, present, future. *Philosophical and methodological problems of law*, 1(25), 102-109. doi: 10.33270/01232502.102.
- [39] Vandzhurak, R. (2024). The influence of public opinion on the internal conviction of law enforcement subjects in the process of exercising discretionary powers. *Philosophical and methodological problems of law*, 1(27), 82-91. doi: 10.33270/01242702.82.
- [40] Vasylieva, N.V. (2022). Propaganda as a component of information and communication policy and a threat to national security. *Taurian Scientific Herald*, 2, 34-41. doi: 10.32851/tnv-pub.2022.2.5.
- [41] Yurkova, O., & Smola, L. (2021). Analysis of informal communications in conditions of hybrid war. *Obraz*, 2(36), 72-80. doi: 10.21272/Obraz.2021.2(36)-72-80.
- [42] Zeman, Z. (1964) *Nazi Propaganda*. London: Oxford University Press.
- [43] Zozulia, O. (2019). Fake as a tool of information warfare. *Legal newspaper*, 19(673). Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/feyk-yak-instrument-informaciyoi-viyini.html>.

Список використаних джерел

- [1] Анікіна Н. Б. Проблемне поле пропаганди у сучасному соціально-політичному дискурсі: перспективи вивчення за нових умов розвитку суспільства. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2024. № 1 (26). С. 4–14. doi: 10.34142/24130060.2023.26.1.01.
- [2] Барак А. Суддівський розсуд. Київ : Центр учб. літ., 2022. 320 с.
- [3] Бернейс Е. Пропаганда. Київ : Сварог, 2022. 128 с.
- [4] Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховхун. Київ : Основи, 2004. 230 с.
- [5] Червак Б. Питання протидії ворожій пропаганди є питанням виживання нашої держави. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/pytannia-protydii-vorozhoi-propahandy-ie-pytanniam-vyzhyvannia-nashoi-derzhavy-bohdan-chervak>.
- [6] Edward L., Pomeranzev P. Winning the information war: techniques and counter-strategies to Russian propaganda in Central and Eastern Europe. *Center for European Policy Analysis*. 2016. No. 5.
- [7] Ellul J. Propaganda: The Formation of Men's Attitudes / Trans. K. Kellen. New York : Vintage, 1973. 320 p.
- [8] Hanych M., Smekal H., Benák J. The Influence of Public Opinion and Media on Judicial Decision-Making: Elite Judges' Perceptions and Strategies. *IJCA*. 2023. Vol. 14. doi: 10.36745/ijca.528.
- [9] Korb A. The Upward Spiral: Using Neuroscience to Reverse the Course of Depression, One Small Change at a Time. New Harbinger Publications, 2015. 225 p.

- [10] Кулеба Д. Війна за реальність Як перемагати у світі фейків, правд і спільнот. Вид. 3-тє, оновл. Київ : Книголав, 2022. 384 с.
- [11] Курбан О. В. Історія становлення та розвитку технологій інформаційних війн. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 4. С. 50–52. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/17002>.
- [12] Кушакова-Костицька Н. В. Філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні : монографія / наук. ред. М. В. Костицький. Київ : Логос, 2019. 346 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17589>.
- [13] Kuzmuk O. M., Liubchuk V. V. Propaganda as a weapon: social discourse. *Baltija Publishing*. 2022. doi: 10.30525/978-9934-26-223-4-121.
- [14] Лаб'як І. Українці висловились, як треба карати корупціонерів: результати опитування. 2023. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayinci-vislovilis-yak-treba-karati-korupcioneriv-rezultati-opituvannya-2475688.html>.
- [15] Lasswell H. D. The theory of political propaganda. *American Political Science Review*. 1927. Vol. 21. P. 627–631.
- [16] Лавриненко Г. А., Примуш М. В. Роль пропаганди в умовах гібридної війни. *Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень* : Міжнародна науково-практична конференція (Вінниця, 18 листоп. 2022 р.) . Вінниця : Дон. нац. ун-т ім. В. Стуса, 2022. С. 327–330.
- [17] Лебон Г. Психологія мас. Київ : Мультимед. вид-во Стрельбицького, 2020. 87 с.
- [18] Liu Y. A Study on the Relationship between Media Supervision and Judicial Adjudication in the New Media Era. *SHS Web of Conferences*. 2023. Vol. 159. doi: 10.1051/shsconf/202315902021.
- [19] Мак'явеллі Н. Державець / пер. з італ. Є. Тарнавський. Київ : Фоліо, 2019. 128 с.
- [20] Макух-Федоркова І. І. Наукове вивчення впливу ЗМІ в дослідженнях американського політолога Гарольда Лассвела. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2016. № 3–4. С. 135–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mfapim_2016_3-4_14.
- [21] Mensah Ebenezer Kojo Gyesi. Assessing the Role of Media Influence and Public Perception in Legal Decision-Making (April 29, 2024). doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4811277>.
- [22] Місінкевич Л. Л. Політика державного терору в Україні як метод збереження влади. *Університетські наукові записки*. 2011. № 1. С. 452–462.
- [23] Ochs S. L. Propaganda Warfare on the International Criminal Court. 2020. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/mjil42&div=22&id=&page=>.
- [24] Остапенко М. Консієнтальна війна як елемент гібридної війни. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. 2023. № 22 (32). С. 5–12. (Серія 22 «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін»). doi: 10.31392/NPU-nc.series22.2022.32.01.
- [25] Palley C. Beadle, Sir (Thomas) Hugh William (1905–1980), judge in Southern Rhodesia (September 23, 2004). *Oxford Dictionary of National Biography*, 2004. doi: 10.1093/ref:odnb/30799.
- [26] Павлов Д. М. Теорія політичної пропаганди Г. Лассвеллаю. *Панорама політологічних студій*. 2015. № 13. С. 40–46.
- [27] Почепцов Г. Г. Токсичний інфопростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дії. Харків : Віват, 2022. 384 с.
- [28] Прокопенко С. Геббельс – злий геній пропаганди. 2022. URL: <https://was.media/2022-06-21-gebbels-zlij-genij-propagandi>.
- [29] Радутний О. Ілюзія та реальність інформаційного суверенітету. *Інформація і право*. 2020. № 4 (35). С. 22–38. doi: 10.37750/2616-6798.2020.4(35).221215.
- [30] Resolution on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties (2016/2030(INI)). URL: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2016-0290_EN.html.
- [31] Рассел Б. Історія західної філософії / пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. Харків : Фоліо, 2023. 862 с.
- [32] Семеній А. О. Антиукраїнська пропаганда в сучасному російському історичному кінематографі. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2022. № 1 (14). С. 83–87.
- [33] Сунь-цзи. Мистецтво війни / пер. Г. Латника. Київ : Арій, 2014. 128 с.
- [34] Свааб Д. Ми – це наш мозок / пер. з нім. О. Коцюби. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 496 с.
- [35] Тютюнник Л. Пропаганда як засіб маніпуляції в умовах війни. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 76 (6). С. 184–192. doi: 10.33099/2617-6858-23-76-6-184-192.
- [36] Троян С. С. Пропаганда. *Велика українська енциклопедія*. 2024. URL: <https://vue.gov.ua/Пропаганда>.
- [37] Ванджурак Р. Внутрішнє переконання суб'єктів правозастосування: філософсько-правовий аналіз проблеми та давньогрецький спосіб її розв'язання. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 2 (26). С. 110–118. doi: 10.33270/02232602.110.

- [38] Ванджурак Р. Вплив постправди на суддівський розсуд: минуле, сьогодні, майбутнє. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 102–109. doi: 10.33270/01232502.102.
- [39] Ванджурак Р. Вплив громадської думки на внутрішнє переконання суб'єктів правозастосування в процесі реалізації дискреційних повноважень. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 1 (27). С. 82–91. doi: 10.33270/01242702.82.
- [40] Васильєва Н. В. Пропаганда як складова інформаційно-комунікативної політики і загроза національній безпеці. *Таврійський науковий вісник*. 2022. № 2. С. 34–41. (Серія «Публічне управління та адміністрування»). doi: 10.32851/tnv-pub.2022.2.5.
- [41] Юркова О., Смола Л. Аналіз неформальних комунікацій в умовах гібридної війни. *Образ*. 2021. Вип. 2 (36). С. 72–80. doi: 10.21272/Obraz.2021.2(36)-72-80.
- [42] Zeman Z. *Nazi Propaganda*. London : Oxford University Press, 1964. 226 p.
- [43] Зозуля О. Фейк як інструмент інформаційної війни. *Юридична газета*. 2019. № 19 (673). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/feyk-yak-instrument-informaciyanoi-viyni.html>.

Propaganda as a form of Influence on the Judgment of Law Enforcement Subjects in the Exercise of their Discretionary Powers

VANDZHURAK Roman

Doctor of Philosophy in the Field of Law, Doctoral Student of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8474-2276>

Abstract. This study is devoted to propaganda as a form of influence on the judgment of law enforcement subjects in the exercise of their discretionary powers. By studying a number of sources and real historical facts, the author established that some people have always sought to influence the consciousness of others in order to achieve certain goals, using various methods of influence. One of these forms of influence was the dissemination of "necessary" information in any way, which was later called propaganda. With the advent of mass media, and especially in the age of the Internet, propaganda has become a weapon for shaping certain views and beliefs in society. Since the subjects of law enforcement are the same people and participants in social relations, they can also be the object of propaganda goals. In the conducted study, the author for the first time at this level declares the influence of propaganda on the judgment of law enforcement subjects when exercising their discretionary powers and demonstrates with an example that such influence can have negative consequences for the human rights sphere in general and a specific case in particular. Using the method of comparison, the author clearly demonstrated the effect of propaganda in time and space on the example of real historical facts, while using the method of deductive and logical analysis, he came to the conclusion that propaganda can influence the inner conviction of law enforcement subjects, and therefore their discretion when implementing discretionary powers, i.e. actually on the outcome of the case. In this study, for the first time, the hypothesis was expressed that propaganda does not necessarily have to be hostile (as it is customary to believe), but can also be used in the form of internal manipulation of the mass consciousness of citizens. The author is convinced that the issues raised are relevant and need further discussions, and the methods proposed by him for alleviating the fears expressed in the study have considerable practical significance.

Keywords: propaganda; inner conviction; discretion; subjects of procedural decision-making; philosophy of law.

DOI: 10.33270/02242802.80

УДК 347.95:341.01

Практичні аспекти реалізації міжнародного принципу гласності в цивільному процесі під час війни

ВОЛКОВИЧ Олена*

кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальнотеоретичної, цивілістичної та конституційної юриспруденції Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

м. Миколаїв, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4216-3089>

Анотація. Статтю присвячено дослідженню актуального питання здійснення міжнародного принципу гласності в цивільному судочинстві в межах вивчення судової практики в період воєнного стану. Окреслено низку питань, які безпосередньо охоплюють теоретичні, практичні аспекти реалізації принципу гласності у вітчизняній та міжнародній юриспруденції, проаналізовано наукові доробки вчених-цивілістів у зазначеній сфері відносин. Визначено методологію дослідження, розглянуто етапи формування ознак та особливостей принципу гласності в різні історичні часи в юриспруденції завдяки історико-правовому та логічному методам; методи аналізу й синтезу надали можливість узагальнити підходи до розуміння правової природи та змісту поняття гласності й відкритості судових процесів, про які йдеться в статтях процесуальних кодексів України. У межах дослідження основоположних засад судочинства розглянуто сутність принципу гласності судового розгляду й набуття статусу конституційної норми, що є виявом високого ступеня демократизації суспільства загалом, а також надання широких можливостей учасникам судового процесу відстоювати свої права й інтереси. Зауважено, що права і свободи, які містяться в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, – це основоположні європейські стандарти у сфері прав людини; стандартами здійснення правосуддя в цивільних справах є програмні засади, що мають характер принципів цивільного судочинства, а не цивільного процесуального закону; стандарти регламентовані цивільним процесуальним законодавством та закріплені положеннями європейських конвенцій, декларацій чи інших нормативних актів ЄС.

Ключові слова: воєнний стан; цивільне судочинство; правові принципи; принцип гласності; судова влада; міжнародні правові стандарти.

Історія статті:

Отримано: 26.08.2024

Переглянуто: 10.09.2024

Прийнято: 09.10.2024

Рекомендоване посилання:

Волкович О. Практичні аспекти реалізації міжнародного принципу гласності в цивільному процесі під час війни. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 2 (28). С. 80–90. doi: 10.33270/02242802.80.

*Відповідальний автор

Вступ

Наше суспільство знаходиться в стані війни, цей агресивний вплив стосується всіх сфер, що призводить до стійкої турбулентності. Зазначене спричинено передусім неналежним захистом інформаційного та телекомунікаційного простору, що призводить до кібератак у внутрішній простір окремого індивіда й держави загалом. Минуло майже три роки з початку нової фази повномасштабного вторгнення РФ на територію України й понад десять із часів анексії Криму та східної частини нашої держави. Ми постали перед глобальним вибором: розвитку та перегляду нового формату перетворення нашого суспільства або згоди з постійним терором і тиском з боку зовнішнього ворога. Наша держава намагається тримати вектор розвитку саме через дружнє партнерство з членами європейської спільноти. Наприкінці 2023 року Єврокомісія оприлюднила інформацію щодо розширення ЄС шляхом рекомендації відкриття переговорів про розширення за участю України та Молдови. Зокрема, з початку 2022 року команда з реагування на комп'ютерні надзвичайні події CERT-UA, яка діє при Держспецзв'язку, вжила заходів щодо понад двісті кібератак проти України, причому загальна кількість кіберінцидентів збільшилася майже вдвічі (UAC-0027, 2024). Порівняно з груднем 2022 року, суттєво посилюється критика на адресу органів влади. Критично низькою зі значним погіршенням, порівняно з минулим роком, є довіра судам (їм довіряють лише 12 % українців) і прокурорам (лише 9 %). Не довіряють цим інституціям відповідно 61 % і 64 %. У грудні 2022 року судам довіряли 25 % респондентів, прокурорам – 21 %, проте вдвічі менше було тих, хто не довіряв їм (Dynamics of trust..., 2023). Попри війну, триває активна робота в напрямі реформування органів суддівського урядування.

У сфері процесуального права традиційно тривають дискусії, оскільки актуальним завданням є пошук єдиних механізмів вирішення цивільних процедурних спорів. Спільними зусиллями європейських дослідників, практиків було започатковано 2013 року проєкт «From Transnational Principles to European Rules of Civil Procedure» («Від транснаціональних принципів до європейських правил цивільного судочинства»¹), що ознаменував новий етап розвитку цивільного процесуального права в Європі. Деякі вітчизняні дослідники акцентують на оптимізації цивільного судочинства як процесі встановлення чинників, завдяки дії яких стає можливим усунення або зменшення процесуальної недостатності в завданнях цивільного судочинства (Hulyk, 2020).

¹ From Transnational Principles to European Rules of Civil Procedure. Mode of access. URL: <https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/eli-unidroit-rules/200925-eli-unidroit-rules-e.pdf>.

Матеріали та методи

Аналізуючи публікації, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми, ми дійшли висновку, що під час судової реформи було внесено чимало змін до національного законодавства. Після цього низка основоположних принципів цивільного судочинства зазнала суттєвих змін, це обумовлено трансформуванням норм вітчизняного цивільного законодавства до норм міжнародного спрямування. Зокрема, принцип верховенства права замінив принцип законності серед основних засад судочинства. Це не означає, що потрібно цілком відійти від принципу законності в діяльності суду. Зміст цього принципу закріплено в статтях Конституції України² (ст. 19, 58, 68), а також у нормах різних законів (ст. 6, 7 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»³; ст. 8 Цивільного процесуального кодексу України⁴; п. 2 ч. 1 ст. 7, ст. 9 КАС України⁵; п. 2 ч. 1 ст. 7, 9 КПК України⁶ тощо). Актуальні питання судочинства, певні аспекти практичних засад принципів цивільного судочинства досліджували такі вчені, як: С. В. Васильєв (2019), І. О. Ізарова (2015), В. В. Комаров (2018), В. А. Кройтор (2020), О. О. Штефан (2009) та ін. Мета статті – здійснити комплексний аналіз практичних аспектів реалізації міжнародного принципу гласності в цивільному процесі під час війни, дослідити норми чинного процесуального законодавства (національного та європейського). У працях науковців прослідковується гармонійне поєднання принципів та ознак цивільного процесуального права України з нормами європейського цивільного процесу. Серед загальних засад здійснення судочинства вирізняється пропозиція визначити нові для цивільного судочинства України принципи, зокрема пропорційності, неприпустимості зловживання процесуальними правами тощо. Однак основним, на думку І. О. Ізарової (2018), є принцип case management, або організації розгляду справи, який було прийнято за основу під час реформування ЦПК.

Аналізуючи головні ознаки цивільного процесуального права, С. В. Васильєв (2019)

² Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254л-96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

³ Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

⁵ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

виокремлює такі: втілення в нормах чинного права; пріоритетне значення для цивільного процесу; визначає його відмітні риси; безпосередньо стосується цивільної процесуальної діяльності; має загальнопроцесуальний характер, тобто містить директиви поведінки в усіх стадіях і формах цивільного процесу; відображає певний політичний зміст, втілюючи ідеї держави у сфері здійснення правосуддя за цивільними справами; визначає типові та відмітні риси цивільного судочинства, які не можуть бути названі принципом; визначають такі риси цивільного судочинства, які не мають очевидного, банального характеру, проте є альтернативою можливим і відомим з історії рішенням; їх зміст відображає ступінь, характер логічного зв'язку з одиночними нормами цивільного процесу.

Серед певних ознак принципів цивільного процесуального права О. О. Штефан (2009) виокремлює такі, які є найбільш логічними та послідовними. Для процесуального права характерним є вищий ступінь узагальнення нормативних приписів; кожний принцип – це ідея, тобто думка як продукт людського мислення; принципами процесуального права є основні ідеї, яким притаманний нормативно-правовий характер; мають імперативний, владний характер, містять обов'язкові приписи; призначення правових принципів також полягає в забезпеченні ідеологічної єдності правотворчості, правореалізації та правопорядку загалом; має завжди конкретне закріплення в нормах права; лише в системі принципи характеризують цивільне процесуальне право як фундаментальну галузь права і визначають публічний характер цивільного судочинства, побудованого на основі законності, змагальності й диспозитивності; це самостійні положення, які не дублюють інші принципи. Вагомим чинником у цивільному процесуальному доктринальному розумінні є використання схожих понять за змістом, але різних за значенням у практичному аспекті, зокрема гласність і відкритість судового розгляду майже не розмежовано в редакції ЦПК України 2017 року, де передбачено в ст. 6 гласність і відкритість судового розгляду¹. У більшості юридичних джерел також переважно не розмежовано ці поняття. Зокрема, А. В. Кройтор (2011) акцентував на тому, що поняття «гласність і відкритість судових процесів» використовувати в статтях певних процесуальних кодексів (КАС і ЦПК), передусім це стосується словосполучень «гласність і відкритість», оскільки відкритість є однією з форм реалізації гласності судочинства. Знаний цивіліст В. В. Комаров (2018), досліджуючи принципи цивільного судочинства,

зауважував, що українська процесуальна наука формувалася в інших умовах право розуміння через вплив факторів еволюції західних суспільств, що спонукало до формування адекватних концепцій та моделей правових інститутів.

Аспекти здійснення судочинства в умовах воєнного стану досліджували М. О. Ткалич, К. О. Алімов, О. С. Хорольська, Н. І. Чибінова (2024); О. Г. Привидинцев (2022). Зокрема, на вимогу часу пришвидшено адаптацію системи правосуддя до сучасних воєнних умов, що створює додаткові особливості здійснення судочинства, відповідного до цього розроблено рекомендації щодо роботи суддів в умовах воєнного стану, які оприлюднено в роз'ясненнях Верховного Суду. Визначено особливості реалізації принципу гласності: для організації безпечних умов відвідувачів установи суду й учасників судових процесів обмежено доступ до деяких е-ресурсів, що дають змогу відслідковувати стан розгляду справ.

Результати й обговорення

Необхідність дослідження судової системи набуває актуальності в сучасних умовах, оскільки безпосередньо впливає «на поточні процеси вдосконалення цивільного судочинства в Україні, вироблення нових шляхів підвищення його якісного рівня та винайдення ефективних механізмів реалізації принципів на практиці цивільного судочинства» (Kroitor, 2020, p. 37). Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди (ст. 124 Конституції України). У ст. 129 Конституції України закріплено основні засади судочинства, зокрема у п. 6 передбачено гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. Висвітлюючи основоположні засади судочинства, слід проаналізувати сутність принципу гласності судового розгляду та набуття статусу конституційної норми, що свідчить про доволі високий ступінь демократизації суспільства загалом, надання широких можливостей учасникам судового процесу відстоювати свої права й інтереси. Також у ст. 11 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»² передбачено гласність і відкритість судового процесу. У ч. 1 ст. 11 закріплено: «судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи»³. Крім того, будь-яка фізична, юридична особа має право на вільний

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

² Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

³ Там само.

доступ до судового рішення в порядку, визначеному чинним законодавством. Ключовий аспект доступності до рішень суду закріплено в Законі України «Про доступ до судових рішень»¹, у якому передбачено, що зміст судових рішень, розміщених на офіційному сайті «Судова влада України», може бути доступним для кожного громадянина нашої держави.

Зокрема, ч. 2 ст. 7 Цивільного процесуального кодексу України визначає, що будь-яка особа має право бути присутньою у відкритому судовому засіданні. Від особи, яка бажає бути присутньою в судовому засіданні, заборонено вимагати будь-які документи, крім документа, що посвідчує особу. Осіб, які мають бажання бути присутніми в судовому засіданні, допускають до зали засідань до початку судового засідання або під час перерви². Відкритість судового розгляду передбачає, що всі справи цивільного характеру в будь-яких судових інстанціях мають публічний контекст.

Відповідно до ст. 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством від 16 червня 1994 року, наша держава дала згоду взяти на себе обов'язок щодо вжиття заходів для публічного приведення норм національного законодавства у відповідність із нормами законодавства Європейського Союзу в різних сферах³. Механізм досягнення та запровадження цього узгодження закріплено в Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», зокрема: «адаптація законодавства – процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*»⁴. Стандарт *acquis communautaire* є об'ємним і широким за змістовим наповненням. Слушний акцент зробив науковець-практик В. Д. Бринцев (2010), стверджуючи, що з активізацією процесу європейської інтеграції дедалі уживанішими стають терміни «гармонізація», «адаптація», «імплементация», а також активне їх запровадження в законодавчий процес, правозастосовну практику стандартів саме міжнародного

спрямування. Стандартами (у контексті права) слід вважати установлені міжнародно-правовими актами певні мінімальні вимоги, дотримуватися яких зобов'язані всі держави в процесі національної законотворчості. На думку В. В. Крутовес (2020, р. 91), поняття міжнародних стандартів у юридичній науці найчастіше використовують у контексті захисту прав людини, що має історичне підґрунтя. Зокрема, міжнародні стандарти прав людини, на переконання К. Владовської, В. Тисовської (2019), – це мінімально можливий рівень забезпечення прав людини, їх захисту й дотримання в діяльності публічних суб'єктів, сукупність правових, організаційних та інституційних гарантій їх забезпечення, недопустимості свавільного обмеження, що визначений міжнародними документами ООН та інших міжнародних організацій, двосторонніми міжнародними договорами тощо. Дослідник С. П. Погребняк (2011) ототожнює стандарт з правилами поведінки, що містить норма, а саме: «норма права – це різновид соціальної норми, що закріплює правило (стандарт) правомірної поведінки, неприпустимість відхилення від якого гарантується державою». Отже, «стандартами здійснення правосуддя в цивільних справах є програмні засади, що мають швидше характер принципів цивільного судочинства, аніж цивільного процесуального закону. Стандарти регламентовані цивільно процесуальним законодавством та закріплені положеннями європейських конвенцій, декларацій чи інших нормативних актів ЄС». Також доволі зважених висновків доходять І. О. Ізарова (2018), що для усунення перешкод на шляху нормального функціонування цивільного судочинства було запроваджено використання в цивільному процесі спільних правил, це одна з перших загальноєвропейських процедур із розгляду цивільних і комерційних справ транскордонного характеру (European Order for Payment Procedure and European Small Claims Procedure). Схожу позицію обстоює також науковець В. А. Кройтор (2023) у сфері впливу міжнародних стандартів на цивільне судочинство.

Також доцільно зосередити увагу на окремих положеннях ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, згідно з якою «кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його прав та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону»⁵.

Для реального функціонування цивільного судочинства доцільно конституційні засади

¹ Про доступ до судових рішень : Закон України від 22 груд. 2005р. № 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text>.

² Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

³ Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : міжнар. док. від 16 черв. 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text.

⁴ Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>.

⁵ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

запровадити у відповідну форму, вони повинні бути закріплені в галузевому законодавстві. Трактуювання засад гласності правосуддя з цивільних справ передбачає їх включення до ЦПК України, причому не тільки через відтворення в нормах ЦПК України, а й через розвиток і конкретизацію відповідно до особливостей реалізації в окремих стадіях цивільного судочинства. Норми ст. 8 Конституції України передбачають пряму дію, тому в більшості випадків норми-принципи, які вона містить, вимагають запровадження механізму реалізації окремих стадій та інститутів цивільного процесу.

Історичні передумови формування судового процесу вплинули на трактування певних принципів, зокрема, принцип гласності тлумачили як обов'язкову участь суспільства, коли соціум допомагав вирішувати суду цивільну справу. Потім, навпаки, був період, коли публіку обмежували щодо участі в цивільних справах, ці фактори позначилися на процесі еволюції зазначених відносин. Публічність цивільного процесу часто пов'язують з тим, що публіка має можливість взяти участь у відкритому розгляді цивільної справи. Норми ч. 2 ст. 6 ЦПК України закріплюють, що ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про час і місце розгляду своєї справи¹. Це право гарантується шляхом встановлення в ЦПК України порядку інформування учасників процесу про час і місце судового засідання. Процес розгляду справи за відсутності осіб, які належно не були повідомлені про час та місце судового розгляду, не є безумовною підставою для скасування рішення суду. Певні аспекти тлумачення принципу гласності досліджував відомий цивіліст М. Й. Штефан, що започаткували основу норми ст. 6 ЦПК України в контексті відкритого розгляду справ у суді. Принцип гласності охоплював відкритість усіх матеріалів справи для осіб, які беруть участь у справі. Ці особи мають право ознайомлюватися з матеріалами справи, отримувати інформацію про час і місце судового засідання, виконання окремих процесуальних дій. До гласності судового розгляду також належить право публікувати звіти й повідомлення про судові процеси в пресі, інформувати про них по радіо, телебаченню та з використанням інших медіа, обговорювати матеріали справи в трудовому колективі тощо. Так, колективом авторів, науковців Ю. Д. Притикою, І. О. Ізаровою (2021) було проведено ґрунтовне дослідження, визначено напрями подальшого розвитку наукових пошуків у сфері цивільного процесуального права України в період незалежності України. Схожі норми

¹ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

містяться в ч. 3 ст. 11 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»², у яких ідеться про забезпечення однакового застосування законодавства в процесі розгляду судами України цивільних, кримінальних, адміністративних, господарських справ, і ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної чи письмової інформації щодо результатів розгляду справи.

Щодо принципу гласності та відкритості в практиці ЄСПЛ слід зазначити, що заявниця (див. рішення у справі «Ріпан проти Австрії»³, заява № 35115/97, п. ЕСНХ ХІІ Конвенції) скаржилася, що розгляд її справи не був публічним. Суд зауважив, що проведення публічних засідань є основоположним принципом, закріпленим у п. 1 ст. 6 Конвенції, що передбачає обмеження права на публічний судовий розгляд. За формальними ознаками доступ громадськості до суду не був обмеженим, але обставини, за якими він відбувався, прямо вказують на протилежне, це свідчить про перешкоду публічності. Зокрема, по-перше, розгляд відбувався в диспансері з обмеженим доступом. По-друге, суд не дозволив іншим особам, окрім учасників провадження, залишатися в палаті, де відбувався розгляд, або входити до неї. По-третє, з матеріалів справи не вбачається наявність загальнодоступної інформації про дату й місце засідання.

У контексті практики Європейського суду з прав людини обмеження права на справедливий суд безпосередньо шляхом застосування судового імунітету держави відповідає п. 1 ст. 6 Конвенції у випадку, коли воно: по-перше, має законну мету; по-друге, є пропорційним меті; по-третє, не порушує сутності права на доступ до суду. Стаття 55 Основного Закону України передбачає обов'язок держави забезпечувати захист прав і свобод людини й громадянина судом⁴.

На підставі практики ЄСПЛ неодноразово з'ясовано, що процедура надання імунітету державі в процесі цивільного судочинства передбачає законну мету задля дотримання міжнародного права, а також сприяння ввічливості й добрим відносинам між державами через повагу до суверенітету іншої держави. Після початку збройної агресії РФ проти України цивілізовані

² Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

³ Case of P. R. v. AUSTRIA. The European Court of Human Rights (Fifth Section), sitting as a Committee composed of: Yonko Grozev, *President*, Gabriele Kucsko-Stadlmayer, Lado Chanturia, *judges*, and Claudia Westerdiek, *Section Registrar*, Having deliberated in private on 22 October, 2019.

⁴ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254л-96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

вітчизняні та європейські дослідники-теоретики і практики доходять єдиної спільної думки стосовно того, що годі говорити про імунітети держави, слід підраховувати збитки, запроваджувати певні механізми, щоб зупинити всесвітнє свавілля, яке намагається нав'язати країна-агресор. Різноманітність викладених думок фахівців, експертів щодо національного рівня подолання юрисдикційного імунітету й імунітету державної власності автори вважають суто дискусійними пропозиціями. Проте в таких роздумах є позитивні зрушення, оскільки ці міркування зрештою наштовхнуть на формування аргументованої та зваженої практики судів України у справах щодо відшкодування моральної, матеріальної шкоди внаслідок агресії російської пропаганди, що призвела до військових дій. Ця позиція поступово формує зміни в сталому міжнародному праві та практику його застосування, а рішення національних судів України надалі впливають на розвиток доктрини міжнародного права та його правозастосування з питань імунітетів. Зокрема, проблематику юрисдикційних імунітетів та імунітету державної власності на достатньому рівні досліджено в теоретичному вимірі в контексті міжнародного права (Xiadong, 2012). Т. Р. Короткий, З. В. Тропін (2023) вважають, що українське законодавство фактично досі закріплює концепцію абсолютного імунітету, що відповідає сучасним тенденціям застосування юрисдикційного та майнового імунітету на національному рівні.

Тривалий конфлікт, спричинений збройною агресією РФ проти України, спрямований зокрема на порушення основоположних принципів і норм міжнародного права, Статуту ООН. Ці дії однозначно мають ознаки міжнародно-правових злочинів, а отже, виключають саме за ініціативою РФ питання ввічливості й добрих відносин між країнами. Саме це позбавляє впровадження судового імунітету РФ, що обмежує право позивача на справедливий суд, законної мети.

Верховний Суд з посиланням на міжнародні правові акти й релевантні рішення Європейського Союзу, Міжнародного суду ООН розширив правові висновки в постанові від 18 травня 2022 року щодо справи № 428/11673/19. Зокрема, підтримання юрисдикційного імунітету РФ позбавить позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з положенням п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Судова практика щодо визнання імунітету держави неоднозначна. Зміст й особливості судового імунітету РФ не підлягають застосуванню з позиції міжнародного звичаєвого права, що має закріплення в нормах Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004). Підходи щодо підтримання імунітету РФ суперечать міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері боротьби з тероризмом. Тому судовий імунітет РФ не підлягає застосуванню з

огляду на порушення країною державного суверенітету України, а отже, не є здійсненням РФ прав, охоронюваних судовим імунітетом¹. Для прикладу слід розглянути рішення у справі № 201/196/23 від 19 квітня 2023 року Жовтневого районного суду м. Дніпро. У матеріалах справи зазначено, що «у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ 24.02.2022, уведенням воєнного стану, захопленням частини території України, окупацією м. Маріуполя, розуміючи небезпеку застосування репресії, позивач 25.02.2022 вивіз сім'ю до м. Дніпра, потім – у більш безпечний регіон України. Планував повернутися для вступу до територіальної оборони Маріуполя, але не встиг, оскільки місто було оточене. У м. Маріуполі в позивача залишилася квартира». Після вимушеного виїзду позивач покинув своє майно, зокрема власне житло, через окупацію м. Маріуполь втратив можливість мати доступ до цього майна, житла. Тому позивач вважає, що саме Держава Україна та РФ зобов'язані відшкодувати йому таку шкоду. У позивача розписані всі позовні вимоги до сторін у позовній заяві. Зокрема, відповідач РФ як країна-агресор зобов'язана відшкодувати моральну та матеріальну шкоду на підставі міжнародних актів. Принцип гласності було дотримано, а саме відповідача – РФ – через уряд було повідомлено про дату та час судових засідань шляхом публікації оголошення про виклик на сайті «Судова влада України», а також додатково шляхом відправлення судових повісток на відомі електронні адреси посольств РФ в Україні та в Республіці Польща. Правом на надання відзиву на позов відповідач не скористався, будь-яких інших заяв не надавав. Тож у положеннях ЦПК принцип гласності й відкритості взаємопов'язані, тобто ст. 7 та 8 ЦПК України на підставі розглянутої справи об'єдналися і стали взаємодоповнюваними, що засвідчує єдність, гнучкість і взаємопроникність принципів цивільного судочинства. Доречно також зауважити про норми Закону України «Про інформацію», де в ст. 2 передбачено положення про засади відкритості й доступності інформації, свободи обміну інформацією². Норми законодавства визначають право кожної особи на інформацію, передбачено можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, яка необхідна саме для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Водночас норми ч. 2 ст. 6 цього Закону передбачають, що

¹ Рішення Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 19 квіт. 2023 р. Справа № 201/196/23. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/110502768>.

² Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою попередження злочинів, правопорушень, безпосередньо для охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей. Також інформацію обмежують у розголошенні, якщо її одержано конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя¹. Слід зауважити про контраверсійність цього положення щодо необхідності обмеження права на інформацію з метою підтримання авторитету й неупередженості правосуддя. З огляду на практику ЄСПЛ, можна допустити таке обмеження тільки за умов забезпечення інтересів здійснення правосуддя у справі (Akhtyrskya et al., 2011).

Принцип відкритості та гласності правосуддя, зокрема, має бути обмеженим інтересами здійснення правосуддя в конкретній справі, прослідковується мета реалізації його превентивної функції. Наступним етапом передбачено саме виконання судового рішення – безпосередньо йдеться про процедуру судового провадження, що є невід'ємною частиною процесу захисту прав, і це зумовлює необхідність забезпечення гласності й відкритості. У ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження» було закріплено принцип гласності та відкритості як засади реалізації виконавчого провадження. У Законі України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів»² (далі – Закон про виконавців) серед принципів діяльності органів державної виконавчої служби та приватних виконавців закріплено гласність і відкритість виконавчого провадження, його фіксування технічними засобами. З комплексного, ґрунтовного аналізу норм законодавства про виконавче провадження доходимо висновків, що відкритість виконавчого процесу забезпечують безпосередньо через запровадження та функціонування автоматизованої системи виконавчого провадження (далі – АСВП).

Відповідно до ч. 2 ст. 2 зазначеного Закону, усі судові рішення є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі не пізніше ніж наступного дня після їх підготовки та підписання. Зокрема, доступ до судових рішень судів загальної юрисдикції передбачений Державною судовою адміністрацією України, що веде Єдиний державний реєстр судових рішень – автоматизовану систему збирання, зберігання,

захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень (ч. 1, 2 ст. 3), зокрема судові рішення також можуть публікувати в друкованих виданнях з додержанням вимог цього Закону. Водночас, якщо судовий розгляд відбувається в закритому судовому засіданні, судові рішення оприлюднюються за винятком інформації, яка за рішенням суду щодо розгляду справи в закритому судовому засіданні підлягає захисту від розголошення. Не тільки судові рішення, а й інформація загального характеру про судовий процес має бути достатньою для учасників і зацікавлених осіб. Відповідно до ст. 11 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»³, інформація про суд, у якому відбувається розгляд справи, сторони суперечки та предмет позову, дату надходження позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення, стадії розгляду справи, місце, дату й час судового засідання, рух справи з установи одного суду до іншого є інформацією відкритою доступу, її має бути невідкладно оприлюднено на офіційній сторінці сайту судової влади України (<http://court.gov.ua>). Норми ч. 5 ст. 8 ЦПК України місять положення, яка саме інформація не підлягає оприлюдненню⁴. Отже, частина інформації про судовий розгляд справи є доступною для всіх охочих її отримати, а частина не бажає, не виникає потреби скористатися такою можливістю, але це право прописано в нормах цивільно-процесуального законодавства України.

Також актуальним прикладом певних процесуальних змін може слугувати позиція Вищої ради правосуддя, яка прийняла зміни щодо здійснення судочинства під час воєнного чи надзвичайного стану із зауваженнями. Було сформульовано консультативний висновок до Закону України «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участю судді» (8358)⁵. Переважна більшість положень

³ Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

⁵ Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді : проект Закону України від 13 січ. 2023 р. № 8358. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41130>.

¹ Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

² Про доступ до судових рішень : Закон України від 22 груд. 2005 р. № 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text>.

законопроект стосується змін, які актуальні в умовах дії воєнного (надзвичайного) стану та протягом дев'яноста днів після його закінчення. Запропоновано внести відповідні зміни до процесуальних кодексів України, що передбачатимуть: по-перше, розширення сфери застосування письмових проваджень (без виклику сторін у судові засідання; по-друге, передбачення можливості брати участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції на постійній основі (без обмеження часу дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України, воєнного чи надзвичайного стану); по-третє, доповнення чинних положень процесуальних кодексів України стосовно врегулювання спору за участю судді та внесення змін до законів України «Про доступ до судових рішень»¹, «Про Вищу раду правосуддя»² щодо можливості суддів працювати з автоматизованою системою документообігу суду дистанційно. Хоча Вища рада правосуддя винесла певні зауваження, застереження, все ж таки це певний поштовх для суттєвих змін у процесуальному законодавстві. ВРП пропонує, що під час дії воєнного чи надзвичайного стану за клопотанням сторін суд постановляє ухвалу, у якій мотивує необхідність проведення розгляду справи по суті поза межами строків, визначених процесуальним кодексом для певного виду провадження, й інші пропозиції³.

Зокрема, на думку Н. В. Червінської (2012), без урахування загальних засад, на яких формується українське законодавство, ми не зможемо ні належно його тлумачити, ні ефективно застосувати його норми, що надзвичайно важливо в умовах ринкових відносин. Виняткового значення набуває усвідомлення справжньої ролі основоположних принципів права в процесі вдосконалення законодавства. Це саме той випадок, коли є можливість прийняти ефективний і стабільний закон. Тож принципи права та принципи судочинства мають важливе практичне значення в частині правотлумачення, правотворчості й правозастосування. Продовжуючи цю тезу, Н. В. Червінська (2012) зауважує, що принципи відображаються на засадах правотворчості,

правозастосування, тлумачення норм права тощо. На її думку, вони безпосередньо є символом духу права, тому мають бути об'єктом пильної уваги правозастосовувачів. Ця проблематика є важливою, зумовлена тим, що певні доктринальні уявлення сформовано у вітчизняній науці про принципи, їх було створено переважно на підґрунті суто позитивістського праворозуміння, тому вони містять певні теоретичні неточності, які безпосередньо впливають на практику офіційного формування національного законодавства й відповідну правозастосовну діяльність суб'єктів публічної влади, що зумовлює актуальність зазначеної теми. Отже, принципи права є гнучкими інструментами, їх основним критерієм є оцінки законодавства, на підставі яких вони стають методологічною основою його подальшого вдосконалення.

Висновки

Цивільне процесуальне право є однією з провідних галузей сучасного права, що регулює відносини між судом та учасниками процесу, де важливу роль відіграють принципи цивільного судочинства, серед них принцип гласності посідає одне з ключових місць у юриспруденції. Процес формування цивільних процесуальних правовідносин розпочався в період незалежності України з унесення змін до чинного законодавства. Наша держава неухильно тримає курс на європеїзацію вітчизняних принципів судочинства, це стосується передусім принципу гласності й відкритості цивільного процесу. Свідченням цього є започаткування 2013 року проекту «From Transnational Principles to European Rules of Civil Procedure». У вітчизняній практиці у сфері цивільного судочинства передбачено, що не тільки судові рішення, а й інформація загального характеру про судовий процес має бути доступною для учасників і зацікавлених осіб. Це закріплено в положеннях Закону України «Про судоустрій та статус суддів» щодо інформації про суд, у якому відбувається розгляд справи, сторін суперечки та предмета позову. Досліджено низку питань, які безпосередньо охоплюють теоретичні, практичні аспекти щодо реалізації принципу гласності в національній та міжнародній юриспруденції, досліджено наукові доробки вчених-цивілістів. Увагу зосереджено на шляхах оптимізації принципів у цивільному судочинстві в контексті визначення факторів, що сприяють усуненню та зменшенню процесуальної недостатності або надмірності в завданнях цивільного судочинства. Оптимізацію представлено безпосередньо як процес створення таких судових процедур, метою яких є збереження ресурсів учасників процесу й суду. Ці дії також є основою формування для них очікуваного та зручного становища системи цивільного судочинства за

¹ Про доступ до судових рішень : Закон України від 22 груд. 2005 р. № 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text>.

² Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 груд. 2016 р. №1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>.

³ ВРП підтримала законопроект про здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану із зауваженнями. URL: <https://hcj.gov.ua/news/vrp-pidtrymala-zakonoprojekt-pro-zdiysnennya-sudochynstva-pid-chas-diyi-voennogo-chy-nadzvichaynogo-stanu-iz-zauvazhennami>; Про надання консультативного висновку щодо законопроект: консультативний висновок Вищої ради правосуддя від 23 лют. 2023 р. № 8358. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/143_23.02.2023.pdf.

дотримання одночасного забезпечення балансу для досягнення визначених завдань, реалізації цивільної процесуальної діяльності. Принцип гласності посідає одне з визначальних місць у судових процесах, оскільки він охоплює реалізацію права на отримання необхідної інформації про час, день, місце проведення цивільного провадження, а також надання

інформації з приводу предмета справи, учасників процесу. Цей принцип передбачає надання можливих даних сторонам процесу, зокрема, бути повідомленими про зміст позовних вимог або заперечень у справі, важливо також бути вислуханими в судовому засіданні й мати можливість ознайомитися з матеріалами справи.

References

- [1] Akhtyrskaya, N., Filatov, V., Fulei, T., & Khembakh, H. (2011). *Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: standards of application in the administration of justice*. Kyiv: Istyna.
- [2] Bryntsev, V.D. (2010). *Standards of the rule of law: implementation in the national model of organizational support of the judiciary*. Kharkiv: Pravo.
- [3] Chervinska, N.V. (2012). The role of fundamental principles of rights in improving the legislation of Ukraine. *Almanac of Law*, 3, 299-302.
- [4] Dynamics of trust in social institutions in 2021-2023. (2023). *Site "Kyiv International Institute of Sociology (KIIS)"*. Retrieved from <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=1>.
- [5] Hulyk, A.H. (2020). *Optimization of civil proceedings*. Drohobych: Kolo.
- [6] Izarova, I.O. (2015). *Theoretical foundations of civil procedure in the European Union*. Kyiv: Dakor.
- [7] Izarova, I.O. (2018). Common standards of civil procedure in the EU: general characteristics and prospects for implementation. *NaUKMA scientific notes*, 1, 55-61.
- [8] Komarov, V. (2018) Fundamental principles of civil procedure. *Law of Ukraine*, 10, 14-49. Retrieved from <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000966063>.
- [9] Korotkyi, T.R., & Tropin, Z.V. (2023). Legal immunity and immunity of state property: features of application and overcoming in the context of Russian aggression against Ukraine. *Rule of law*, 51, 144-159. doi: 10.18524/2411-2054.2023.51.287997.
- [10] Kroitor, V.A. (2011). Procedural content of the principle of openness of civil proceedings. *Law Forum*, 3, 419-427.
- [11] Kroitor, V.A. (2020). *Principles of civil procedure and their system: problems of modern theory and practice*. Kharkiv: Pravo.
- [12] Kroitor, V.A. (2023). The influence of international legal standards of civil procedure on the consideration of cases on the recognition of assets as unfounded and their recovery into state revenue. *Prykarpattya Legal Bulletin*, 3(50), 17-22. doi: 10.32782/pyuv.v3.2023.4.
- [13] Krutoves, V.V. (2020). International standards of civil procedure: concepts and features. *Academic notes of the Vernadsky Tavrichesky National University*, 31(70), 1(2), 90-94. doi: 10.32838/2707-0581/2020.2-1/17.
- [14] Pohrebniak, S.P. (2001). *Conflicts in Ukrainian legislation and ways to overcome them* (Doctoral thesis, Kharkiv, Ukraine).
- [15] Prytyka, Yu.D., & Izarova, I.O. (2021). Formation of the national doctrine of civil procedure in the works of scientists of the Taras Shevchenko National University of Kyiv during the period of Independence of Ukraine. *Bulletin of the National University of Taras Shevchenko*, 3(11), 99-105. doi: 10.17721/1728-2195/2021/3.118-18.
- [16] Pryvydyntsev, O.H. (2022). Peculiarities of civil proceedings under martial law. *Prykarpattya Legal Bulletin*, 1(42), 54-57. doi: 10.32837/pyuv.v0i1(42).992.
- [17] Shtefan, O.O. (2009). *Civil procedural law of Ukraine*. Kyiv: Yurinkom Inter.
- [18] Tkalych, M.O., Alimov, K.O., Khorolska, O.S., & Chybinova, N.I. (2024). Peculiarities of civil legal proceedings under martial law. *Legal scientific electronic journal*, 5, 198-201. doi: 10.32782/2524-0374/2024-5/46.
- [19] UAC-0027: DIRTYMOE (PURPLEFOX) infected more than 2000 computers in Ukraine (2024). *Site "CERT-UA"*. Retrieved from <https://cert.gov.ua/article/6277422>.
- [20] Vasyliev, S.V. (2019). *Civil process*. Kyiv: Alerta.
- [21] Vladovska, K., & Tysovskaya, V. (2019). International and European standards of human rights protection: to the problem of defining the concept and classification. *Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, 4. doi: 10.32453/2.vi4.302.
- [22] Xiadong, Ya. (2012). *State Immunity in International Law*. Cambridge University Press.

Список використаних джерел

- [1] Ахтирська Н., Філатов В., Фулей Т., Хембах Х. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: стандарти застосування при здійсненні правосуддя. Київ : Істина, 2011. 200 с.
- [2] Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організованого забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.
- [3] Червінська Н. В. Роль основоположних принципів прав у вдосконаленні законодавства України. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 299–302.
- [4] Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–20223 роках. *Київський міжнародний інститут соціології (КМІС)* : [сайт]. 2023. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=1>.
- [5] Гулик А. Г. Оптимізація цивільного судочинства : монографія. Дрогобич : Коло, 2020. 482 с.
- [6] Ізарова І. О. Теоретичні засади цивільного процесу Європейського Союзу : монографія. Київ : Дакор, 2015. 335 с.
- [7] Ізарова І. О. Спільні стандарти цивільного процесу в ЄС: загальна характеристика та перспективи реалізації. *Наукові записки НаУКМА*. 2018. Т. 1. С. 55–61. (Серія «Юридичні науки»).
- [8] Комаров В. Основоположні принципи цивільного судочинства. *Право України*. 2018. № 10. С. 14–49. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000966063>.
- [9] Короткий Т. Р., Тропін З. В. Юридичний імунітет та імунітет державної власності: особливості застосування та подолання в контексті агресії росії проти України. *Правова держава*. 2023. № 51. С. 144–159. doi: 10.18524/2411-2054.2023.51.287997.
- [10] Кройтор В. А. Процесуальний зміст принципу гласності цивільного судочинства. *Форум права*. 2011. № 3. С. 419–427.
- [11] Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики : монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.
- [12] Кройтор В. А. Вплив міжнародно-правових стандартів цивільного судочинства на розгляд справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 3 (50). С. 17–22. doi: 10.32782/ruuv.v3.2023.4.
- [13] Крутовес В. В. Міжнародні стандарти цивільного судочинства: поняття та ознаки. *Вчені записки Таверійського національного університету імені Вернадського*. 2020. Т. 31 (70). Ч. 1. № 2. С. 90–94. (Серія «Юридичні науки»). doi: 10.32838/2707-0581/2020.2-1/17.
- [14] Погребняк С. П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2001. 201 с.
- [15] Притика Ю. Д., Ізарова І. О. Формування національної доктрини цивільного процесу в роботах науковців Київського національного університету імені Тараса Шевченка в період Незалежності України. *Вісник Національного університету імені Тараса Шевченка*. 2021. № 3 (11). С. 99–105. (Серія «Юридичні науки»). doi: 10.17721/1728-2195/2021/3.118-18.
- [16] Привидинцев О. Г. Особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1 (42). С. 54–57. doi: 10.32837/ruuv.v0i1(42).992.
- [17] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 360 с.
- [18] Ткалич М. О., Алімов К. О., Хорольська О. С., Чибінова Н. І. Особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 198–201. doi: 10.32782/2524-0374/2024-5/46.
- [19] UAC-0027: DIRTYMOE (PURPLEFOX) уражено більше 2000 комп'ютерів в Україні. *CERT-UA* : [site]. 2024. URL: <https://cert.gov.ua/article/6277422>.
- [20] Васильєв С. В. Джерела цивільного процесуального права України: традиції й інновації : монографія. Харків : Еспада, 2013. 432 с.
- [21] Владовська К., Тисовська В. Міжнародні та європейські стандарти захисту прав людини: до проблеми визначення поняття та класифікації. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4. (Серія «Юридичні науки»). doi: 10.32453/2.vi4.302.
- [22] Xiadong Ya. State Immunity in International Law. Cambridge University Press, 2012. 942 p.

Practical Aspects Regarding the Implementation of the International Principle of Volume in Civil Proceedings during War

VOLKOVYCH Olena

PhD in Law, Associate Professor of the Department of General Theoretical, Civil and Constitutional Jurisprudence of the Mykolaiv Educational and Scientific Institute of Law of the National University "Odesa Law Academy"

Mykolaiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4216-3089>

Abstract. The article is devoted to the study of the topical issue of implementation of the international principle of publicity in civil proceedings when studying judicial practice in time of war. The author outlines a number of issues which directly cover theoretical and practical aspects of the implementation of the principle of publicity in national and international jurisprudence, examines the scientific works of civil law scholars, and analyzes certain aspects of the adaptation of international understanding in this area of relations. Due to this, the research methodology is traced, and the genesis of the study on certain stages of formation of the features and peculiarities of the publicity principle in different historical epochs of jurisprudence is formed using the historical, legal and logical methods; the methods of analysis and synthesis allowed to generalize approaches to understanding the legal nature and content of the concept of publicity and openness of court proceedings which are widely used in the articles of certain procedural codes of the Code of Administrative Court Procedure and the Code of Civil Procedure of Ukraine. The author focuses on the fact that almost three years have passed since the beginning of a new phase of Russia's full-scale invasion of Ukraine, and therefore our country is now at the "zero" of a hybrid war, just like a conventional war. For a long time, the government's efforts have introduced many mechanisms for Ukraine's accession to the European Community, which is directly supported by certain actions, as at the end of 2023 the European Commission released information on EU enlargement by recommending the opening of enlargement negotiations with the participation of Ukraine and Moldova. As we can see, the topic is relevant, since there have always been discussions around the field of procedural law, as there was a need to find a single unified mechanism for resolving civil procedural disputes. This is confirmed by the joint efforts of European researchers and practitioners who launched the project "From Transnational Principles to European Rules of Civil Procedure" in 2013, which marked a new stage in the development of civil procedural law in Europe. Thus, some domestic researchers identify the optimization of civil proceedings as a trend in the process of identifying factors that make it possible to eliminate or reduce procedural insufficiencies in the tasks and objectives of civil proceedings. On the other hand, our state has declared a number of principles of civil proceedings in the Basic Law (Constitution of Ukraine), in particular, that justice in Ukraine is administered exclusively by courts, the basic principles of judicial proceedings are enshrined, and the principle of publicity of the trial and its full recording by technical means is in force. In explaining the fundamental principles of the judicial process, we have come to analyze the essence of the principle of publicity of the trial and its acquisition of the status of a constitutional norm, which indicates a fairly high degree of democratization of society as a whole and the provision of broad opportunities for participants in the trial to defend their rights and interests. In addition, certain provisions of Ukrainian legislation on the legal status of the judiciary and the status of judges declare the publicity and openness of the judicial process. In particular, it is emphasized that the rights and freedoms contained in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are fundamental European human rights standards; the standards for the administration of justice in civil cases are programmatic principles that are more in the nature of principles of civil procedure than civil procedure law; the standards are regulated by civil procedure law and enshrined in the provisions of European conventions, declarations or other EU regulations.

Keywords: martial law; civil proceedings; legal principles; principle of transparency; judiciary; international legal standards.

DOI: 10.33270/02242802.91
УДК 343.222(477)

Деякі критерії відмежування колабораційної діяльності від суміжних діянь

ЛІГУН Андрій*

аспірант кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2775-7322>

Анотація. Статтю присвячено визначенню та аналізу критеріїв відмежування колабораційної діяльності від суміжних діянь. Констатовано факт наявності дискусійних, недостатньо досліджених питань у контексті відмежування колабораційної діяльності від суміжних діянь, що додатково свідчить про актуальність визначення критеріїв відмежування колабораційної діяльності від суміжних діянь, зокрема їх суб'єктивних ознак. Визначено мету роботи – з'ясування критеріїв відмежування колабораційної діяльності від суміжних кримінальних правопорушень. Для досягнення поставленої мети використано такі методи: діалектичний, порівняльно-правовий, формально-логічний, метод системного аналізу, морфологічний, методи аналізу та синтезу. Виокремлене методологічне підґрунтя сприяло науковій обґрунтованості дослідження. Визначено сутність розмежування складів кримінальних правопорушень як юридичної діяльності, що реалізується під час створення кримінально-правових нормативних приписів, тлумачення норм Кримінального кодексу України, у процесі здійснення кримінально-правової кваліфікації та полягає у встановленні місця конкретного складу кримінального правопорушення в системі складів зі спільними ознаками й системі всіх законодавчих моделей кримінально караної поведінки, що впроваджують шляхом порівняння змісту ознак складів правопорушень і полягає у виявленні суті їх зв'язків один з одним. Виокремлено спільні (пара або група ознак різних складів, кожна з яких є ознакою окремого складу правопорушення, зміст яких цілком або частково збігається) та розмежувальні (пара (група) кореспондуючих ознак різних складів кримінальних правопорушень зі спільними ознаками, що відображені порівнюваними несумісними поняттями) ознаки критеріїв розмежування складів кримінальних правопорушень. Сформульовано висновок про визначення сутності колабораційної діяльності в контексті міжнародного права. Під час розмежування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК та ст. 111, 111-2, 114, 260, 436, 436-2 КК, встановлено можливість здійснення особою публічних функцій як ознаки суб'єкта правопорушення, передбаченого лише ст. 111-1 КК, а також ті ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, що пов'язані з наявністю чи відсутністю громадянства України. Практичне значення цього дослідження полягає у встановленні та аналізі критеріїв відмежування зазначених кримінальних правопорушень, що сприятиме підвищенню ефективності протидії колабораційній діяльності та злочинам проти основ національної безпеки, правильній кваліфікації дій осіб, що вчиняють такі правопорушення, і призначенню справедливого покарання відповідним особам.

Ключові слова: національна безпека; кримінальне правопорушення; кримінальна відповідальність; злочини проти основ національної безпеки; колабораційна діяльність; державна зрада; пособництво державі-агресору; шпигунство; пропаганда війни.

Історія статті:

Отримано: 04.07.2024
Переглянуто: 12.08.2024
Прийнято: 18.09.2024

Рекомендоване посилання:

Лігун А. Деякі критерії відмежування колабораційної діяльності від суміжних діянь. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 2 (28). С. 91–98. doi: 10.33270/02242802.91.

*Відповідальний автор

© Лігун А., 2024

Вступ

Протягом останніх кількох років колабораційна діяльність стала проблемним питанням у сфері забезпечення національної безпеки України. Колабораційна діяльність, яка передбачає співпрацю або допомогу іншій країні чи організації, може мати негативний вплив на національну безпеку країни, збройний або кібернетичний вплив, вплив на інформаційні потоки та безпеку громадян (Dzhuzha, Vasylevych, & Tychyna, 2023). Уперше про необхідність встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність на рівні законодавчих ініціатив в Україні йшлося 2017 року (Kozachenko, & Musychenko, 2022). Зокрема, у Верховній Раді України було зареєстровано кілька законопроектів, спрямованих на визначення правових основ колабораціонізму, основних його понять і форм, а також встановлення відповідальності за колабораційну діяльність. Нині Кримінальний кодекс України (далі – КК) встановлює кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК).

Матеріали та методи

Проблеми кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність є одними з найобговорюваніших у наукових кримінально-правових колах. Попри вагомий теоретичний напрацювання в частині відповідальності за злочини проти основ національної безпеки та колабораційної діяльності, що реалізувалися в таких ґрунтовних напрацюваннях, як дисертаційне дослідження Н. С. Кончук (2019) «Кримінальна відповідальність за державну зраду», монографія О. Ф. Бантишева, О. В. Шамари (2014) «Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації)», Є. О. Письменського (2020) «Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти)», О. О. Буряка, О. І. Букрєєва, Д. О. Олейнікова, М. В. Членова (2022) «Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації», Р. О. Мовчана (2022) «"Воєнні" новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми», науково-практичних коментарях «Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану» (Vozniuk et al., 2022), «Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практичний порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування» (Maliuk, 2023), «Злочини проти основи національної безпеки України: кримінально-правова кваліфікація в умовах війни» (Naumiuk, 2024), питання відмежування колабораційної діяльності від інших видів кримінальних правопорушень залишаються найпроблематичнішими. На сьогодні спостерігається відсутність досліджень, які були б присвячені відмінностям

між колабораційною діяльністю та іншими злочинами або фіксується їх обмежена аргументація (Pletnov, & Kovalenko, 2023). Тому слід констатувати факт наявності дискусійних, недостатньо досліджених питань у контексті відмежування таких кримінально караних діянь. Викладене засвідчує актуальність визначення критеріїв відмежування колабораційної діяльності від суміжних діянь, зокрема їх суб'єктивних ознак.

З огляду на зазначене, метою статті слід визначити з'ясування критеріїв відмежування колабораційної діяльності від суміжних діянь. Такі висновки сприятимуть формулюванню рекомендацій для практики застосування зазначених норм і пропозицій щодо їх удосконалення (Tumanuyants et al., 2023).

Для вирішення поставленої мети доцільним є використання таких методів: діалектичного, порівняльно-правового, формально-логічного, методу системного аналізу, морфологічного, аналізу та синтезу. Визначене методологічне підґрунтя обумовлює логічність і наукову обґрунтованість дослідження, а також допоможе виокремити актуальні проблеми в законодавстві й суспільстві, що можуть виникати в процесі діяльності колаборантів. Основним у статті є метод аналізу й синтезу науково-теоретичних матеріалів і правових норм.

Результати й обговорення

Колабораційну діяльність детально розглянуто як в історичному (на підставі вивчення досвіду Другої світової війни), так і в юридичному (переважно з позицій вивчення міжнародного досвіду протидії колабораціонізму) ракурсі (Kuznetsov, & Syiploki, 2022). У кримінально-правовій площині (на відміну від соціологічної) джерел для дослідження виявлено небагато.

Натомість у міжнародному праві питання колабораціонізму досліджували протягом певного часу. Зокрема, П. Дігезер (2022) вивчав колабораціонізм як поняття, що призвело до політичних зловживань і маніпуляцій, а також сформулював концепцію гендерного колабораціонізму. С. Каливас (2018) вивчав військовий та збройний колабораціонізм, а також розглядав теоретико-правові основи цього явища: непряме правління, громадянську війну, ендогенну динаміку. Г. Лексана (2021) і М. Галвіс (2022) проаналізували основні ознаки геноциду й виокремили на підставі цього колабораціоністські особливості.

Отже, чітке встановлення ознак, які дають змогу відмежовувати склад певного кримінального правопорушення та складу суміжних з ним діянь, є необхідною умовою для встановлення правильної правової оцінки фактичних обставин вчиненого суспільно небезпечного діяння. Правильна кваліфікація суспільно небезпечного діяння вимагає встановлення чітких розмежувальних ліній між учиненим кримінальним

правопорушенням і суміжними діяннями. Вважаємо, що розмежування складів кримінальних правопорушень – це юридична діяльність, яку реалізують у процесі створення кримінально-правових нормативних приписів, тлумачення норм КК, а також у процесі здійснення кримінально-правової кваліфікації, що полягає у встановленні місця конкретного складу кримінального правопорушення в системі складів кримінальних правопорушень зі спільними ознаками й системі всіх законодавчих моделей кримінально каранної поведінки, впроваджуваної шляхом порівняння змісту ознак складів правопорушень, що полягає у виявленні суті їх зв'язків один з одним.

Єдиним способом виявлення точної сукупності ознак, що характеризують це кримінальне правопорушення і відрізняють його від інших, є встановлення властивих цьому діянню ознак з паралельним видаленням не притаманних йому ознак за одночасного здійснення постійного поглибленого аналізу правової норми й фактичних обставин учиненого. Тому під час дослідження питання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність важливе значення має його правильна кваліфікація та співвідношення з іншими суміжними кримінальними правопорушеннями, адже помилки під час кваліфікації суперечать завданням, декларованим у КК, обмежують права громадян і, найголовніше, перешкоджають досягненню мети покарання.

Спільними ознаками критеріїв розмежування складів кримінальних правопорушень є пара або група ознак різних складів, кожна з яких є ознакою окремого складу правопорушення, зміст яких цілком або частково збігається. Розмежувальними ознаками цих критеріїв є пара (група) кореспондуючих ознак різних складів кримінальних правопорушень зі спільними ознаками, що відображені порівнюваними несумісними поняттями (Brych, 2014). Л. П. Брич критерієм розмежування в системі законодавчих моделей кримінально каранної поведінки вважає ознаку складу кримінального правопорушення або частину ознаки складу такого правопорушення за умови, що вона з позицій формальної логіки є конкретним поняттям, визнаючи склад кримінального правопорушення об'єктом розмежування в системі законодавчих моделей кримінально каранної поведінки.

Зміст розмежування складів кримінальних правопорушень полягає у визначенні місця та зв'язків конкретного складу в системі складів кримінальних правопорушень зі спільними ознаками як її елемента, здійснюваного шляхом порівняння змісту та встановлення відношення між обсягами понять, що відображають кореспондуючі ознаки складів кримінальних правопорушень. Розмежування складів кримінальних правопору-

шень зі спільними ознаками відбувається на трьох рівнях:

1) на рівні конструювання чи реконструкції складу кримінального правопорушення та формування системи складів кримінальних правопорушень зі спільними ознаками, що здійснюють у процесі законотворчої діяльності;

2) на рівні тлумачення положень КК;

3) на рівні застосування положень КК, що здійснюють у процесі кримінально-правової кваліфікації (Brych, 2014).

Суміжними з колабораційною діяльністю (ст. 111-1 КК) слід визнавати діяння, передбачені ст. 111 КК «Державна зрада», ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору», ст. 114 «Шпигунство», ст. 260 «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань», ст. 436 «Пропаганда війни», ст. 436-2 КК «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників». Загалом питання про доцільність і необхідність розмежування цих кримінальних правопорушень у теорії кримінального права не має однозначного бачення. Деякі дослідники вважають за доцільне розмежовувати склади правопорушень, передбачених ст. 111, 111-1 КК¹, визначаючи та характеризуючи їх розмежувальні ознаки (Vasylenko, 2022; Kravchuk, & Bondarenko, 2022). Водночас є думки, що колабораційна діяльність – різновид державної зради (Zaitsev, 2023; Baladyha, 2023); пособництво державі-агресору має чимало спільних рис із колабораційною діяльністю (Kuznetsov, & Syiploki, 2022).

Загальне визначення таких кримінальних правопорушень дає змогу здійснити їх розмежування, дотримуючись відповідного методологічного підходу, за якого розмежування кримінальних правопорушень є зворотною стороною їх кримінально-правової кваліфікації, з огляду на зіставлення елементів, ознак та їх характеристик щодо складів кримінальних правопорушень, які підлягають розмежуванню (Myslyvyi, & Hrachova, 2022). Тому під час розмежування колабораційної діяльності від суміжних кримінальних правопорушень за основу слід обрати наявний підхід стосовно ознак складів правопорушень, які підлягають співвідношенню та які враховують під час їх кваліфікації, а також під час розмежування суміжних діянь між собою (Berdnik, & Holovko, 2022). Отже, розмежування таких діянь слід здійснювати за такими об'єктивними елементами та їх ознаками, як об'єкт та об'єктивна сторона, а також суб'єктивними – суб'єкт і суб'єктивна сторона. Порівнюючи зазначені вище кримінальні

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

правопорушення, слід дотримуватися таких критеріїв, як характер співвідношення тих норм, якими передбачені досліджувані склади та характер співвідношення спільних ознак цих складів й ознак, зміст яких у цих складах не збігається (Brych, 2014).

У цій статті ми зосередимо увагу на розмежуванні таких кримінальних правопорушень саме за суб'єктивними ознаками, а саме за ознаками суб'єкта правопорушень та їх суб'єктивної сторони.

Відповідно до змісту ст. 111-1 КК, суб'єктом колабораційної діяльності може бути спеціальний суб'єкт – громадянин України, який на добровільних засадах сприяє державі-агресору, збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора (ч. 1, 2, 3, 5, 7 ст. 111-1 КК) і загальний суб'єкт (ч. 4, 6, 8 ст. 111-1 КК)¹. Крім того, суб'єктом колабораційної діяльності може бути особа, яка виконує публічні функції, тобто має ще одну ознаку спеціального суб'єкта, відмінну від громадянства. Натомість суб'єктом державної зради може бути виключно громадянин України. Тому слушно зауважують науковці, що в ч. 4 та 6 ст. 111-1 КК доцільно додати уточнення – «за відсутності ознак шпигунства» (Myslyvyi, & Hrachova, 2022).

Отже, громадянин України може бути суб'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1, 2, 3, 5, 7 ст. 111-1 КК, іноземець, особа без громадянства або громадянин України – діянь, передбачених ч. 4, 6, 8 ст. 111-1 КК. У разі вчинення громадянином України шпигунських дій його дії будуть утворювати склад шпигунства як форми державної зради та кваліфікувати за ознаками ст. 111 КК².

Згідно з диспозицією ст. 111-2 КК³, одним із виявів пособництва державі-агресору є реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора. З цього випливає висновок, що дії особи, яка добровільно зайняла посади, пов'язані чи не пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків у незаконно створених органах влади на тимчасово окупованій території, а також у незаконно створених на цій території правоохоронних і судових органах, фактично містять таку ознаку ст. 111-2 КК⁴, як «реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора».

Розмежувальними ознаками в такому випадку є ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, адже суб'єктом пособництва державі-агресору

може бути як громадянин України, так і громадянин будь-якої країни чи особа без громадянства. Крім того, пособництво державі-агресору не залежить від роботи на посадах у цих органах, адже підтримка рішень або дій держави-агресора, участь у реалізації таких рішень може вчиняти не лише особа, яка добровільно зайняла посади, пов'язані чи не пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків у незаконно створених органах влади на тимчасово окупованій території, а також у незаконно створених на цій території правоохоронних і судових органах. Тому кваліфікацію слід здійснювати залежно від учинених у конкретному випадку дій. У разі поєднання в діях однієї особи добровільного зайняття таких посад і реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора кваліфікацію слід здійснювати за сукупністю: ч. 2, 5 або 7 ст. 111-1 КК та ст. 111-2 КК⁵.

Відповідно до змісту диспозиції ст. 114 КК, суб'єктом шпигунства може бути лише спеціальний суб'єкт – або іноземець, або особа без громадянства. У нормах КК немає вимоги щодо доступу суб'єкта до предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 114 КК. Отже, у ст. 114 КК суб'єктом може бути іноземець або особа без громадянства, яким певні відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків⁶.

Суб'єкт кримінальних правопорушень, передбачених ст. 436, 436-2 КК⁷, є загальним – будь-яка фізична (громадянин України, іноземець, апатрид, біпатрид, біженець), осудна особа, яка досягла віку 16 років.

Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності характеризується умисною формою вини і (у ч. 2, 5, 7 ст. 111-1 КК)⁸ добровільністю вчинених дій. Мета, яка за загальним правилом є факультативною ознакою суб'єктивної сторони, передбачена лише в ч. 3 ст. 111-1 КК⁹: «Здійснення пропаганди у закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України».

Суб'єктивна сторона шпигунства теж характеризується прямим умислом, за якого особа усвідомлює, що вона передає або збирає з метою передання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам саме тих відомостей, що становлять державну таємницю. Такі діяння також характеризуються добровіль-

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

ністю, адже суб'єкт свідомо передає чи збирає для передачі відомості, що становлять державну таємницю, і вчиняє зазначені дії за власним волевиявленням. Мета й мотив у ст. 114 КК не зазначені, можуть бути різними.

Для публічних закликів до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту (ст. 436 КК) мета не є обов'язковою ознакою цього складу кримінального правопорушення, але для іншої форми – виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій – мета є обов'язковою ознакою – розповсюдження закликів або розповсюдження таких матеріалів (Berdnik, & Holovko, 2022).

Висновки

Під час вирішення поставленої в дослідженні мети вдалося визначити сутність колабораційної діяльності, а також проаналізувати зміни, внесені

до положень КК щодо визначення складу злочину колабораційної діяльності. Під час розмежування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1, 111, 111-2, 114, 260, 436, 436-2 КК, встановлено можливість здійснення особою публічних функцій як ознаки суб'єкта правопорушення, передбаченого лише ст. 111-1 КК, а також ті ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, що пов'язані з наявністю чи відсутністю громадянства України.

Практичне значення цього дослідження полягає в тому, що встановлення та аналіз критеріїв розмежування зазначених кримінальних правопорушень сприятимуть підвищенню ефективності протидії колабораційній діяльності та злочинам проти основ національної безпеки, правильній кваліфікації дій осіб, що вчиняють такі правопорушення, і призначенню справедливого покарання відповідним особам.

References

- [1] Baladyha, S.P. (2023). Collaborative activity as a form of high treason: the essence and problems of a new crime. *Current problems of domestic jurisprudence*, 5, 109-114. doi: 10.32782/39221560.
- [2] Bantyshev, O.F., & Shamara, O.V. (2014). *Criminal liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine (qualification issues)*. Luhansk: Virtualna realnist.
- [3] Berdnik, I.V., & Holovko, M.B. (2022). The main guidelines for distinguishing collaborative activities from related criminal offenses. *New Ukrainian law*, 2, 156-162. doi: 10.51989/NUL.2022.2.22.
- [4] Brych, L.P. (2014). *Theoretical principles of distinguishing the elements of crimes* (Doctoral thesis, Lviv, Ukraine).
- [5] Buriak, O.O., Bukriev, O.I., Olieinikov, D.O., & Chlenov, M.V. (2022). *Collaborative activities: general principles of criminal law qualification*. A.Z. Shvets (Eds.). Kharkiv: Pravo.
- [6] Digeser, P. (2022). Collaboration and its political functions. *American Political Science Review*, 116(1), 200-212. doi: 10.1017/S0003055421000745.
- [7] Dzhuzha, O., Vasylevych, V., & Tychyna, D. (2023). Collaborationism as an object of criminological research. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 28(1), 33-43. doi: 10.56215/naia-herald/1.2023.33.
- [8] Galvis, M. (2022). The "allegiance" test: Judicial legislation and interpretation of GCIV. *Journal of Conflict and Security Law*, 27(1), 21-51. doi: 10.1093/jcsl/krab019.
- [9] Kalyvas, S. (2018). Armed collaboration in Greece, 1941-1944. *European Review of History: Revue Européenne D'histoire*, 15(2), 129-142. doi: 10.1080/13507480801931051.
- [10] Konchuk, N.S. (2019). *Criminal liability for high treason* (Doctoral dissertation, Lviv, Ukraine).
- [11] Kozachenko, O.V., & Musychenko, O.M. (2022). Certain aspects of qualification and application of criminal legal measures for collaborative activities in Ukraine, provided for in Part 1 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. *Legal scientific electronic journal*, 9, 407-411. doi: 10.32782/2524-0374/2022-9/100.
- [12] Kravchuk, O., & Bondarenko, M. (2022). *Collaborative activities: analysis of the new Article 111-1 of the Criminal Code*. Kyiv. Retrieved from <http://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo>.
- [13] Kuznetsov, V.V., & Syiploki, M.V. (2022). Criminal liability for collaborative activities as a new challenge of today. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 70(1), 381-388. doi: 10.24144/2307-3322.2022.70.61.
- [14] Leksana, G. (2021). Collaboration in mass violence: The case of the Indonesian anti-leftist mass killings in 1965-66 in East Java. *Journal of Genocide*, 23(1), 58-80. doi: 10.1080/14623528.2020.1778612.
- [15] Maliuk, V.V. (Eds.). (2023). *Criminal collaboration in conditions of armed aggression: a practical guide to criminal legal assessment and demarcation*. Kyiv: Alerta.
- [16] Movchan, R.O. (2022). *"Military" Novels of the Criminal Code of Ukraine: Law-Making and Law-Enforcement Problems*. Kyiv: Norma prava.
- [17] Myslyvyi, V.A., & Hrachova, O.Yu. (2022). Collaboration and espionage: criteria for distinction. *Legal scientific electronic journal*, 12, 370-374. doi: 10.32782/2524-0374/2022-12/87.

- [18] Naumiuk, S.A. (Eds.). (2024). *Crimes against the foundations of national security of Ukraine: criminal and legal qualification in wartime (scientific and practical commentary)*. Kyiv: Alerta.
- [19] Pletnov, O.V., Kovalenko, Ye.V. (2023). Distinguishing collaborative activities from related crimes. *Bulletin of the Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3(102), 159-168. doi: 10.32631/v.2023.3.38.
- [20] Pysmenskyi, Ye.O. (2020). *Collaborationism as a socio-political phenomenon in modern Ukraine (criminal legal aspects)*. Sievierodonets.
- [21] Tumanyants, A., Hetman, H., Babanina, V., & Dovbash, R. (2023). Features of Ensuring the Right to Liberty and Personal Integrity In Criminal Proceedings Under the Conditions of Martial Law: Precedent Practice of the European Court of Human Rights and Ukrainian Realities. *Access to Justice in Eastern Europe*, 2(19), 153-171. doi: 10.33327/AJEE-18-6.2-n000226.
- [22] Vasylenko, Yu.V. (2022). On the issue of distinguishing collaboration activities from state treason. *The European choice of Ukraine, the development of science and national security in the realities of large-scale military aggression and global challenges of the 21st century: materials of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 271-273). (Vol. 2). S.V. Kivalov (Eds.). Odesa: Helvetyka.
- [23] Vozniuk, A.A., Dudorov, O.O., & Movchan, R.O. (et al.). (2022). *Amendments to the criminal legislation of Ukraine adopted under martial law*. A.A. Vozniuk, R.O. Movchan, V.V. Cherniei (Eds.). Kyiv: Norma prava.
- [24] Zaitsev, O.V. (2023). Collaborative activity as a type of high treason (based on court practice of 2014–2022). *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 78(2), 174-179. doi: 10.24144/2307-3322.2023.78.2.27.

Список використаних джерел

- [1] Баладига С. П. Колабораційна діяльність як одна із форм державної зради: сутність та проблематика нового злочину. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 5. С. 109–114. doi: 10.32782/39221560.
- [2] Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія. Луганськ: Віртуальна реальність, 2014. 240 с.
- [3] Берднік І. В., Головка М. Б. Основні орієнтири відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 156–162. doi: 10.51989/NUL.2022.2.22.
- [4] Брич Л. П. Теоретичні засади розмежування складів злочинів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2014. 37 с.
- [5] Буряк О. О., Букреев О. І., Олейніков Д. О., Членов М. В. Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації: практ. порадник / за заг. ред. А. З. Швеця. Харків: Право, 2022. 98 с.
- [6] Digeser P. Collaboration and its political functions. *American Political Science Review*. 2022. No. 116 (1). P. 200–212. doi: 10.1017/S0003055421000745.
- [7] Джужа О., Василевич В., Тичина Д. Колабораціонізм як об'єкт кримінологічного дослідження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2023. Т. 28. № 1. С. 33–43. doi: 10.56215/naia-herald/1.2023.33.
- [8] Galvis M. The "allegiance" test: Judicial legislation and interpretation of GCIV. *Journal of Conflict and Security Law*. 2022. No. 27 (1). P. 21–51. doi: 10.1093/jcsl/krab019.
- [9] Kalyvas S. Armed collaboration in Greece, 1941–1944. *European Review of History: Revue Européenne D'histoire*. 2018. No. 15 (2). P. 129–142. doi: 10.1080/13507480801931051.
- [10] Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2019. 218 с.
- [11] Козаченко О. В., Мусиченко О. М. Окремі аспекти кваліфікації та застосування кримінально-правових заходів за колабораційну діяльність в Україні, передбачену ч. 1 ст. 111-1 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 407–411. doi: 10.32782/2524-0374/2022-9/100.
- [12] Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 КК. Київ, 2022. URL: <http://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo>.
- [13] Кузнецов В. В., Сийпюкі М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 70 (1). С. 381–388. (Серія «Право»). doi: 10.24144/2307-3322.2022.70.61.
- [14] Leksana G. Collaboration in mass violence: The case of the Indonesian anti-leftist mass killings in 1965-66 in East Java. *Journal of Genocide*. 2021. No. 23 (1). P. 58–80. doi: 10.1080/14623528.2020.1778612.

- [15] Злочинна колаборація в умовах збройної агресії : практик. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.
- [16] Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 244 с.
- [17] Мисливий В. А., Грачова О. Ю. Колабораційна діяльність та шпигунство: критерії розмежування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 370–374. doi: 10.32782/2524-0374/2022-12/87.
- [18] Злочини проти основи національної безпеки України: кримінально-правова кваліфікація в умовах війни (науково-практичний коментар) / за заг. ред. С. А. Наумюка. Київ : Алерта, 2024. 378 с.
- [19] Плетньов О. В., Коваленко Є. В. Відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (102). С. 159–168. doi: 10.32631/v.2023.3.38.
- [20] Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Северодонецьк, 2020. 121 с.
- [21] Tumanlyants A., Hetman H., Babanina V., Dovbash R. Features of Ensuring the Right to Liberty and Personal Integrity In Criminal Proceedings Under the Conditions of Martial Law: Precedent Practice of the European Court of Human Rights and Ukrainian Realities. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. No. 2 (19). P. 153–171. doi: 10.33327/AJEE-18-6.2-n000226.
- [22] Василенко Ю. В. До питання про відмежування колабораційної діяльності від державної зради. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 черв. 2022 р.) : у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Гельветика, 2022. Т. 2. С. 271–273.
- [23] Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / [А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан та ін.]; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.
- [24] Зайцев О. В. Колабораційна діяльність як різновид державної зради (за матеріалами судової практики 2014–2022 років). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 174–179. (Серія «Право»). doi: 10.24144/2307-3322.2023.78.2.27.

Some Criteria for Distinguishing Collaborative Activities from Related Activities

LIHUN Andrii

Postgraduate Student of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2775-7322>

Abstract. The article is devoted to the definition and analysis of the criteria for distinguishing collaborative activities from related acts. The fact of the existence of debatable, insufficiently or poorly researched issues in the context of distinguishing collaborative activities from related acts is stated, which additionally indicates the relevance of determining the criteria for distinguishing collaborative activities from related acts, including their subjective features. The purpose of the work is determined - to clarify the criteria for distinguishing collaborative activities from related criminal offenses. To achieve the set goal, the following methods were used: dialectical, comparative law, formal-logical, method of system analysis, morphological, methods of analysis and synthesis. The specified methodological basis contributed to the logic and scientific validity of the study. The essence of the distinction of criminal offenses as a legal activity is determined, which is implemented in the course of creating criminal-legal regulatory provisions, interpreting the norms of the Criminal Code of Ukraine, in the process of implementing criminal-legal qualification and consists in establishing the place of a specific criminal offense in the system of offenses with common features and the system of all legislative models of criminal-punitive behavior, which is implemented by comparing the content of the features of the offenses and consists in identifying the essence of their connections with each other. Common (a pair or group of features of different offenses, each of which is a feature of a separate offense, the content of which fully or partially coincides) and distinguishing (a pair (group) of corresponding features of different criminal offenses with common features, reflected by the

compared incompatible concepts) features of the criteria for distinguishing criminal offenses are distinguished. A conclusion is drawn on determining the essence of collaborative activity in the context of international law. When distinguishing between criminal offenses provided for in Art. 111-1 of the Criminal Code and Art. 111, 111-2, 114, 260, 436, 436-2 of the Criminal Code, the possibility of a person performing public functions as a sign of the subject of the offense provided for only in Art. 111-1 of the Criminal Code, as well as those signs of the subject of the criminal offense that are associated with the presence or absence of Ukrainian citizenship, was established. The practical significance of this study was determined - the establishment and analysis of the criteria for distinguishing the specified criminal offenses will contribute to increasing the effectiveness of countering collaborative activities and crimes against the foundations of national security, the correct qualification of the actions of persons committing the specified offenses, and the imposition of fair punishment on the relevant persons.

Keywords: national security; criminal offense; criminal liability; crimes against the foundations of national security; collaborationist activity; high treason; aiding and abetting an aggressor state; espionage; war propaganda.

DOI: 10.33270/02242802.99
УДК 343.7(477)

Об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 399 Кримінального кодексу України

ЛЮБЧЕНКО Тетяна*

здобувач кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6308-2836>

Анотація. Статтю присвячено з'ясуванню суті об'єкта умисного знищення або пошкодження майна, що належить захиснику чи представнику особи або їх близьким родичам, у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 399 Кримінального кодексу України). Метою статті є тлумачення та визначення змісту об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 399 цього Кодексу, а також аналіз його обов'язкової та додаткових ознак. Методологічною основою провадження в юридичній науці такого дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціальних загальноприйнятих методів наукового пізнання як форми пізнання правових явищ. До таких методів належать діалектичний, системний, формально-юридичний, індукції та дедукції, логічного аналізу й синтезу, узагальнення. Констатовано, що родовим об'єктом аналізованого кримінального правопорушення є відносини у сфері здійснення правосуддя. Доведено, що положення ст. 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» визначають зміст правосуддя як державної діяльності судів, метою яких є захист прав і свобод усіх суб'єктів суспільства. На підставі твердження про основу діяльності судів відповідно до принципу верховенства права та його спрямованості на забезпечення прав і свобод людини й громадянина сформульовано висновок про правосуддя як суспільне благо, яке задовольняє інтереси суспільства в поновленні порушених прав та охоронюваних законом інтересів. Проаналізовано доктринальні підходи до розуміння сутності правосуддя, на підставі чого визначено, що правосуддям є діяльність суду з розгляду та вирішення в передбаченому законом порядку цивільних, господарських, адміністративних справ і кримінальних проваджень та діяльність правоохоронних органів, які сприяють здійсненню судом правосуддя і забезпечують виконання його рішень. Доведено, що основним безпосереднім об'єктом у ст. 399 Кримінального кодексу України є встановлений порядок здійснення правильної, законодавчо врегульованої діяльності, спрямованої на надання правового захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, додатковим безпосереднім – здоров'я, життя, честь і гідність осіб, які здійснюють правозахисну діяльність, та їх близьких родичів, а також громадський порядок і безпека. Досліджено механізм завдання шкоди суспільним відносинам, які забезпечують встановлений порядок здійснення правильної та законодавчо врегульованої діяльності, спрямованої на забезпечення правового захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти правосуддя; об'єкт кримінальних правопорушень; умисне знищення або пошкодження майна; захисник чи представник особи; діяльність, пов'язана з наданням правової допомоги.

Історія статті:

Отримано: 29.07.2024
Переглянуто: 23.08.2024
Прийнято: 30.09.2024

Рекомендоване посилання:

Любченко Т. Об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 399 Кримінального кодексу України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 2 (28). С. 99–105. doi: 10.33270/02242802.99.

*Відповідальний автор

Вступ

Відповідно до положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», професійні права, життя і здоров'я, власність, честь та гідність захисників знаходяться під захистом закону, а реалізація їхніх прав і повноважень забезпечується відповідними гарантіями професійної діяльності¹. Одним із важливих компонентів правової держави є висока правова культура громадян, що проявляється, у тому числі, у формі поваги до суду та правоохоронних органів, а також до осіб, які сприяють здійсненню правосуддя включно з захисниками чи представниками особи чи їх близькими родичами (Воїко, 2019). З метою якісної правової охорони Кримінальний кодекс України (далі – КК) встановлює підстави кримінальної відповідальності за низку протиправних діянь, які перешкоджають вільному виконанню захисником чи представником особи своїх професійних обов'язків з надання правової допомоги. Одну з таких заборон передбачено в ст. 399 КК, що забезпечує діяльність захисника чи представника особи від умисного знищення або пошкодження майна, яке належить захиснику чи представнику особи або їхнім близьким родичам, у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги.

Матеріали та методи

Вітчизняні правники зробили вагомий внесок у розроблення проблематики кримінально-правової охорони правосуддя, зокрема це такі праці: Є. М. Блажівський (2010) «Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівників судових і правоохоронних органів (інших державних діячів)», Г. В. Логвинський (2021) «Кримінально-правова характеристика посягання на захисника чи представника особи», Т. С. Лосич (2017) «Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного», Л. М. Палюх (2020) «Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя», В. В. Сміх (2011) «Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу», Т. Є. Тичина (2021) «Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність захисника», С. В. Хомінч (2021) «Забезпечення охорони та безпеки правосуддя в Україні: адміністративно-правовий аспект», М. В. Шепітько (2018) «Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя». Актуальним завданням є уточнення змісту елементів й ознак складу правопорушення, передбаченого ст. 399 КК, що обумовлюється

формуванням нового кримінального законодавства України (Khrystova, 2023).

Попри те, що праці зазначених учених мають наукову і практичну цінність, чимало питань, пов'язаних з ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 399 КК, залишилися дискусійними, а деякі – недостатньо чи взагалі недослідженими. Це засвідчує актуальність визначення об'єкта умисного знищення або пошкодження майна, що належить захиснику чи представнику особи або їхнім близьким родичам, у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги.

Для здійснення глибокого та повного дослідження об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 399 КК, доцільно використовувати сукупність загальнонаукових і спеціальних загальноприйнятих у юридичній науці методів пізнання правових явищ. Тому в цьому дослідженні застосовано такі методи: діалектичний, компаративістський (порівняльно-правовий, порівняльний, компаративний), догматичний (логіко-юридичний, формально-логічний, юридичний), системний (структурного аналізу, системного аналізу, структурно-системного аналізу, структурно-функціональний, функціональний), індукції, дедукції, морфологічний, кібернетичний, аналізу, синтезу. Визначена методологічна база обумовлює логічність і наукову обґрунтованість дослідження.

Метою статті є з'ясування суті об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 399 КК, а також аналіз його обов'язкової та додаткових ознак. Висновки сприятимуть розробленню рекомендацій для практики застосування цих норм і пропозицій щодо їх удосконалення (Tumanyants et al., 2023).

Результати й обговорення

Ситуація в Україні доволі складна й суперечлива, у країні немає скоординованої державної політики. Основою функціонування держави є економічна безпека, за якої обумовлено здатність підтримувати стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз, спрямованість на реалізацію та захист національних інтересів України та розвиток економічної сфери (Cherniei et al., 2023). В умовах стабільного суспільства ефективно функціонує економіка, досягають гармонії в діях законодавчої, виконавчої та судової влади, активно здійснюють діяльність різних громадських і приватних організацій, гарантують вільний розвиток людини, задоволення її духовних та матеріальних потреб (Babanina, 2019).

Родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 399 КК «Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи», є відносини у сфері здійснення правосуддя. Положення ст. 124

¹ Про адвокатуру і адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#top>.

Конституції України визначають, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди¹.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд, повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України². Саме цією нормою визначають зміст правосуддя як державної діяльності судів, метою яких є захист прав і свобод усіх суб'єктів суспільства. Твердження про те, що діяльність судів ґрунтується на засаді верховенства права та спрямована на забезпечення прав і свобод, дає підстави визначити правосуддя як суспільне благо, яке задовольняє інтереси суспільства в поновленні порушених прав та охоронюваних законом інтересів (Тучуна, 2021).

У науковій літературі поширеною є думка, що правосуддя як об'єкт кримінально-правової охорони слід тлумачити не лише як діяльність суду з розгляду та вирішення справ, а й як діяльність органів досудового розслідування, дізнання, а також органів виконання судових рішень (Shepitko, 2015). Згідно з іншою позицією, поняття «правосуддя» не охоплює всю юрисдикційну діяльність суду, а стосується лише окремої її частини (однієї з функцій) (Paliukh, 2020). Елементами правосуддя слід вважати, окрім інших ознак, і професійну діяльність осіб, які сприяють здійсненню правосуддя, в тому числі – захисника чи представника особи, а також їх близьких родичів (Khrystova, 2023).

Найпоширенішим у науці є двоаспектний підхід до визначення поняття «правосуддя» за допомогою як змістових, так і формальних ознак (Khrystova, 2022), де формальною ознакою правосуддя є здійснення його у формі судачинства судами як державними органами, а змістовною – відповідність вимогам справедливості й забезпечення ефективного поновлення в правах (Bihun, 2011). Двоаспектне визначення поняття «правосуддя» максимально повно та всебічно відображає зміст цього поняття (Khrystova, 2022). Аргументом на підтримку коректності двоаспектного підходу для визначення поняття «правосуддя» є також його практичне застосування Конституційним Судом України під час офіційного тлумачення дефініції «правосуддя» відповідно до положень ст. 124 Конституції України як самостійної галузі державної діяльності, яку суди

здійснюють шляхом розгляду й вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ³, констатація положення про те, що «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості та забезпечує ефективне поновлення в правах (Khrystova, 2022).

Правосуддям слід вважати діяльність суду з розгляду та вирішення в передбаченому законом порядку цивільних, господарських, адміністративних справ і кримінальних проваджень, а також діяльність правоохоронних органів, які сприяють здійсненню судом правосуддя та забезпечують виконання його рішень (Losyuh, 2017). Тому слід вважати родовим об'єктом діяння, передбаченого ст. 399 КК, охоронюваний нормами КК порядок суспільних відносин у сфері здійснення правосуддя, сприяння здійсненню такої діяльності та надання правової допомоги.

Основним безпосереднім об'єктом аналізованого кримінального правопорушення слід визнавати встановлений законом порядок здійснення правосуддя, який забезпечує діяльність захисника чи представника особи щодо надання ними правової допомоги (Akhmedov, 2021); суспільні відносини, які забезпечують нормальну діяльність захисника чи представника особи у сфері відправлення правосуддя (Losyuh, 2017); інтереси правосуддя (Miroshnychenko, 2012). Додатковим обов'язковим його об'єктом виступає право власності, а додатковим факультативним – здоров'я, життя, честь і гідність особи, громадський порядок, громадська безпека (Losyuh, 2017).

Отже, умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК) є насильницьким кримінальним правопорушенням зі складним, подвійним безпосереднім об'єктом, коли одночасно вчиняють посягання на нормальну законну діяльність потерпілих осіб з надання правової допомоги та посягання на їх власність. Обидва об'єкти, об'єднані в складі цього суспільно небезпечного діяння, є взаємозалежними, тому відсутність одного з цих об'єктів виключає склад подвійного кримінального правопорушення, передбаченого ст. 399 КК.

Аналіз об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 399 КК, буде неповним без висвітлення структури суспільних відносин, які є об'єктом досліджуваного кримінального правопорушення. Загальновідомо, що структуру

¹ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

² Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

³ Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 14 жовт. 1997 р. № 44-з. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97#Text>.

суспільних відносин розглядають з огляду на розуміння об'єкта як охоронюваних законом про кримінальну відповідальність суспільних відносин. Суспільні відносини – це єдність різних елементів, що відокремлюються один від одного лише умовно під час їх детального теоретичного аналізу. Без їх зовнішньої та внутрішньої взаємозалежності, а також без поєднання і взаємодії структурних елементів суспільних відносин втрачається і соціальна сутність відносин.

Тричленна структура суспільних відносин містить такі елементи:

1) суб'єкти (учасники) відносин, якими є держава, колективи, юридичні особи, окремі громадяни. Чітке встановлення кола учасників суспільних відносин і визначення їх соціальних функцій дає змогу виокремити саме ті суспільні відносини, які є об'єктом конкретного правопорушення;

2) предмет суспільних відносин – це все те, з приводу чого чи у зв'язку з чим виникають ці відносини (майно, речі, цінності, особа);

3) соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність) як зміст суспільних відносин, що передбачає взаємодію суб'єктів суспільних відносин з приводу їх предмета (Miroshnuchenko, 2012; Savchenko, & Repetskyi, 2012).

Суб'єкти (учасники) суспільних відносин – це носії відповідних охоронюваних правом інтересів. Визначення суб'єктного складу дає змогу встановити «механізм» спричинення шкоди об'єкту, адже в одних випадках шкоду йому завдають шляхом безпосереднього впливу на суб'єкта суспільних відносин, а в інших шкоду спричиняє суб'єкт, який є учасником охоронюваних суспільних відносин (Vorontsov, 2015). Механізм заподіяння шкоди об'єкту суспільних відносин може бути різним: в одних випадках негативному впливу підлягає суб'єкт суспільних відносин, у других – блага, охоронювані законом і у зв'язку з якими виникають ці відносини, у третіх – розривається соціальний зв'язок між суб'єктами відносин. У всіх цих випадках об'єкту кримінально-правової охорони виникає загроза заподіяння шкоди чи спричиняють шкоду, яка і є наслідком кримінального правопорушення (Dehtiarova, 2012).

Наступним елементом суспільних відносин є предмет суспільних відносин – усе те, з приводу чого і у зв'язку з чим виникають ці відносини. Вони можливі лише з приводу спільного та єдиного для них предмета, який і визначає сторону, що співвідноситься (Vorontsov, 2015). Предмет суспільних відносин є тим критерієм, що дає змогу поділяти суспільні відносини на матеріальні та нематеріальні, саме тому сутність будь-яких суспільних відносин встановлюють з огляду на характеристики й особливостей їх предмета. Матеріальні суспільні відносини мають предметом гроші, будь-які речі, цінні папери. Тому правильним є висновок, що до матеріальних суспільних відносин належать

лише ті, у яких предметом є певна матеріальна річ (природні об'єкти, різні товари чи предмети, які не наділені ознаками товару). Предметом нематеріальних суспільних відносин є соціальні, духовні блага чи цінності, зокрема певні соціальні інститути, діяльність людей, а на рівні ієрархії відносин – інші суспільні відносини, а також соціальні цінності.

Третій структурний елемент суспільних відносин – це соціальний зв'язок: не будь-яка поведінка учасників, а тільки та, що характеризує їх стійку взаємодію з приводу предмета суспільних відносин. Такий зв'язок полягає в поведінці, яка ставить суб'єктів суспільних відносин у певний стан їх субординації стосовно зв'язку з конкретними предметами, соціальними цінностями та один з одним. Соціально значущим є тільки той зв'язок, який породжується діями чи бездіяльністю, і тільки тоді, коли діяння утворює зв'язок щонайменше між двома суб'єктами. Зміст зв'язку між суб'єктами слід розглядати тільки як конкретну взаємодію суб'єктів з приводу конкретних предметів.

Повертаючись до механізму заподіяння шкоди суспільним відносинам, зауважимо, що протиправний вплив на соціальний зв'язок може бути здійснений шляхом невиконання чи неналежного виконання одним із суб'єктів суспільних відносин покладеного на нього соціального обов'язку (невиконання певних дій, утримання від здійснення певних дій) або виконання ним дій, які суперечать його соціальному обов'язку (Dehtiarova, 2012). Проте не кожен учасник суспільних відносин може здійснити вплив на соціальний зв'язок. Крім загальноправового статусу, який охоплює правосуб'єктність та основні конституційні права і свободи особи, учасник відносин повинен мати додаткові ознаки. І лише такий учасник, володіючи певними ознаками, на підставі наявності яких він може спричинити шкоду цим відносинам, впливаючи на їх суть – соціальний зв'язок, може бути визначений як спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення (Dehtiarova, 2012). У такому випадку шкоду спричиняють шляхом розривання соціального зв'язку завдяки виключенню суб'єктом себе із суспільних відносин цього виду.

Висновки

Констатовано, що родовим об'єктом діяння, передбаченого ст. 399 КК, слід вважати охоронюваний нормами КК порядок суспільних відносин у сфері здійснення правосуддя, сприяння здійсненню такої діяльності та надання правової допомоги. Основним безпосереднім об'єктом є встановлений порядок здійснення правильної, законодавчо урегульованої діяльності, спрямованої на надання правового захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, додатковим безпосереднім – здоров'я, життя,

честь і гідність осіб, які здійснюють правозахисну діяльність, та їх близьких родичів, а також громадський порядок і безпека.

Проаналізовано сутність механізму завдання шкоди суспільним відносинам, які забезпечують встановлений порядок здійснення правильної та законодавчо урегульованої діяльності, спрямованої на забезпечення правового захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Доведено, що його зміст буде

таким: суб'єкт кримінального правопорушення з метою порушення цього права використовує будь-які способи знищення або пошкодження майна, яке належить захиснику чи представнику особи або їх близьким родичам, у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги. Впливаючи на ці елементи суспільних відносин, суб'єкт кримінального правопорушення змінює їх і спричиняє шкоду.

References

- [1] Akhmedov, V.A. (2021). *Counteracting crimes against justice under the criminal legislation of the Republic of Azerbaijan and Ukraine* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine).
- [2] Babanina, V. (2019). Structure of Mechanism of Implementation of Criminal Legislation. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 24(2), 81-86. doi: 10.33270/01191112.81.
- [3] Bihun, V.S. (2011). *Philosophy of Justice: Idea and Implementation*. Kyiv.
- [4] Blazhivskiy, Ye.M. (2010). *Criminal liability for interference in the activities of judicial and law enforcement officials (other public figures)* (Doctoral thesis, Lviv, Ukraine).
- [5] Boiko, V. (2019). Factors of negative impact on the judiciary. *Entrepreneurship, economy and law*, 5, 323-327. doi: 10.32849/2663-5313/2019.5.60.
- [6] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Babanina, V., Tykhonova O., & Hudkova, H. (2023). Características de la responsabilidad por revelación del secreto bancario en Europa y Estados Unidos. *Jurídicas CUC*, 19(1), 311-338. doi : 10.17981/juridcuc.19.1.2023.11.
- [7] Dehtiarova, I.M. (2012). *Using a minor child for begging: criminal legal and criminological characteristics and prevention* (Doctoral thesis, Kharkiv, Ukraine).
- [8] Khominich, S.V. (2021). *Ensuring the protection and security of justice in Ukraine: administrative and legal aspect* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine).
- [9] Khrystova, Yu. (2022). Justice as an object of criminological protection. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 4, 292-298. doi: 10.31733/2078-3566-2022-4-292-298.
- [10] Khrystova, Yu. (2023). International standards for ensuring the security of justice. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 234-243. doi: 10.31733/2078-3566-2023-2-234-243.
- [11] Khrystova, Yu. (2023). The state of scientific development of the problems of criminological protection of justice in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Dnipro State University of Internal Affairs*, 1, 233-239. doi: 10.31733/2078-3566-2023-1-233-239.
- [12] Lohvynskiy, H.V. (2021). *Criminal legal characteristics of assault on a defender or representative of a person* (Doctoral dissertation, Odesa, Ukraine).
- [13] Losych, T.S. (2017). *Criminal liability for threats or violence against a judge, lay assessor or juror* (Doctoral thesis, Kharkiv, Ukraine).
- [14] Miroshnychenko, S.S. (2012). *Crimes against justice: theoretical and applied problems of prevention and counteraction* (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine).
- [15] Paliukh, L.M. (2020). *Criminal liability for crimes against justice*. Lviv: LNU im. I. Franka.
- [16] Paliukh, L.M. (2020). The concept of criminal legal protection of public relations regarding the implementation of judicial proceedings and the execution of court decisions. *Journal "ScienceRise: Juridical Science"*, 4(14), 47-52. doi: 10.15587/2523-4153.2020.220341.
- [17] Savchenko, A.V., & Repetskiy, S.P. (2012). *Public morality as an object of criminal encroachments*. Ivano-Frankivsk: Tipovit.
- [18] Shepitko, M.V. (2015). Criminal law approach to understanding the concept of justice. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3(82), 126-133.
- [19] Shepitko, M.V. (2018). *Theoretical and methodological principles of forming a system for combating crimes in the field of justice* (Doctoral thesis, Kharkiv, Ukraine).
- [20] Smikh, V.V. (2011). *Criminal liability for violation of a person's right to legal aid* (Doctoral dissertation, Lviv, Ukraine).
- [21] Tumanyants, A., Hetman, H., Babanina, V., & Dovbash, R. (2023). Features of Ensuring the Right to Liberty and Personal Integrity In Criminal Proceedings Under the Conditions of Martial Law: Precedent Practice of the European Court of Human Rights and Ukrainian Realities. *Access to Justice in Eastern Europe*, 2(19), 153-171. doi: 10.33327/AJEE-18-6.2-n000226.
- [22] Tychnina, T.Ye. (2021). *Criminal liability for interference in the activities of a defense attorney* (Doctoral dissertation, Kharkiv, Ukraine).
- [23] Vorontsov, A.V. (2015). Current issues of determining the generic object of crimes against justice. *South Ukrainian Law Journal*, 2, 30-33.

Список використаних джерел

- [1] Ахмедов В. А. Протидія злочинам проти правосуддя за кримінальним законодавством Азербайджанської Республіки та України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 450 с.
- [2] Babanina V. Structure of Mechanism of Implementation of Criminal Legislation. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2019. No. 24 (2). P. 81–86. doi: 10.33270/01191112.81.
- [3] Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. Київ, 2011. 303 с.
- [4] Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівників судових і правоохоронних органів (інших державних діячів) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 22 с.
- [5] Бойко В. Чинники негативного впливу на судову владу. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 323–327. doi: 10.32849/2663-5313/2019.5.60.
- [6] Cherniei V., Cherniavskiy S., Babanina V., Tykhonova O., Hudkova N. Características de la responsabilidad por revelación del secreto bancario en Europa y Estados Unidos. *Jurídicas CUC*. 2023. No. 19 (1). P. 311–338. doi: 10.17981/juridcuc.19.1.2023.11.
- [7] Дегтярьова І. М. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом: кримінально-правова та кримінологічна характеристика і запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 19 с.
- [8] Хомініч С. В. Забезпечення охорони та безпеки правосуддя в Україні: адміністративно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 230 с.
- [9] Христова Ю. Правосуддя як об'єкт кримінологічного захисту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 292–298. doi: 10.31733/2078-3566-2022-4-292-298.
- [10] Христова Ю. Міжнародні стандарти забезпечення безпеки правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 234–243. doi: 10.31733/2078-3566-2023-2-234-243.
- [11] Христова Ю. Стан наукової розробленості проблем кримінологічного захисту правосуддя в Україні. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 233–239. doi: 10.31733/2078-3566-2023-1-233-239.
- [12] Логвинський Г. В. Кримінально-правова характеристика посягання на захисника чи представника особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. 240 с.
- [13] Лосич Т. С. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 19 с.
- [14] Мірошниченко С. С. Злочини проти правосуддя: теоретичні і прикладні проблеми запобігання та протидії : автореф. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 40 с.
- [15] Палюх Л. М. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя : монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020. 744 с.
- [16] Палюх Л. М. Концепція кримінально-правової охорони суспільних відносин щодо здійснення судочинства і виконання судових рішень. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2020. № 4 (14). С. 47–52. doi: 10.15587/2523-4153.2020.220341.
- [17] Савченко А. В., Репецький С. П. Суспільна моральність як об'єкт злочинних посягань : монографія. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. 280 с.
- [18] Шепітько М. В. Кримінально-правовий підхід до розуміння поняття правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 3 (82). С. 126–133.
- [19] Шепітько М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08, 12.00.09. Харків, 2018. 43 с.
- [20] Сміх В. В. Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2011. 231 с.
- [21] Tumanlyants A., Hetman H., Babanina V., Dovbash R. Features of Ensuring the Right to Liberty and Personal Integrity In Criminal Proceedings Under the Conditions of Martial Law: Precedent Practice of the European Court of Human Rights and Ukrainian Realities. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. No. 2 (19). P. 153–171. doi: 10.33327/AJEE-18-6.2-n000226.
- [22] Тичина Т. Є. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність захисника : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Харків, 2021. 257 с.
- [23] Воронцов А. В. Актуальні питання визначення родового об'єкта злочинів проти правосуддя. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 30–33.

Object of the Criminal Offense Provided for by Art. 399 of the Criminal Code of Ukraine

LIUBCHENKO Tetiana

Laureate of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6308-2836>

Abstract. The article is devoted to clarifying the essence of the object of intentional destruction or damage to property belonging to the defender or representative of a person or their close relatives, in connection with activities related to the provision of legal assistance (Article 399 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – The purpose of the article is the interpretation and definition of the object of the criminal offense provided for in Article 399 of the Criminal Code, as well as the analysis of its mandatory and additional features. The methodological basis of conducting such research in legal science is a set of general scientific and special generally accepted methods of scientific knowledge, as a form of knowledge of legal phenomena. Such methods include dialectical, systemic, formal-legal, induction and deduction, logical analysis and synthesis, generalization method. It was established that the generic object of the analyzed criminal offense is relations in the sphere of justice. It has been proven that the provisions of Art. 2 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" defines the content of justice as the state activity of courts, the purpose of which is to protect the rights and freedoms of all subjects of society. On the basis of the statement about the basis of the activity of courts in accordance with the principle of the rule of law and its focus on ensuring the rights and freedoms of man and citizen, a conclusion was made about justice as a public good that satisfies the interests of society in the restoration of violated rights and interests protected by law. Doctrinal approaches to understanding the essence of justice are analyzed, on the basis of which it is concluded that justice is the activity of the court to consider and resolve civil, economic, administrative cases and criminal proceedings in the order prescribed by law, and the activity of law enforcement agencies that contribute to the administration of justice by the court and ensure its execution solutions. It was established that the main direct object in Art. 399 of the Criminal Code is the established procedure for the implementation of correct, legally regulated activities aimed at providing legal protection of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities, as well as the immediate additional health, life, honor and dignity of persons engaged in human rights activities and their close relatives, as well as public order and security. The mechanism of harming social relations, which ensure the established procedure for carrying out correct and legally regulated activities aimed at ensuring legal protection of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities, is analyzed.

Keywords: criminal offenses against justice; object of criminal offenses; intentional destruction or damage to property; the defender or representative of the person; activities related to the provision of legal assistance.

DOI: 10.33270/02242802.106
УДК 342.76(450)(430)

Обмеження прав і свобод людини за формою

ШЕРШЕЛЬ Ольга*

аспірант кафедри теорії, історії та філософії права Національної академії
внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0874-3138>

Анотація. Для правового регулювання суспільних відносин важливим є вибір належної форми обмежень прав і свобод людини. Запровадження обмежувальних заходів під час надзвичайних ситуацій, воєнного стану засвідчили необхідність їх корегування (від повної заборони на вчинення певних дій до обумовлення реалізації прав певними обставинами) залежно від поточної ситуації. Мета цієї статті – визначити поняття форми обмеження прав і свобод людини, з огляду на філософсько-правовий аспект, виокремити форми таких обмежень, а також зазначити, на підставі яких актів їх можна регулювати. Методичною основою став діалектичний метод, який надає можливість дослідити єдність змісту і форми обмежень прав людини, первинність змісту щодо форми. У структурі методологічних підходів під час аналізу законодавства України використовують системний та порівняльний методи. Аксиологічний підхід було застосовано під час розгляду питання щодо єдності змістового та формального у визначенні верховенства права. Обґрунтовано, що вибір форми обмежень прав і свобод людини обумовлений метою запровадження таких обмежень, акцентовано на важливості своєчасної зміни «застарілої» форми прийнятнішою залежно від обставин (економічних, соціальних, природних та інших чинників). Ігнорування цієї вимоги призведе до неефективності обмежень прав людини, їх нівелювання. Зазначено, що оскільки Конституція і закони України врегульовують загальні питання обмежень прав людини (встановлюючи загальні правила поведінки щодо невизначеного кола осіб), на підставі й відповідно до їх приписів порядок застосування обмежувальних заходів, зокрема адаптацію до конкретних обставин і вибір оптимальної форми обмеження прав та свобод людини, можуть здійснювати на рівні підзаконних актів і в рішеннях судів. Наукова новизна публікації полягає в авторському визначенні форм обмеження, виокремлення однієї з них – скасування складового конституційного права людини, не конкретизованого в Конституції України (наприклад, скасування права на певний вид державної допомоги сім'ї, отримання якої Конституція України не гарантує). Визначення форми обмеження прав і свобод людини важливе під час оцінювання правомірності таких обмежень, воно впливає на формуванні критеріїв допустимості та пропорційності їх встановлення.

Ключові слова: права людини; форма обмеження; заборона; законодавче упущення; скасування складових права; верховенство права.

Історія статті:

Отримано: 29.07.2024

Переглянуто: 28.08.2024

Прийнято: 30.09.2024

Рекомендоване посилання:

Шершель О. Обмеження прав і свобод людини за формою. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 2 (28). С. 106–115. doi: 10.33270/02242802.106.

*Відповідальний автор

Вступ

Конституційно-правовий механізм обмеження прав і свобод людини й громадянина безпосередньо пов'язаний з механізмом правового регулювання, який є обов'язковою умовою його функціонування (Andriievska, 2016(c), p. 84). Тому необхідно дослідити форму обмежень прав і свобод людини. Методологічна цінність категорії форми полягає в тому, що форма втілює зміст у конкретну дійсність.

Форма – одна з центральних категорій філософії, дослідження якої почалося ще за античних часів. В Арістотеля річ складається з матерії та форми, форма перетворює матерію на дійсність, тобто втіленою в конкретну річ. Давній мислитель виокремлював чотири аспекти речі, зокрема форму, завдяки якій річ стає дійсною (causa formalis), і того, хто змушує матеріал набутти цієї форми (causa efficiens). Філософсько-теологічне трактування змісту (матерії) і форми пропонував і Фома Аквінський. У Новий час Ф. Бекон стверджував про примат матерії над формою. Співвідношення матерії (змісту) і форми дослідив І. Кант: форма – це спосіб упорядкування матерії. Категорії змісту і форми вивчав Г. Гегель.

Матеріали та методи

У вітчизняній науці аспекти форм обмеження прав і свобод особи були предметом розгляду О. Андрієвської (2016), Л. Заморської (2019), М. Комзюк (2015), І. Панкевича (2022), П. Рабіновича (2022), В. Човгана (2017) та ін.

Форму обмежень прав і свобод людини визначають як процес утілення норм щодо встановлення та застосування конституційно-правових обмежень прав і свобод людини й громадянина в дійсність (Andriievska, 2016(a), p. 55); це елемент механізму обмеження прав і свобод людини, що має на меті зовнішнє відображення та фактичну реалізацію спеціально уповноваженими на те суб'єктами влади правових норм, які мають право обмежувальний характер (Zamorska, 2019, p. 8).

Під час розгляду питання про надмірність застосованих заходів за обмеження прав і свобод людини важливими є позиції судів у системі судоустрою України і Конституційного Суду України.

У дослідженні застосовано діалектичний метод, який надав можливість висвітлити поняття форми обмеження прав і свобод людини. За допомогою системно-структурного методу визначено місце форми в правовому регулюванні обмежень прав і свобод людини; завдяки порівняльному методу з'ясовано, у яких випадках обраний засіб є найприйнятнішим.

Результати й обговорення

В умовах правової держави заборону надмірного державного втручання у свободу особи розглядають як аксіоматичну вимогу: держава має право обмежувати права людини тільки тоді, коли це вкрай необхідно, і тільки в такому обсязі, у якому її заходи будуть співмірними поставленій меті (Pohrebnyak, p. 294).

Тож обрана форма обмежень прав і свобод людини має бути адекватною меті встановлення обмежень і не може бути надмірною. Завдання правотворця в разі зміни зовнішніх обставин – обрати ту форму обмеження, яка найбільше відповідає умовам, що склалися.

Форму обмежень прав і свобод людини, з огляду на діалектичну єдність форми і змісту, первинність змісту щодо форми, можна визначити як зовнішнє оформлення (втілення) змісту обмежень прав і свобод людини, яка має внутрішню структуру (сферу застосовування, коло осіб, до яких застосовують обмеження, тощо) і встановлюється пропорційно (розмірно) до мети обмеження.

Заборони на реалізацію певних прав, встановлені під час карантинних обмежень, потребують постійного корегування, з огляду на епідеміологічну ситуацію (від абсолютної заборони на реалізацію права вільно пересуватися (заборона виходити з дому) до обумовлення можливості керуватися певними правилами (носіння маски, вакцинація) тощо).

До форм обмеження прав і свобод належать: а) заборона на певний варіант реалізації права чи свободи, тобто встановлення поведінки (відносна заборона); б) заборона на реалізацію права (свободи) загалом (абсолютна заборона); в) втручання (вторгнення) в право (свободу) уповноважених державних органів (характеризується активними діями державних органів і пасивною поведінкою особи); г) обов'язок; д) відповідальність (Komziuk, 2015, p. 54).

Загалом поділяючи такий підхід до класифікації, вважаємо недоцільним виокремлення такої форми, як втручання (вторгнення) в право (свободу) уповноваженими державними органами (характеризується активними діями державних органів і пасивною поведінкою особи), оскільки таке втручання здійснюють у певних формах, фактично воно встановлює заборону на можливість реалізації особою окремого права. Втручання держави в право особи користуватися майном (у разі його вилучення) фактично обмежує право особи розпоряджатися такою власністю, тобто заборону на визначений варіант реалізації прав і свобод людиною.

Конституційний Суд України, даючи визначення правомірного обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина, використовує формулювання «втручання держави за допомогою юридичних засобів у зміст та обсяг

конституційних прав і свобод людини і громадянина»¹.

Також серед основних форм конституційно-правових обмежень науковці виокремлюють скасування та звуження змісту й обсягу наявних прав і свобод (Andriievska, 2018(b), p. 10).

Така позиція видається дискусійною, оскільки Конституція України, допускаючи обмеження конституційних прав і свобод людини, встановлює заборону на їх скасування (частина друга статті 22). Конституційний Суд України вирізняє обмеження та скасування прав і свобод людини, вказуючи, що скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація, а звуження змісту й обсягу прав і свобод є їх обмеженням².

Тож у випадку скасування права особи не відбувається його обмеження, у цьому контексті має йтися не про обмеження конкретного права, а про обмеження обсягу прав і свобод особи, які визначають її правовий статус в конкретній правовій системі.

Недоцільним є також віднесення до форм обмеження прав та свобод особи і звуження прав, оскільки звуження змісту й обсягу прав і свобод є їх обмеженням, про що також зазначено в рішенні Конституційного Суду України.

Водночас зауважимо, що під час правового регулювання виникають ситуації, коли особу позбавляють певних можливостей, зокрема, скасовують право на отримання певної державної допомоги сім'ям або доплат, не гарантованих Конституцією України. У цій ситуації пропонуємо таку форму обмеження прав і свобод людини, як зміна, скасування складових конституційного права особи.

Наприклад, у Рішенні від 7 листопада 2018 року № 9-р/2018 Конституційний Суд

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Байшева Павла Вікторовича, Бурлакової Ольги Олександрівни, Даць Ірини Вільямівни, Дедковського Вячеслава Вікторовича, Желізняка Михайла Васильовича, Кожухарової Людмили Анатоліївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 2, 3 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження контрактної форми роботи у сфері культури та конкурсної процедури призначення керівників державних та комунальних закладів культури» від 28 січ. 2016 р. № 955-VIII зі змінами від 12 лип. 2019 р. № 5-р(І)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-19#Text/>.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 верес. 2005 р. № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>.

України констатував, що «складові права на соціальний захист, не конкретизовані в частині першої статті 46 Основного Закону України або в інших його статтях, визначає Верховна Рада України шляхом ухвалення законів, тому вона може змінити, скасувати або поновити їх при формуванні соціальної політики держави за умови дотримання конституційних норм та принципів»³. У цьому Рішенні зазначено, що оскільки допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, допомога при народженні дитини та допомога при усиновленні дитини не передбачені в Конституції України, то на них не поширюються й визначені її ст. 22 гарантії щодо заборони скасування чи звуження змісту та обсягу прав, визначених, зокрема, у ст. 46, 48 Основного Закону України.

Ще однією формою обмеження прав і свобод особи є заборона на вчинення певних дій. Наприклад, в умовах воєнного стану не реалізується конституційне право на страйк (заборонено його реалізацію).

Обмеження і заборони розрізняють, коли йдеться про них як засоби в структурі методу правового регулювання (загальнодозвільного та дозвільного).

Обов'язок як форма обмеження прав і свобод людини вказує на зобов'язання суб'єктів права вчиняти певні позитивні дії.

Характеризуючи загальнодозвільну право-суб'єктність на прикладі політичної партії, виокремлюють низку законодавчих зобов'язань (активних обов'язків), які, конкретизуючи свободу політичної діяльності (тобто загальний дозвіл), є її своєрідними обмежувачами й стосуються, зокрема, членства в партії (Radanovych, 2023, p. 17).

У Рішенні Конституційного Суду України від 6 червня 2019 року № 3-р/2019 зазначено, що будь-які обмеження права на свободу об'єднання, зокрема покладання на громадян додаткових обов'язків у зв'язку з реалізацією цього конституційного права, мають бути встановлені законом⁴.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансовій катастрофі та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 7 листоп. 2018 р. № 9-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18#Text>.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та 65 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 5 частини першої статті 3, абзацу третього частини третьої статті 45 Закону України «Про запобігання корупції», пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб» від 6 черв. 2019 р. № 3-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text>.

Інша форма обмеження прав і свобод людини – відповідальність. Юридичну відповідальність визначають як передбачені санкціями норм права вид і міру обов'язку суб'єкта права зазнати позбавлення особистого, майнового, організаційного характеру в правовідносинах, що виникають із факту правопорушення (Kalienichenko, 2020, p. 16).

Позбавлення особистого характеру пов'язані зі зміною правового статусу особи. Зокрема, це позбавлення волі, позбавлення спеціальних прав (займати певні посади), майнового – штраф, відшкодування шкоди, організаційного – анулювання ліцензії.

Важливе місце посідає кримінальна відповідальність, адже притягнення до такого виду юридичної відповідальності пов'язане з можливими істотними обмеженнями прав і свобод людини¹.

З огляду на зазначене, слід виокремити такі форми обмеження прав і свобод особи: 1) абсолютну заборону на здійснення певних дій щодо реалізації права; 2) призупинення реалізації окремого права та свободи; 3) зміна/скасування складових конституційного права особи; 4) зобов'язання вчинити певні дії (обов'язки); 5) відповідальність.

Відповідна класифікація має суб'єктивний характер, а одна й та сама заборона може виконувати функцію обмеження загального дозволу щодо одного права й одночасно функцію гарантування – для іншого. Тлумачення ст. 23 Закону України «Про інформацію» через заборону не лише збирати, а й зберігати, використовувати та поширювати конфіденційну інформацію про особу без її попередньої згоди, крім випадків, визначених законом, одночасно є обмеженням загального дозволу, який відображається правом на інформацію та гарантією загального дозволу, відображеного правом на недоторканність особистого життя (Yaroshenko, Synchuk, & Radanovych, 2022, p. 75).

На думку вчених, особливість використання правових обмежень у законотворчій діяльності полягає в тому, що не обов'язково використовувати терміни обов'язку або заборони чи обмеження, щоб увести в дію певне обмеження. Особливими словниковими формулюваннями на кшталт «не може мати», «обіймати посаду», «за винятком», «крім» можна або посилити, або пом'якшити (чи скасувати) обмеження (Kelman, M., & Kelman, R., 2024).

Досліджуючи питання форм обмеження прав і свободи особи, слід також зосередити увагу на формі закріплення відповідних обмежень.

Форми реалізації обмежень прав і свобод людини необхідно відрізнити від форм нормативного закріплення обмежень тих самих прав і свобод. Форми нормативного закріплення обмежень прав і свобод людини – це вихідні від держави чи визнані нею зовнішні, офіційно-документальні методи організації обмежень прав і свобод людини, набуття ними юридичного значення (Zamorska, 2019, p. 11).

Форма права залежить від компетенції суб'єкта, який надає правило поведінки загально-обов'язкового характеру; місце суб'єкта в системі правотворчих органів має визначальний вплив на якість юридичної норми, сферу її дії, юридичну силу тощо (Chubokha, 2018, p. 107).

Обмеження прав і свобод людини й громадянина можливе лише у виняткових випадках, передбачених міжнародним і національним законодавством (Lotiuk, 2023, p. 10).

Конституція України визначає вихідні базові принципи встановлення обмежень прав і свобод людини. Закріплення конституційних прав в Основному Законі держави відбувається так, щоб окреслити випадки їх обмеження, передбачаючи в одних положеннях загальні вимоги щодо можливого обмеження прав і свобод людини, в інших – обумовлюючи обмеження певними обставинами. У Конституції України в частині другій ст. 24² встановлено загальну вимогу: «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками», а в частині другій ст. 64 заборона обмеження певних конституційних прав обумовлено воєнним або надзвичайним станом.

Обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина є можливим у випадках, визначених Конституцією України; таке обмеження можуть встановлювати виключно законом – актом, ухваленим Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади в Україні; встановлення такого обмеження підзаконним актом суперечить ст. 1, 3, 6, 8, 19, 64 Конституції України. На цьому акцентує Конституційний Суд України, зокрема в Рішенні від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020.

Вимога встановлювати обмеження лише законодавчою владою впливає з концепції поділу влад. Дж. Локк аргументував необхідність визначення прав особи в законі (на протипагу іншим «непідготовленим» нормативним актам) як

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26 лют. 2019 р. № 1-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text>.

² Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

засобу попередження зловживання нормотворчою владою. Досліджуючи, чи є обов'язковим визначення правових обмежень саме в законах України як нормативно-правових актах, які приймає Верховна Рада України (ст. 91 Конституції України), слід послуговуватися формально-юридичним методом (Chovhan, 2017, p. 70).

Водночас закони, що впроваджує держава, повинні відповідати вимогам природного права. У разі відповідності природного права громадянському закону веління першого стають змістом другого: закон стає правовим (Shapoval, 2005, p. 36).

Встановлюючи відповідні обмеження прав людини в законах, необхідно дотримуватися конституційних принципів, передусім принципу верховенства права. Конституційний Суд України зазначив, що одним з виявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а охоплює інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства; таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, зокрема обмежувати свободу та рівність особи¹.

Процес перевірки щодо дотримання принципу верховенства права доволі складний, адже цей принцип має низку складових, його зміст є динамічним. Витворити й запровадити інструмент оцінювання правовладдя в конкретній країні, з огляду на її конституційну та юридичну структуру, чинне законодавство й наявну судову практику, ставить своїм завданням Мірило правовладдя, ухвалене Венеційською комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11–12 березня 2016 року).

Аналіз підходів до визначення змісту верховенства права в закордонній правовій доктрині дає підстави розмежувати формальні та субстантивні концепції верховенства права, перші з яких акцентують на формальних вимогах до законодавчих приписів і процесуальних вимогах до належної судової процедури, а другі – на вимогах до змісту закону. Нині прийнятнішими слід вважати субстантивні концепції верховенства права, які об'єднують формальні та змістові вимоги верховенства права (Tsvina, 2020, p. 202). Відмінність між формальним і змістовим поняттями верховенства права заперечується:

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листоп. 2004 р. № 15-рп/2004. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/246850_246915.

навіть формальні, на перший погляд, концепції обов'язково впливають на зміст права й обов'язково передбачають захист певних основних прав (Foran, 2019, p. 570).

Учені стверджують, що в Україні поширеними є формально-матеріальні версії верховенства права, які трактують the rule of law як панування прав людини, і вказують, що таке розуміння є джерелом потенційної невизначеності під час конкретизації змісту вимог цього принципу (Rabinovych, P., Rabinovych, S., & Pankevych, 2022, p. 22). Тож пропонують визначати його як встановлювану в судовій практиці динамічну рівновагу (баланс) значущостей інтересів різних учасників правовідносин, які є конкурентними (Rabinovych, P., Rabinovych, S., & Pankevych, 2022, p. 29).

З цього приводу зауважимо, що за наявності двох або більше інтересів, які конкурують, під час прийняття рішення перевагу (хоч і незначну) будуть надавати лише одному, а учасниками правовідносин є, зокрема, держава, а отже, за схожих обставин залежно від економічних, політичних та інших складових є ризик, що суди прийматимуть протилежні рішення, надаючи в одних випадках пріоритет державним інтересам, в інших – інтересам людини.

Положення Конституції України, які проголошують людину найвищою соціальною цінністю і те, що права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави, засвідчують необхідність утвердження ідеї про панування прав людини.

Сучасне українське правознавство поступово напрацьовує провідну ідею, що людина є центром правової системи, її альфою та омегою (Bratasiuk, V., Bratasiuk, M., 2021, p. 23).

На жаль, панування верховенства права – це мета, досягти якої в повному обсязі теоретично можливо, але практично неможливо. Саме тому й існує суд.

У практичному юридичному регулюванні безпосереднє посилання на верховенство права (передусім за умов швидких соціальних змін, перетворень) має сприяти адаптації такого регулювання до потреб й інтересів, які з певних причин не відображено в актах позитивного права (Rabinovych, P., Rabinovych, S., & Pankevych, 2022, p. 30).

Розглядаючи нормативне регулювання обмежень прав людини, Ф. Гаєк, посилаючись на Ж.-Ж. Руссо, стверджував: «...об'єкт законів завжди загальний, оскільки закон завжди розглядає предмет в абстрактному оточенні й абстрактних діях і ніколи – як окрему конкретну людину чи дію» (Haiek, 2002, p. 2002).

Закони спрямовані на правове регулювання питань суспільного життя і стосуються абстрактних ситуацій; ці закони не спрямовані безпосередньо на конкретну особу чи дію, але встановлюють правила та принципи, які мають

бути застосовані до всіх, хто підпадає під їхню дію (Олішук, 2024, р. 75).

Норми законів щодо обмеження прав і свобод особи конкретизовано в підзаконних актах, що визначають на підставі та відповідно до законів механізм застосування таких обмежень.

Окремими повноваженнями щодо встановлення обмежень прав і свобод людини наділений Президент України. Це опосередковано впливає зі ст. 64 Основного Закону (Andriievskia, 2016 (c), р. 6). Указом Президента України введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій).

Крім того, деякі питання щодо застосування встановлених у законах обмежень прав і свобод людини передбачено в актах Кабінету Міністрів України.

Конституційний Суд України неодноразово розглядав питання щодо конституційності актів уряду. За його висновком, оспорювані постанови Кабінету Міністрів України в частині встановлення плати за користування шкільними підручниками в загальноосвітніх державних і комунальних освітніх закладах не відповідають положенням статті 53 Конституції України (Рішення від 21 листопада 2002 року № 18-рп/2002), визнано неконституційним положення нормативно-правового акта уряду, яким паспортна служба органів внутрішніх справ застосовує дозвільний порядок вибору особою місця проживання (Рішення від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001).

Водночас, розглядаючи питання щодо конституційності встановлення порядку проведення атестації державних службовців Кабінетом Міністрів України, Конституційний Суд України не знайшов підстав для визнання неконституційною відповідної постанови (Рішення від 8 липня 2003 року № 15-рп/2003).

Прикладом визначення питань обмежень прав і свобод людини є акти уряду України, що встановлюють низку обмежувальних заходів, пов'язаних із запобіганням поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб, на підставі закону. Кабінет Міністрів України, встановлюючи відповідно до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» карантин, визначає тимчасові обмеження прав фізичних і юридичних осіб та додаткові обов'язки, що покладені на них.

Аналізуючи суб'єктний склад застосування конкретно-індивідуальних обмежень права на інформацію в інтересах національної безпеки, Т. І. Шинкар зазначає поміж інших і Кабінет Міністрів України (Shynkar, 2023).

Відповідні питання щодо обмеження прав і свобод людини містять рішення місцевих органів влади й місцевого самоврядування. Учені, досліджуючи самоврядну парадигму, виокремлюють фактор інституціоналізації прав і свобод

людини та фактор формування і реалізації конституційно-правового статусу людини в межах територіальної громади та в умовах місцевого самоврядування; наявність власної компетенції органу місцевого самоврядування і суттєвого комплексу делегованих їм повноважень органів виконавчої влади (Baimuratov, & Kofman, 2023, р. 30-31).

Державні місцеві адміністрації впроваджували на своїх територіях відповідні обмежувальні заходи, спрямовані на призупинення темпів поширення коронавірусу, приймали відповідні рішення, якими посилювали обмежувальні заходи із запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», органи місцевого самоврядування на підставі законів України, зокрема, встановлюють відповідно до законодавства правила з питань благоустрою території населеного пункту, забезпечення в ньому чистоти, додержання тиші в громадських місцях, приймають рішення з питань боротьби зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями.

Передбачено обмеження прав і свобод людини і в судових рішеннях. Правозастосування у сфері використання, здійснення прав, свобод й інтересів людини, охорони та захисту цих можливостей з боку держави, її апарату в умовах сьогодення мають надважливе значення (Sambog, 2024, р. 196).

На підставі ст. 5 Закону України «Про політичні партії в Україні» суд забороняє діяльність політичної партії.

Водночас науковці зауважують, що закон, а не рішення суду є формальною підставою обмеження прав і свобод людини й громадянина в Україні на підставі нормативності, а не індивідуальності конкретних обмежень. Встановлення судом обмеження окремих прав і свобод людини й громадянина підтверджує індивідуальний підхід щодо кожного окремого випадку такого обмеження (Andriievskia, 2016(c), р. 6).

Розглядаючи питання форм обмеження, не можна оминути увагою законодавчі упущення, адже обмеження може відбуватися не лише шляхом закріплення, а й через брак механізмів реалізації.

Поміж випадків неправомірного обмеження прав публічних службовців слід виокремити ситуації, коли їхнє право (зокрема, право рівного доступу до державної служби) не може бути реалізовано через відсутність механізму в законі (Shershel, 2022, р. 106).

Змістова нечіткість чи суперечливість норм права, неповнота або їх відсутність – це ті законодавчі прогалини, які з технічних, технологічних чи філологічних причин законотворчого процесу «проникають» у зміст норм права, деформуючи їх суть, а іноді спотворюючи весь дух закону, що

згодом виявляється на стадії правозастосовної практики судів (Kurylo, & Yasynok, 2022, p. 79).

Конституційний Суд України вважає, що держава, виконуючи головний обов'язок – утвердження та забезпечення прав і свобод людини (частина друга ст. 3 Конституції України), повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, а й уживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією. З цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, створювати механізми, необхідні для задоволення потреб й інтересів людини (від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016).

Також учені зауважують, що чимало статей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачають обов'язок держави забезпечувати особі необхідні умови для ефективного реалізації цих прав, хоча жодна з конвенційних норм чітко не формулює таких обов'язків. Водночас невиконання їх унеможливає захист прав людини й основних свобод, тому важливо визначити критерій, за яким можна встановлювати наявність чи відсутність такого позитивного обов'язку держави. У справах «Ріс проти Об'єданого Королівства», рішення від 17 жовтня 1986 року, та «Коссі проти Об'єданого Королівства» зазначено: «Визначаючи, чи існують позитивні обов'язки держав у конкретному випадку, необхідно зважати на справедливий баланс, який повинен бути встановлений між загальними інтересами суспільства та правами і свободами особи» (Fedyk, 2021, p. 305)

Додатково зазначимо, що Конституційний Суд України у разі законодавчих прогалин відмовляє у відкритті конституційного провадження (ухвала від 1 жовтня 2024 року № 6-уп/2024), водночас, у разі наявності законодавчих упущень, розглядає відповідні справи (Рішенням від 23 грудня 2022 року № 3-р/2022).

Конституційний Суд України не може повністю і остаточно заповнювати законодавчі упущення шляхом лише офіційного тлумачення. Як правозастосовний орган Конституційний Суд України може виконувати роль «негативного» законодавця, коли визнає неконституційними акти або їх певні положення. Проте заповнення законодавчих упущень, їх усунення або подолання не може бути здійснено Конституційним Судом України (Kolodii, & Ternavska, 2024, p. 67).

Висновки

Обрана форма обмеження прав і свобод людини має бути адекватною меті такого обмеження та не може бути надмірною. Форму обмеження прав і свобод людини враховують під час оцінювання критеріїв допустимості обмеження прав людини, а її «застарілість» призводить до надмірного втручання держави в права та свободи людини. Непропорційні заборони фактично буде ігнорувати суспільство.

Обмеження прав і свобод людини встановлюють у Конституції України та прийнятих відповідно до неї законах. Встановлюючи в законах обмеження прав людини, необхідно дотримуватися передусім принципу верховенства права. З огляду на те, що верховенство права є динамічним поняттям, необхідно акцентувати на єдності формального і змістового в ньому, а за наявності інтересів, які конкурують, перевагу надавати захисту конституційного права та свободи людини, сутність якого не може бути порушено в жодному разі. Механізм застосування конституційних і законодавчих положень, якими встановлюються обмеження прав і свобод особи, може бути врегульований підзаконними актами, прийнятими на підставі та у відповідності до Конституції та законів України, у рішеннях судів. З огляду на позитивний обов'язок держави забезпечувати реалізацію прав і свобод людини, суди вирішують питання щодо пропорційності їх обмеження в разі законодавчих упущень.

References

- [1] Andriievskaya, O.V. (2016a). Constitutional and legal mechanism for restricting the rights and freedoms of man and citizen: issues of individual elements. *Visegrad journal on human rights*, 4/1, 54-59.
- [2] Andriievskaya, O.V. (2016b). Formal grounds for restricting the rights and freedoms of man and citizen in Ukraine. *Law and society*, 1, 3-8.
- [3] Andriievskaya, O.V. (2016c). On the constitutional and legal mechanism for restricting the rights and freedoms of man and citizen in Ukraine. *Almanac of Law. Law and Progress: Components of Provision in Modern Conditions*, 7, 83-86.
- [4] Andriievskaya, O.V. (2018). *Constitutional and legal restrictions on human and civil rights and freedoms in Ukraine* (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine).
- [5] Baimuratov, M.O., & Kofman, B.Ya. (2023). Self-governing paradigm in the formation and functioning of democratic legal statehood: towards determining the content, role and significance. *Bulletin of the Alfred Nobel University*, 1(6), 27-37. doi: 10.32342/2709-6408-2023-1-6-3.
- [6] Bratasiuk, V.M., & Bratasiuk, M.H. (2021). The principle of recognition as a necessary basis for the formation of a human personality as a subject of law. *Philosophical and methodological problems of law*, 1(21), 22-28. doi: 10.33270/02212101.22.
- [7] Chovhan, V.O. (2017). *Restrictions on the rights of prisoners: legal nature and justification*. Kharkiv.

- [8] Chubokha, N. (2018). The correlation between the categories "form" and "source" of law. *Historical and Legal Journal*, 2, 105-110.
- [9] Fedyk, S.Ye. (2021). Application of the principle of proportionality in judicial practice. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 63, 302-305. doi: 10.24144/2307-3322.2021.63.53.
- [10] Foran, M.P. (2019). The rule of good law: form, substance, and fundamental rights. *The Cambridge Law Journal*, 78(3), 570-595. doi: 10.1017/S0008197319000618.
- [11] Haiek, F.A. (2002). *Constitution of Freedom* (M. Oliinyk, A. Korolyshyn, Trans). Lviv: Litopys.
- [12] Kalienichenko, L. (2020). Legal responsibility: concept, features. *State and regions*, 1(67), 1, 12-17. doi: 10.32840/1813-338X-2020.1-1.2.
- [13] Kelman, M.S., & Kelman, R.M. (2024). Legal restrictions are a specific method of legal regulation. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 1(82), 71-78. doi: 10.24144/2307-3322.2024.82.1.9.
- [14] Kolodii, A.M., & Ternavska, V.M. (2024). Legislative omission: normative and doctrinal aspects of understanding, detection and elimination. *New Ukrainian law*, 3, 60-68. doi: 10.51989/NUL.2024.3.7.
- [15] Komziuk, M.A. (2015). The concept, content, types and forms of restriction of personal freedom of citizens under administrative law. *European perspectives*, 1, 52-58.
- [16] Kurylo, M.P., & Yasyuk, D.M. (2022). Legislative gaps and judicial lawmaking: the relationship of concepts. *Current problems of domestic jurisprudence*, 1, 77-82. doi: 10.32782/392246.
- [17] Lotiuk, O.S. (2023). Constitutional principles of restriction of human and civil rights and freedoms in the post-war period. *Current problems of domestic jurisprudence*, 2, 9-15. doi: 10.32782/39221463.
- [18] Oliinyk, Yu.V. (2024). Political and legal ideas of Friedrich Hajeczko on the development and significance of the concept of the rule of law. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 81(1), 73-80. doi: 10.24144/2307-3322.2024.81.1.11.
- [19] Pohrebnyak S. P. Pryntsyp proporsyynosti v ukraïnyns'kyi yurydychnyi praktytsi ta praktytsi YESPL. Pravove zabezpechennya efektyvnoho vykonannya rishen' i zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya (Odesa, 15 veresnya 2012 r.). O. 2012. S. 294-310.
- [20] Rabinovych, P.M., Rabinovych, S.P., & Pankevych, O.Z. (2022). The search for the rule of law as a balancing of social interests. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 29(33), 15-35. doi: 10.31359/1993-0909-2022-29-3-15.
- [21] Radanovych, N. (2023). The generally permissible type of legal regulation in Ukraine: subjective characteristics. *Prykarpattya Legal Bulletin*, 2(49), 16-22. doi: 10.32782/pyuv.v2.2023.3.
- [22] Sambor, M. (2024). Problems of law enforcement in the field of the use and exercise of the right to freedom of peaceful assembly: practice of general courts of first instance in cases of administrative offenses under the legal regime of martial law. *Bulletin of the Luhansk National Scientific Institute named after E.O. Didorenko*, 1(105), 195-213. doi: 10.33766/2786-9156.105.195-213.
- [23] Shapoval, V.M. (2005). *Philosophy of Law*. Part I. History of Philosophical and Legal Doctrines. Kharkiv.
- [24] Shershel, O. (2022). Restrictions on the rights of public servants: problematic issues. *Philosophical and methodological problems of law*, 2, 103-108. doi: 10.33270/02222402.103.
- [25] Shynkar, T.I. (2023). *Organizational and legal principles of restricting the right to information in the interests of national security*. Lviv.
- [26] Tsvina, T.A. (2020). Formal and substantive concepts of the rule of law in contemporary discourse. *Entrepreneurship, economy and law*, 11, 197-203. doi: 10.32849/2663-5313/2020.11.34.
- [27] Yaroshenko, O.M., Synchuk, S.M., & Radanovych, N.M. (2022). The generally permissible type of legal regulation and the practice of the Constitutional Court of Ukraine. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 29(4), 66-92. doi: 10.31359/1993-0909-2022-29-4-66.
- [28] Zamorska, L.I. (2019). Normative analysis of actual forms of restriction of human rights. *Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 19, 8-13.

Список використаних джерел

- [1] Андрієвська О. В. Конституційно-правовий механізм обмеження прав і свобод людини і громадянина: питання окремих елементів. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 4/1. С. 54–59.
- [2] Андрієвська О. В. Формальні підстави обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 3–8.
- [3] Андрієвська О. В. Про конституційно-правовий механізм обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Альманах права. Право і прогрес: складові забезпечення в сучасних умовах*. 2016. Вип. 7. С. 83–86.
- [4] Андрієвська О. В. Конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. : 12.00.02. Київ, 2018. 20 с.

- [5] Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Самоврядна парадигма у формуванні та функціонуванні демократичної правової державності: до визначення змісту, ролі та значення. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. 2023. № 1 (6). С. 27–37. doi: 10.32342/2709-6408-2023-1-6-3.
- [6] Братасюк В. М., Братасюк М. Г. Принцип визнання як необхідна засада становлення людини-особистості як суб'єкта права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. № 1 (21). С. 22–28. Doi: 10.33270/02212101.22.
- [7] Човган В. О. Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування. Харків, 2017. 608 с.
- [8] Чубоха Н. Співвідношення категорій «форма» та «джерело» права. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2. С. 105–110.
- [9] Федик С. Є. Застосування принципу пропорційності у судовій практиці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Т. 63. С. 302–305. (Серія «Право»). doi: 10.24144/2307-3322.2021.63.53.
- [10] Foran M. P. The rule of good law: form, substance, and fundamental rights. *The Cambridge Law Journal*. 2019. Vol. 78 (3). P. 570–595. doi: 10.1017/S0008197319000618.
- [11] Гаєк Ф. А. Конституція свободи / пер. з англ. М. Олійник, А. Королишин. Львів : Літопис, 2002. 556 с.
- [12] Каленіченко Л. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. *Держава та регіони*. 2020. № 1 (67). Т. 1. С. 12–17. doi: 10.32840/1813-338X-2020.1-1.2.
- [13] Кельман М. С., Кельман Р. М. Правові обмеження – специфічний метод правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Т. 1. № 82. С. 71–78. (Серія «Право»). doi: 10.24144/2307-3322.2024.82.1.9.
- [14] Колодій А. М., Тернавська В. М. Законодавче упушення: нормативні та доктринальні аспекти розуміння, виявлення та усунення. *Нове українське право*. 2024. № 3. С. 60–68. doi: 10.51989/NUL.2024.3.7.
- [15] Комзюк М. А. Поняття, зміст, види та форми обмеження особистої свободи громадян за адміністративним правом. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 52–58.
- [16] Курило М. П., Ясинок Д. М. Законодавчі прогалини та судова правотворчість: взаємозв'язок понять. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 77–82. doi: 10.32782/392246.
- [17] Лотюк О. С. Конституційні засади обмеження прав та свобод людини і громадянина у повоєнний період. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 2. С. 9–15. doi: 10.32782/39221463.
- [18] Олійник Ю. В. Політико-правові ідеї Фрідріха гаєчка щодо розвитку та значення концепції правової держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 81. Ч. 1. С. 73–80. (Серія «Право»). doi: 10.24144/2307-3322.2024.81.1.11.
- [19] Погребняк С. П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини. Міжнародна науково-практична конференція (Одеса, 15 вересня 2012 р.). О. 2012. С. 294-310.
- [20] Рабінович П. М., Рабінович С. П., Панкевич О. З. Пошук верховенства права як балансування соціальних інтересів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 15–35. doi: 10.31359/1993-0909-2022-29-3-15.
- [21] Раданович Н. Загальнодозвільний тип юридичного регулювання в Україні: суб'єктна характеристика. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 2 (49). С. 16–22. doi: 10.32782/рyuv.v2.2023.3.
- [22] Самбор М. Проблеми правозастосування у сфері використання та здійснення права на свободу мирних зібрань: практика загальних судів першої інстанції у справах про адміністративні правопорушення в умовах правового режиму воєнного стану. *Вісник Луганського національно-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 1 (105). С. 195–213. doi: 10.33766/2786-9156.105.195-213.
- [23] Шаповал В. М. Філософія права. Частина I. Історія філософсько-правових вчень. Харків, 2005. 156 с.
- [24] Шершель О. Обмеження прав публічних службовців: проблемні питання. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2 (24). С. 103–108. doi: 10.33270/02222402.103.
- [25] Шинкар Т. І. Організаційні та правові засади обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки : монографія. Львів, 2023. 392 с.
- [26] Цувіна Т. А. Формальні та субстантивні концепції верховенства права в сучасному дискурсі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 197–203. doi: 10.32849/2663-5313/2020.11.34.
- [27] Ярошенко О. М., Синчук С. М., Раданович Н. М. Загальнодозвільний тип юридичного регулювання і практика Конституційного суду України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 4. С. 66–92. doi: 10.31359/1993-0909-2022-29-4-66.
- [28] Заморська Л. І. Нормативний аналіз фактичних форм обмеження прав людини. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 8–13.

Limitation of Human Rights and Freedoms by Forms

SHERSHEL OIha

Postgraduate Student of the of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic
of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0874-3138>

Abstract. For legal regulation of social relations, it is important to choose the appropriate form of limitation on human rights and freedoms. For example, the introduction of restrictive measures during emergencies and martial law has demonstrated the need for their adjustment (from a complete ban on certain actions to the conditionality of the exercise of rights under certain circumstances) depending on the current situation. The purpose of this article is to define the concept of the form of limitation of human rights and freedoms, taking into account the philosophical and legal aspect, to distinguish the forms of such restrictions, and also to indicate on the basis of which acts they may be regulated. The methodological basis was the dialectical method, which allowed the study of the unity of the content and form of human rights restrictions, the primacy of content over form. The structure of methodological approaches in the analysis of Ukrainian legislation includes systematic and comparative methods. The axiological approach was applied when considering the issue of the unity of the substantive and formal in the definition of the rule of law. Research results. The author substantiates that the choice of the form of restrictions on human rights and freedoms is determined by the purpose of such restrictions and emphasises the importance of timely replacement of the 'outdated' form with a more appropriate one depending on the circumstances (economic, social, natural and other factors). Ignoring this requirement will lead to the ineffectiveness of human rights restrictions and their levelling. The study notes that, given that the Constitution and laws of Ukraine regulate general issues of limitation on human rights (defining general rules of conduct in relation to an indefinite number of persons), on the basis of and in accordance with their provisions, the procedure for applying restrictive measures, including adaptation to specific circumstances and selection of the most optimal form of restriction of human rights and freedoms, may be carried out at the level of by-laws and court decisions. The scientific novelty of the publication is the author's definition of the forms of restriction, and the abolition of a constitutional human right as one of them. Practical significance. Determination of the form of restriction of human rights and freedoms is important in assessing the legality of such restrictions and influences the formulation of the criteria for the admissibility and proportionality of their establishment.

Keywords: human rights; forms of limitation; prohibitions; legislative omissions; cancellation of components of law; rule of law.

НАУКОВІ ШКОЛИ

DOI: 10.33270/02242802.116

УДК 343.98(477)

Гідний внесок професора В. П. Бахіна в підготовку та атестацію юридичних кадрів вищої кваліфікації України

Вивчення слідчої практики є базою для всіх теоретичних розробок криміналістики, узагальнення досвіду їх реалізації в практичній діяльності. З певною долею умовності можна сказати, що криміналістика – узагальнений досвід розкриття і розслідування злочинів.

В. П. Бахін

АЛЕКСАНДРЕНКО Олена

кандидат юридичних наук, доцент, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2592-7593>;

ЖЕНУНТІЙ Володимир

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності Національної академії внутрішніх справ м. Київ, Україна

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0578-1494>

Анотація. Проаналізовано шлях становлення професора В. П. Бахіна як знаного вченого-криміналіста, одного з очільників кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ. Окреслено коло наукових інтересів В. П. Бахіна, його внесок у подальший розвиток криміналістики, запропоновані ним перспективні напрями наукових досліджень та їх подальший розвиток у дисертаційних дослідженнях його учнів. Визначено роль і внесок професора В. П. Бахіна як одного з керівників кафедри криміналістики у розвиток наукових досліджень і здобутків кафедри. Зазначено, що В. П. Бахін забезпечував наукове консультування підготовкою 11 докторських і 40 кандидатських дисертацій з криміналістики, він єдиний серед фахівців спеціальності 12.00.09, який має такі високі результати. Розглянуто внесок учнів В. П. Бахіна у розвиток започаткованих ним напрямів криміналістичних досліджень кафедри криміналістики та судової медицини НАВС. Проаналізовано об'єкт і предмет, наукову новизну та практичну значущість дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, виконаних за наукового консультування В. П. Бахіна. Виокремлено внесок учнів професора В. П. Бахіна в розроблення напрямів наукових досліджень з удосконалення слідчої діяльності та криміналістичних методик розслідування злочинів на підставі вивчення слідчої практики.

Ключові слова: криміналістика; дисертаційне дослідження; наукова школа; кафедра криміналістики та судової медицини; Національна академія внутрішніх справ; слідча практика.

Історія статті:

Отримано: 01.10.2024

Переглянуто: 21.10.2024

Прийнято: 31.10.2024

Рекомендоване посилання:

Александренко О., Женунтій В. Гідний внесок професора В. П. Бахіна в підготовку та атестацію юридичних кадрів вищої кваліфікації України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 2 (28). С. 116–123. doi: 10.33270/02242802.116.

Вступ

У вересні 2024 року виповнилося 92 роки від дня народження видатного українського вченого-правознавця, талановитого криміналіста, доктора юридичних наук, професора полковника міліції у відставці Володимира Петровича Бахіна (1932–2016) – ученого, який зробив вагомий внесок у розвиток криміналістики, започаткувавши нові напрями наукової діяльності, що були продовжені його учнями й послідовниками на посадах очільників кафедри, виховав плеяду вчених-криміналістів, які успішно продовжили наукові дослідження свого вчителя, створивши власні наукові школи.

Результати й обговорення

Науково-педагогічна діяльність доктора юридичних наук, професора, академіка Міжнародної слов'янської академії наук Володимира Петровича Бахіна становить понад 50 років, з них понад 35 років було присвячено викладанню та проведенню наукових досліджень у закладах вищої освіти (на факультетах) юридичного профілю України. Одразу зазначимо, що саме у вишах України виявилися у всій повноті властиві Володимир Петровичу риси талановитого криміналіста, природженого педагога, чуйного вихователя, мудрого керівника й старанного дослідника-правознавця. У цих закладах остаточно визначилися та утвердилися напрями наукових досліджень Володимира Петровича: проблеми криміналістичної тактики; методологічні основи криміналістики; питання методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, проблеми вивчення та вдосконалення слідчої практики.

Упродовж 1979–1985 років Володимир Петрович очолював кафедру криміналістики Київської вищої школи МВС СРСР імені Ф. Е. Дзержинського (нині – кафедра криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ).

У листопаді 2024 року кафедра відзначила 60-річчя від дня утворення, а її історію не можна уявити без В. П. Бахіна, за часів керівництва якого кафедра, за високою оцінкою Р. С. Белкіна (знаного вченого-криміналіста, доктора юридичних наук, професора, наукового консультанта В. П. Бахіна під час підготовки ним докторської дисертації) була визнана однією з найкращих у системі навчальних закладів МВС серед аналогічних кафедр.

Протягом 1985–1996 років Володимир Петрович – доцент, а згодом – професор кафедри криміналістики юридичного факультету Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

1996 року Володимир Петрович повернувся до Національної академії внутрішніх справ

України професором кафедри криміналістики і пропрацював на цій посаді до 2000 року. Упродовж 2000–2016 років працював на посаді професора кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики Національного університету Державної податкової служби України.

Володимир Петрович є автором понад 300 наукових і практичних праць, серед яких 3 монографії, 12 розділів у підручниках із криміналістики, 18 навчальних посібників, понад 100 наукових статей та інших публікацій з актуальних проблем криміналістики, криміналістичної тактики і методики, судової експертизи.

Багатий досвід педагогічної та науково-дослідницької діяльності, накопичений Володимиром Петровичем, сприяв його активній участі в підготовці та атестації юридичних кадрів вищої кваліфікації. Майже 30 років В. П. Бахін був членом спеціалізованих вчених рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій з юридичних спеціальностей на юридичному факультеті Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка, у Національній академії внутрішніх справ, Національній академії Служби безпеки України, Національному університеті Державної податкової служби України.

Напрями наукових пошуків і розвиток наукових інтересів професора В. П. Бахіна продовжено в роботах його учнів. Неперевершеним досі залишається внесок Володимира Петровича в поступ теорії криміналістики шляхом безпосередньої участі в підготовці та захисті дисертацій докторантами й аспірантами. У цьому напрямі він встановив своєрідні рекорди щодо здійснення консультування під час підготовки 11 докторських і наукового керівництва 40 кандидатських дисертацій.

Статус керівника й консультанта Володимир Петрович мав під час підготовки й захисту дисертацій А. В. Іщенком (1983, 1997), В. С. Кузьмічовим (1986, 1996), П. В. Цимбалом (1992, 2010), С. С. Чернявським (2002, 2010), Г. П. Власовою (Цимбал) (2006, 2014), а також був консультантом у докторських дисертаціях Є. Д. Лук'янчикова (2005) і Н. С. Карпова (2008), керував підготовкою та захистом кандидатських дисертацій їхніми синами – Б. Є. Лук'янчиковим (2001) і О. Н. Карповим (2011).

Деякі дисертаційні роботи учнів В. П. Бахіна (Г. П. Власової, І. В. Гори, В. А. Колесника) мають обмежений доступ.

Епіграфом до нашої роботи було обрано вислів Володимира Петровича про слідчу практику та її значення для криміналістики – цитату з його книги «Криміналістика. Проблеми і думки (1962–2002)» (вийшла друком у Києві 2002 року), у якій автор окреслив свої погляди щодо актуальних проблем криміналістичної науки за 40 років відданого служіння їй (Bakhin, 2002). Слід зазначити, що перший і єдиний на той час серед учених-криміналістів країн

колишнього СРСР В. П. Бахін основну увагу зосередив на вивченні саме слідчої практики, питаннях її вдосконалення. Цій темі він присвятив свою докторську дисертацію «Слідча практика: проблеми вивчення і вдосконалення» та монографію з такою самою назвою (обидві роботи надруковано в Києві 1991 року) (Bakhin, 1991a; 1991b). Цю проблематику продовжили аналізувати його учні.

Об'єктом дисертаційного дослідження В. С. Кузьмічова, першого доктора юридичних наук, наукове консультування підготовкою дисертації якого за темою «Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення» (12.00.09) (захист відбувся 30 жовтня 1996 року) здійснював В. П. Бахін, є слідча діяльність, її природа та сутність, криміналістичні прийоми й засоби, принципи ефективного їх використання для виконання завдань кримінального судочинства (Kuzmichov, 1996, p. 4).

У дисертації комплексно досліджено природу й сутність слідчої діяльності, прийоми та засоби її здійснення, обумовленість останніх характером й особливостями слідчої діяльності. У такому вигляді ця проблема на той час ще не поставала в наукових дослідженнях як самостійний об'єкт. Вивчення слідчої діяльності на рівні закономірностей її функціонування надало можливість глибше висвітлити сутність проблеми, яку розглядали на масиві матеріалу з огляду на тенденції розвитку наукового знання (Kuzmichov, 1996, p. 7).

У дисертаційній роботі сформульовано й уточнено низку положень, понять і категорій, окреслено їх місце та роль у концепції слідчої діяльності, визначено закономірності її організації та функціонування. Виявлено тенденції розвитку наукового знання про криміналістичні прийоми здійснення слідчої діяльності, виокремлено напрями подальшого їх становлення та формування; крім того, розроблено корисні рекомендації з удосконалення правового, методичного й організаційного забезпечення застосування прийомів і засобів реалізації слідчої діяльності, а також щодо підвищення професійного рівня кадрів слідчо-криміналістичної спеціалізації.

На думку В. С. Кузьмічова, положення та висновки, сформульовані в дисертації, надають можливість визначити найважливіші напрями наукового пошуку в цій галузі, глибше вивчити природу і специфіку слідчої діяльності, стимулювати розроблення найефективніших прийомів і засобів її здійснення. Автор також вважав, що розроблені пропозиції та рекомендації нададуть можливість практичним співробітникам на вищому рівні виконувати завдання з вибору та застосування криміналістичних прийомів і засобів вирішення слідчих ситуацій, проводити аналіз, оцінювати ефективність отриманих результатів. На переконання науковця, положення дисертаційного дослідження може бути використано в

навчальному процесі вишів України під час розроблення навчально-методичної документації, організації та проведення занять, виконувати роль навчально-методичного забезпечення для курсу кримінального процесу та криміналістики (Kuzmichov, 1996, p. 7-8).

Предметом дисертаційного дослідження А. В. Іщенка на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень» (захист відбувся 26 лютого 1997 року) були такі три соціальні реалії: а) криміналістична наука як система знань, які відображають її витoki, формування, розвиток і сучасний стан; б) сучасні методологічні проблеми криміналістики; в) науково-дослідна діяльність та її результати, тобто процес формування нових знань відповідно до напрямів й інтенсивності досліджень, власне криміналістичні знання, їх зміст та спрямованість (Ishchenko, 1996, p. 4).

Фактично в роботі було розроблено концептуальний підхід до поглибленого, детального, систематичного вивчення криміналістичної науки як цілісної системи знань, що охоплює: 1) обґрунтування розширеного трактування розуміння змісту й визначення предмета криміналістики; 2) наукові засади використання наукознавчих підходів у дослідженні проблем криміналістичної науки й визначенні перспектив її розвитку; 3) систему функцій та відповідних завдань криміналістики в сучасних умовах; 4) аргументацію положення про наявність фундаментальних і прикладних знань у межах криміналістики та їх визначення; 5) окреслення основних тенденцій розвитку дисертаційних досліджень проблем судової експертології та пріоритетних напрямів наукових пошуків у цій галузі; 6) розширення історичних меж та уявлень про середовище і витoki виникнення криміналістичних знань; 7) концепцію формування та розвитку криміналістичних знань, основи періодизації цих процесів; 8) відображення історії, сучасного стану та напрямів дисертаційних досліджень з проблем криміналістики в Україні; 9) визначення напрямів і тенденцій наукових розробок з питань судової експертизи в дослідженнях вітчизняних учених; 10) характеристику тенденцій розвитку проблем методики розслідування злочинів у дисертаціях українських криміналістів та конкретизацію змісту і структури методик; 11) пропозиції з удосконалення організації, планування та координації наукових досліджень з криміналістики, упровадження їх результатів у правоохоронну та педагогічну практику (Ishchenko, 1996, p. 6-7).

Предмет дисертаційного дослідження Є. Д. Лук'янчикова на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти)» (12.00.09) (захист відбувся 30 вересня 2005 року) – проблеми застосування норм чинного крими-

нально-процесуального й оперативно-розшукового законодавства, відомчих правових актів у досудовому провадженні, функції суб'єктів інформаційного забезпечення та додержання законності з використанням наукових методів і технічних засобів у процесі проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів (Lukianchukov, 2005, p. 5).

У дисертації вперше у вітчизняній науці кримінального процесу з використанням методологічних положень теорії кримінально-процесуального права, криміналістики й інших прикладних галузей знань комплексно досліджено структуру досудового провадження в кримінальних справах, стан регулювання КПК України галузі діяльності органів дізнання і слідства в цих стадіях кримінального судочинства та його недоліки, обґрунтовано висновки і пропозиції щодо їх усунення. Досліджено відповідність окремих процесуальних інститутів і текстових конструкцій норм кримінально-процесуального законодавства і Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», відомчих нормативних актів приписам Конституції України й міжнародно-правовим актам про захист прав, свобод, честі та гідності людини, а також з питань здійснення судочинства під час провадження дізнання і досудового слідства, визначено шляхи й напрями вдосконалення цих форм досудового провадження, оновлення їх нормативно-правового регулювання та розроблено основи окремого криміналістичного вчення – інформаційного забезпечення розслідування злочинів (Cherniavskiy, 2010, p. 6).

До найважливіших теоретичних і практичних результатів за темою дослідження віднесено, зокрема, такі: а) уперше було доведено, що покладення на органи дізнання здійснення оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину й осіб, що його вчинили (ст. 103 КПК), не властива для цих органів процесуальна функція, вона не узгоджувалася з чинним Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. 5), унормованим порядком провадження дізнання в кримінальних справах; б) обґрунтування положення, що включення в ч. 2 ст. 65 КПК України доповнення про те, що протоколи оперативно-розшукових заходів з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, є окремим видом джерел доказів, процесуальна сутність якого в КПК України чітко не визначена і не узгоджується з положеннями законів України «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. 10) та «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (ст. 15), у зв'язку з чим потребує відповідної конкретизації та оновленого унормування (Lukianchukov, 2005, p. 6).

Дисертація С. С. Чернявського на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Теоретичні та практичні основи методики

розслідування фінансового шахрайства» (12.00.09) (захист відбувся 16 грудня 2010 року) на час захисту також стала першим у криміналістиці монографічним дослідженням фінансового шахрайства та проблем його розслідування. Об'єктом дослідження були суспільні відносини, що виникають під час розслідування шахрайств та інших злочинів у сфері фінансової діяльності громадян, суб'єктів господарювання та держави (Cherniavskiy, 2010, p. 3-4).

Сформульовані автором за результатами дисертаційного дослідження положення та рекомендації були спрямовані на розв'язання важливої науково-практичної проблеми, що полягала у формуванні концептуальних засад методики розслідування фінансового шахрайства, а отримані висновки визначили перспективи наукового забезпечення протидії злочинності та підготовки фахівців для правоохоронних органів. Зокрема, на основі ретроспективного аналізу еволюції способів учинення корисливих зазіхань на власність, узагальнення слідчої та судової практики було визначено механізм фінансового шахрайства, у межах якого висвітлено зміст способів учинення злочинів, а також технологій злочинної діяльності, які застосовують на етапах підготовки, вчинення та приховування фінансового шахрайства (створення фіктивних підприємств та їх об'єднань, використання удаваних угод, підроблення документів, кримінального банкрутства, переведення коштів на банківські рахунки за кордон тощо); обґрунтовано доцільність визначення в структурі обстановки вчинення злочинів характеристики сфери фінансової діяльності як інформаційної моделі, що відображає особливості функціонування фінансової установи, підстави та порядок проведення фінансових операцій, структуру управління, особливості обшуку й звітності, документообігу, а також інші, що впливають на обрання злочинцями певного способу вчинення злочину.

Аргументовано підхід до формування комплексної криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства як узагальнення положень групових, видових і внутрішньовидових методик розслідування корисливих посягань на власність, злочинів у сфері господарської та службової діяльності, визначено перспективи розроблення окремих методик у сферах розподілу й використання бюджетних коштів, кредитно-банківській, страхування, діяльності небанківських кредитно-фінансових установ, обігу цінних паперів, використання комп'ютерних мереж; доведено ефективність програмно-цільового методу для виявлення та розкриття фінансового шахрайства, що полягає в комплексному застосуванні методів економічного аналізу, перевірки й аналізу документів, зокрема, повідомлень у засобах масової інформації та мережі Інтернет, оперативно-розшукових і контрольно-перевірочних заходів тощо. Сформульовані в дисертації

С. С. Чернявського положення спрямовані на вдосконалення концептуальних основ методики розслідування злочинів, що має перспективне значення для наукового забезпечення протидії злочинності (Cherniavskiy, 2010, р. 4-5, 35).

Об'єкт дослідження в дисертаційній роботі Л. І. Аркуші на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності» (12.00.09) (захист відбувся 8 травня 2011 року) – легалізація доходів, одержаних унаслідок організованої злочинної діяльності, і діяльність, спрямована на виявлення та розслідування зазначеного вияву злочинної діяльності (Arkusha, 2011).

Авторка вперше в Україні здійснила комплексне дослідження основних загально-теоретичних і криміналістичних засад, форм і концептуальних положень правового й організаційного забезпечення виявлення, розслідування та запобігання легалізації доходів, одержаних унаслідок організованої злочинної діяльності.

Зокрема, уперше: 1) висвітлено зміст і поняття легалізації доходів, одержаних унаслідок організованої злочинної діяльності, як динамічної системи стійко повторюваних дій, спрямованих на здійснення операцій з коштами чи майном, одержаними внаслідок організованої злочинної діяльності, з метою приховання їхнього безпосереднього походження для подальшого введення в легальний обіг; 2) на основі аналізу взаємообумовленості й співвідношення з іншими суспільно небезпечними соціальними явищами, такими як: тіньова економіка, організована злочинність, корупція тощо, науково обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження джерел й умов, що сприяють легалізації доходів, одержаних унаслідок організованої злочинної діяльності; 3) концептуально в межах теорії криміналістики узагальнено сучасні методи й засоби забезпечення протидії легалізації доходів, одержаних унаслідок організованої злочинної діяльності, з визначенням пріоритетності криміналістичних та оперативно-розшукових можливостей протидії; 4) визначено зміст типових слідчих ситуацій, які виникають у процесі розслідування легалізації доходів, одержаних унаслідок організованої злочинної діяльності, напрями й тактичні операції із зазначенням переліку та послідовності пріоритетних слідчих дій, оперативно-розшукових заходів.

Також удосконалено: а) характеристику злочинних організацій та вплив особи злочинця на вибір технології вчинення легалізації доходів, одержаних унаслідок організованої злочинної діяльності; б) засоби організації взаємодії правоохоронних та інших органів – суб'єктів, що протидіють легалізації доходів, одержаних унаслідок організованої злочинної діяльності, на державному й міждержавному рівнях, тощо. За

результатами дослідження також дістали подальшого розвитку напрями вдосконалення чинних норм правового регулювання у сфері протидії легалізації доходів, одержаних унаслідок організованої злочинної діяльності, в Україні (Arkusha, 2011, р. 3-6).

Дисертаційне дослідження Н. С. Карпова на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності» (12.00.09) (захист відбувся 17 квітня 2008 року) на той час було першою в Україні спробою висвітлення на монографічному рівні криміналістичних засад вивчення злочинної діяльності.

За результатами дослідження обґрунтовано низку нових концептуальних положень і висновків, що належать до загальної теорії криміналістики й методологічних засад вивчення злочинної діяльності, удосконалення засобів і методів боротьби зі злочинністю. У роботі, зокрема, вперше: а) сформульовано поняття злочинної діяльності як однієї з форм людської діяльності, що забезпечує існування та розвиток антигромадської складової населення; б) обґрунтовано та схарактеризовано принципи злочинної діяльності як умови її пізнання та найповнішої характеристики сутності; в) аргументовано необхідність і напрями забезпечення пріоритетності в розробленні засобів і методів боротьби зі злочинністю; г) визначено діалектичний характер взаємозв'язку засобів контролю за злочинністю і заходів захисту прав й інтересів особи, що полягає не в їх неправомірному протиставленні, а в забезпеченні розумного поєднання для реалізації обох завдань.

За результатами дослідження одночасно набули подальшого розвитку: а) поняття адекватності засобів і методів боротьби зі злочинністю її сучасному характеру, у зв'язку з чим аргументовано неприпустимість заперечення нових і нетрадиційних засобів та методів збору інформації для виявлення, розкриття, розслідування й попередження злочинів без глибокої наукової й експериментальної перевірки; б) головні напрями криміналістичного вивчення злочинної діяльності з акцентом на умови життєдіяльності злочинності; в) пропозиції щодо подальшого розвитку досліджень злочинної діяльності в змістовому й організаційному аспектах.

Загалом матеріали дослідження Н. С. Карпова (2007) є теоретичними засадами подальшого поглиблення вивчення злочинної діяльності для вдосконалення заходів і засобів протидії їй.

Об'єкт дисертаційного дослідження В. В. Лисенка на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів» (12.00.09) (захист відбувся 3 березня 2006 року) – відносини, які охоплюють теоретичні засади і практику організації та здійснення криміналістичного забезпечення

розслідування податкових злочинів (Lysenko, 2006, р. 4).

Дисертація В. В. Лисенка є першим у вітчизняній криміналістичній літературі комплексним монографічним дослідженням проблем криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів. У роботі міститься низка теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо змісту криміналістичного забезпечення напрямів роботи податкової міліції, які сформульовано відповідно до сучасних тенденцій на основі аналізу й узагальнення матеріалів практики, що мають ознаки новизни. У дослідженні також надані пропозиції, спрямовані на розв'язання проблем, наявних на той час, побудови методик розслідування злочинів окремих видів (Lysenko, 2006, р. 5).

Зокрема, у дисертації містяться положення, які на той час мали ознаки новизни: 1) отримала подальший розвиток і наукове обґрунтування система криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. Визначено, що криміналістичне забезпечення щодо виявлення та розслідування злочинів повинно мати системний характер (розроблення і впровадження відповідних криміналістичних рекомендацій; концепція криміналістичної освіти (підготовка та перепідготовка кадрів); відповідне технічне й інформаційне забезпечення процесу реалізації на практиці криміналістичних знань; постійний аналіз їх діяльності та проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень), бути пріоритетним напрямом удосконалення роботи підрозділів податкової міліції, які спеціалізуються на виявленні та розслідуванні злочинів; 2) з позиції теорії криміналістики визначено поняття податкових злочинів, виокремлено їх структурні елементи, розроблено теоретичні положення криміналістичної класифікації податкових злочинів, які можуть бути підставою для формування сучасних комплексних методик розслідування злочинів; 3) визначено й систематизовано низку організаційних і тактичних заходів щодо виявлення податкових злочинів. Запропоновано перелік найпоширеніших засобів й алгоритмів дій слідчого в процесі виявлення таких злочинів, розглянуто послідовність використання інформації, яка міститься в автоматизованих інформаційно-пошукових системах; 4) запропоновано напрями подальшого вдосконалення взаємодії та координації діяльності правоохоронних і контролюючих органів у процесі розслідування податкових злочинів. Наведено зміст і структуру проекту нормативного акта щодо надання в розпорядження слідчого, прокурора, судді матеріалів, які отримано за результатами оперативно-розшукової діяльності; 5) сформульовано вимоги до первинних матеріалів, їх оцінки та порушення кримінальної справи про податкові злочини. Наведено перелік документів, необхідних для обґрунтованого порушення кримінальної справи та забезпечення її судової перспективи.

Проаналізовано проблемні ситуації щодо оцінки первинних матеріалів про фіктивне підприємництво й легалізацію (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом, і можливі варіанти їх вирішення; б) розроблено низку практичних рекомендацій щодо формування слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування фіктивного підприємництва й легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом. Запропоновано відповідні комплекси процесуальних та інших дій, спрямованих на вирішення слідчих ситуацій тощо (Lysenko, 2006, р. 5-6).

Об'єкт дисертаційного дослідження П. В. Цимбала на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Податкові злочини: виявлення, розкриття, розслідування» (12.00.09) (захист відбувся 2010 року) – суспільні відносини, що виникають у процесі виявлення, розкриття та розслідування злочинів у сфері оподаткування. Автор уперше на монографічному рівні здійснив комплексну розробку проблем виявлення, розкриття та розслідування податкових злочинів кримінально-процесуальними й оперативно-розшуковими засобами і методами боротьби зі злочинністю.

За результатами дослідження, виконаного на основі аналізу чинного законодавства та практики його реалізації, теоретичного осмислення наявних наукових праць, сформульовано основні результати і пропозиції, які мають теоретичне та практичне значення і дали автору можливість дійти слушних висновків.

Зокрема, на думку автора, податкова злочинність – це суспільно небезпечно, соціально-правове явище, яке охоплює сукупність злочинів, об'єктом яких є охоронювані кримінальним законом відносини з приводу виявлених і вилучених податків та інших обов'язкових платежів. Податкові злочини в системі злочинності набувають дедалі більшого поширення, тому головним завданням органів ДПС України, зокрема податкової міліції, є постійний пошук нових методів, удосконалення наявних засобів і прийомів для викриття порушень податкового законодавства у сфері оподаткування та ухилень від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів.

У сучасних умовах податкові злочини набувають масового характеру, тому для успішного їх виявлення, розкриття та розслідування важливе значення має знання криміналістичної характеристики, яка дає змогу слідчим та оперативним працівникам проводити аналіз динаміки, інтенсивності, стійкості злочинних діянь, визначати реальні економічні збитки, завдані державі, узагальнювати способи ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів з метою виявлення та реагування на них згідно з чинним кримінальним процесуальним законодавством.

Криміналістична характеристика податкових злочинів є основою для подальшого вдосконалення та розроблення науково обґрунтованих

програм виявлення, розкриття та розслідування податкових злочинів. Основне призначення криміналістичної характеристики полягає в чіткому визначенні проміжної та кінцевої мети розслідування, її ефективність як науковий інструмент тим вища, чим конкретніше виокремлено проблемні обставини, незрозумілі, приховані сторони події злочину тощо.

На підставі аналізу наявних дефініцій визначено криміналістичну характеристику податкових злочинів «як системи узагальнених даних про найбільш типові ознаки відповідного виду (групи) злочинів, що проявляються в способі та механізмі діяння, обставинці його скоєння, особі суб'єкта злочину та інших обставинах, закономірній зв'язок яких є основою наукового і практичного вирішення завдань виявлення, розкриття і розслідування податкових злочинів» (Tsymbal, 2010, p. 394).

Висновки

Такими є найсуттєвіші підсумки здійснених наукових досліджень на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за безпосередньою участю Володимира Петровича Бахіна. Безумовно, ці підсумки не втратили свого наукового та прикладного значення досі, що є результатом професіоналізму, старанності, інших позитивних рис авторів. Проте в їхніх роботах безпосередньо відобразилися і притаманні В. П. Бахіну риси талановитого вченого-криміналіста й мудрого наставника. Не меншу цінність для криміналістичної науки, для її подальшого розвитку становлять також результати виконаних за наукового керівництва Володимира Петровича Бахіна й захищених 40 кандидатських дисертацій, яким буде присвячено наші подальші публікації.

References

- [1] Arkusha, L.I. (2011). *The bases of detection and investigation of the moneylaundering methods for proceeds generated by organized crime* (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine).
- [2] Bakhin, V.P. (1991a). *Investigative activity: problems of studying and improving* (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine).
- [3] Bakhin, V.P. (1991b). *Investigative practice: problems of study and improvement*. Kyiv: Lybid.
- [4] Bakhin, V.P. (2002). *Criminalistics. Problems and thoughts (1962-2002)*. Kyiv.
- [5] Cherniavskiy, S.S. (2010). *The theoretical and practical bases of investigation methodic of financial swindle* (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine).
- [6] Ishchenko, A.V. (1996). *Methodological and organizational problems of development of scientific research in criminalistics* (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine).
- [7] Karpov, N.S. (2007). *Criminalistic basis for studying the criminal activity* (Doctoral thesis, Odesa, Ukraine).
- [8] Kuzmichov, V.S. (1996). *Investigative activity: essence, principals, criminalistic technique and means of realization* (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine).
- [9] Lukianchikov, Ye.D. (2005). *Information supply of the crimes investigation (juridical and tactical criminal aspects)* (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine).
- [10] Lysenko, V.V. (2006). *Problems of Criminalistic Security of investigating of tax crimes* (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine).
- [11] Tsymbal, P.V. (2010). *Tax crimes: detection, disclosure, investigation* (Doctoral thesis, Irpin, Ukraine).

Список використаних джерел

- [1] Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2011. 42 с.
- [2] Бахін В. П. Слідча практика: проблеми вивчення і вдосконалення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1991. 36 с.
- [3] Бахін В. П. Слідча практика: проблеми вивчення і вдосконалення : навч. посіб. Київ : Либідь, 1991. 142 с.
- [4] Бахін В. П. Криміналістика. Проблеми і думки (1962–2002). Київ : Либідь, 2002. 268 с.
- [5] Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 36 с.
- [6] Іщенко А. В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1996. 36 с.
- [7] Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 32 с.
- [8] Кузьмічов В. С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1996. 36 с.
- [9] Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 36 с.
- [10] Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 32 с.
- [11] Цимбал П. В. Податкові злочини: виявлення, розкриття, розслідування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Ірпін, 2010. 39 с.

Worthy Contribution of Professor V. P. Bakhin to the Training and Certification of Highly Qualified Legal Personnel of Ukraine

ALEKSANDRENKO Olena

PhD in Law, Associate Professor, Research Fellow of the Research Laboratory on Forensic Support and Forensic Expertise of the Educational and Scientific Institute No. 2 of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2592-7593>;

ZHENUNTII Volodymyr

PhD in Law, Senior Research Fellow, Leading Research Fellow of the Department of Organization of Scientific Activities of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0578-1494>

Abstract. The path of formation of Professor V. P. Bakhin as a well-known criminalist, one of the heads of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs (hereinafter – NAIA). The range of scientific interests of Professor V. P. Bakhin is given, his contribution to the further development of criminology, promising areas of scientific research proposed by him and their further development in the dissertation research of his students. The role and contribution of Professor V. P. Bakhin, as one of the heads of the Department of Criminology, to the development of scientific research and achievements of the department is considered. It is noted that V. P. Bakhin provided scientific consulting by preparing eleven doctoral and 40 candidate theses in criminology, he is the only one among specialists in the specialty 12.00.09. who has such high results. The contribution of V. P. Bakhin's students to the continuation of the development of the areas of forensic research initiated by him at the Department of Criminology and Forensic Medicine of the NAIA is considered. The object and subject, scientific novelty and practical significance of dissertation research for the degree of Doctor of Law, carried out under the scientific advice of V. P. Bakhin, are presented and analyzed. The contribution of the students of Professor V. P. Bakhin to the areas of scientific research on improving investigative activities and forensic methods of investigating crimes based on the study of investigative practice is shown.

Keywords: forensics; dissertation research; scientific school; Department of Forensic Science and Forensic Medicine; National Academy of Internal Affairs; investigative practice.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Шановні науковці та колеги-практики!

Національна академія внутрішніх справ здійснює набір статей у наукові фахові видання:

- «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук, виходить друком чотири рази на рік);
- «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук, виходить друком чотири рази на рік);
- «Філософські та методологічні проблеми права» (з юридичних наук, виходить друком двічі на рік);
- «Юридична психологія» (з юридичних і психологічних наук, виходить друком двічі на рік).

Журнали включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»), вони мають загальнодержавну й зарубіжну сферу розповсюдження.

Прагнучи створити професійну міжнародну платформу для аналізу й обговорення проблем і тенденцій у юридичній сфері, академія публікує журнали «Науковий вісник НАВС» та «Юридичний часопис НАВС» англійською мовою.

Прийом наукових статей для опублікування в наукових фахових виданнях триває на постійній основі. Для подання публікації рукопис необхідно оформити відповідно до встановлених вимог.

Загальні вимоги

1. До друку приймаються статті, написані українською або англійською мовами, які раніше не публікувалися і не були передані на розгляд для публікації в інші видання, зокрема електронні.

2. Статті англійською мовою, які були перекладені з української, мають супроводжуватися документом з текстом мовою оригіналу, оформленим відповідно до встановлених вимог. Такі статті попередньо проходять у редакції перевірку щодо якості перекладу (у разі неналежної якості рукопис повертають на доопрацювання).

3. До розгляду приймаються статті у форматі *.doc або *.docx. Усі нетекстові об'єкти мають бути створені вбудованими засобами Microsoft Word (елементи необхідно згрупувати). Графіки та рисунки повинні бути високої якості (600 dpi для графіків і 300 dpi для кольорових і чорно-білих малюнків) і виконані з можливістю їх редагування, а формули створені за допомогою редактора Microsoft Equation. Ілюстрації можуть бути розміщені безпосередньо в статті (по центру, обтікання зображення текстом забороняється) або подані у вигляді окремих файлів у форматі JPG. Усі графіки, малюнки, таблиці та формули повинні бути пронумеровані й подані після посилання на них у тексті.

4. Текст статті й метаданих має бути набраний шрифтом Times New Roman, кегль – 12 pt, міжрядковий інтервал – 1,0 pt, поля – 2 см з усіх боків, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 1 см.

5. Обсяг статті (без метаданих) має становити не менше ніж 6 сторінок (від 3000 до 7000 слів) включно з таблицями, графіками, малюнками, а також бібліографічним списком.

6. Обов'язково є наявність: УДК (прописується у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку), списку використаних джерел (оформлюється відповідно до ДСТУ 8302:2015) та References (відповідно до стилю APA).

7. Стаття обов'язково повинна містити повний обсяг метаданих, наданий двома мовами (українською та англійською), до яких належать:

- повністю прописані ім'я, по батькові та прізвище авторів (ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані за вимогами, передбаченими постановою Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55), науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи або навчання з обов'язковим зазначенням адреси та структурного підрозділу закладу вищої освіти (кафедра/факультет/інститут тощо), ORCID (контент профілю автора повинен містити вичерпний список публікацій та актуальні дані щодо афіліації). Максимальна кількість співавторів – три особи;

- назва статті (має бути інформативною, актуальною, відображати досліджувану в статті проблему та не повинна перевищувати 90 знаків з пробілами);

- анотація (не менше ніж 1800 знаків з пробілами, урахуваючи ключові слова; повинна висвітлювати актуальність, мету, методологію аналізу проблеми, результати дослідження, наукову новизну, а також практичну значущість). Анотація не має містити посилань і скорочень, дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування);

- ключові слова та словосполучення (від п'яти до семи), які стосуються теми дослідження, не дублюють назву статті та не містять загальних слів.

8. Основний текст дослідження може відповідати структурі IMRAD (вступ, огляд літератури, матеріали та методи, результати й обговорення, висновки) або ж мати структуру оглядових статей (вступ; основна частина, розподілена на логічні підпункти; висновки): introduction (вступ) – не менше ніж п'ять посилань; materials and methods (якщо стаття має експериментальне спрямування) або methodological framework (якщо стаття є теоретичною). Можна виокремити розділ literature review; results (результати); discussions (обговорення). Необхідно зазначити, які дослідники вивчали схожу проблему та які аспекти вони розглядали, у чому полягає новизна дослідження; conclusions (висновки); recommendations (рекомендації, тобто для кого матеріали статті становлять цінність). Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по лівому краю.

Вимоги до цитування використаних джерел

1. У статті автор повинен наводити посилання на джерела, матеріали або окремі результати, які були використані в тексті. Список використаних джерел повинен містити нові джерела (за останні три роки) та на 30 % складатися з наукових робіт, опублікованих у журналах, що індексуються в базах даних Scopus або Web of Science.

2. Посилання в тексті на джерела слід зазначати в круглих дужках, наприклад: (Shevchenko, 2022). В одному цитуванні не варто згадувати більше ніж три джерела.

3. Ігнорування правил запозиченого тексту (відсутність лапок у прямому цитуванні, посилань на джерела тощо) може спричинити те, що деякі фрагменти статті буде розцінено як плагіат, з огляду на що в опублікуванні буде відмовлено.

4. **Не слід використовувати** посилання на праці, опубліковані понад 10 років тому, на власні наукові праці (допускається не більше ніж 10 % самоцитування), тези доповідей, звіти, автореферати, підручники, навчальні посібники, усі інші видання, що не є науковими, а також джерела, видані на території РФ та Республіки Білорусь, мовою країни-агресора або авторами, країною походження яких є Російська Федерація.

Вимоги до списку використаних джерел

1. Список використаних джерел повинен бути наданий українською та англійською мовами. Бібліографічний список, поданий українською мовою, оформляють згідно з ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Англійський варіант подають згідно з міжнародним бібліографічним стандартом APA 6th Referencing Style.

2. Список використаних джерел і References мають складатися щонайменше з 25 джерел.

3. Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, які визначають розвиток певної галузі науки. 80 % джерел повинні мати DOI, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – 10 %), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела.

4. Описи джерел розташовують за алфавітом. На кожне джерело в списку літератури повинно бути принаймні одне посилання в тексті. У разі відсутності посилань статтю може бути відхилено.

УВАГА! Автори несуть повну відповідальність за дотримання принципів академічної доброчесності, достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритому опублікуванню. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.

З питань розміщення статей у фахових виданнях НАВС звертайтеся за тел.: (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1; e-mail: rvc@naiau.kiev.ua.

**Філософські
та методологічні
проблеми права**

**2
(28)
2024**

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Оформлення і верстка
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 26.11.2024
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 8,0
Ум. друк. арк. 7,44
Вид. № 20/II
Наклад 50 прим.

Philosophical and Methodological Problems of Law

2
(28)
2024

Scientific Magazine

Published semiannually

Figuration and making up

Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: November 26st, 2024
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 8,0
Simulated publisher's pages 7,44
Edition No. 20/II
Circulation 50